

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

PREHİSTORİK DÖNEMDE ISIK-GÖL VE ÇEVRESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OKTAY KARATAŞ

BİŞKEK 2022

KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

PREHİSTORİK DÖNEMDE ISIK-GÖL VE ÇEVRESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

OKTAY KARATAŞ

Danışman

Doç. Dr. Nezahat CEYLAN

BİŞKEK 2022

ETİK BEYAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim Tez Hazırlama ve Yazma Yönergesine uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildiririm. Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

05.11.2022

Oktay KARATAŞ

ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР

Диссертациялык иш Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин Коомдук илимдер институтунун «Магистрдик жана доктордук диссертация жазуу эрежелерине» ылайык жазылып, диссертацияда берилген маалыматтар, эмгектер жана документтер академиялык жана этикалык эрежелерди сактоо менен пайдаланылды. Ар кандай булактардан, отчеттордон алынган маалыматтар илимий жана моралдык эрежелерге ылайык берилди. Диссертацияда колдонулган бардык адабияттарга жана булактарга шилтеме жасалды. Диссертациянын оригиналдуулугуна ынандырып кете алам. Эгерде, эрежелердин бузулгандыгы аныкталса, мага каршы колдонула турган укуктук жоопкерчиликти тартууга даярмын.

05.11.2022

Oktay KARATAŞ

TEZ ONAYI

ПРОТОКОЛ

ÖZ

Yazar : Oktay KARATAŞ
Üniversite: : Kırgız-Türk Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı: : Tarih Anabilim Dalı
Tezin Niteliği: : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı: : XIX-110
Mezuniyet Tarihi: : 29.06.2022
Tez Danışmanı: : Doç. Dr. Nezahat CEYLAN

PREHİSTORİK DÖNEMDE ISIK-GÖL VE ÇEVRESİ

Bu çalışma, Kırgızistan'da bulunan Isık-Göl bölgesinin Prehistorik dönemi hakkında tarihi ve arkeolojik veriler kullanılarak oluşturulmuştur. Çalışmanın içerisinde Isık-Göl'ün kıyısına yakın olarak bulunan yerler ele alınmıştır. Bu yerlerin Isık-Göldeki konumları ve bu yerlerden çıkarılan arkeolojik materyallerin neler olduğu hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır. Türk tarihçiliğinde, Eski Çağ Orta Asya Tarihi hakkında yapılan çalışmalar en erken dönem olarak İskitlere kadar gelmekte ve çoğunlukla Hun döneminden başlayarak ağırlıklı olarak siyasi ve sosyal tarih çalışmalarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sebepten dolayı Orta Asya ve özellikle Kırgızistan bölgesi üzerine Prehistorik Çağ çalışmaları Türk tarihçiler tarafından yapılmamıştır.

Tez yazılırken saha raporları, makaleler, arkeolojik bulgular ve arşiv belgeleri kullanılmıştır. Bu kaynakları toparlandıktan sonra detaylı bir şekilde Isık-Göl prehistoryası hakkında yazılan yazılar incelenmiş karşılaştırma tekniği kullanılarak Isık-Göl prehistoryası hakkında değerlendirmeler yapılması amaçlanmıştır.

Çalışmanın sonucunda şu sözleri ifade etmek mümkündür. Isık-Göl Prehistorik dönem kalıntıları bakımından Kırgızistan'ın en önemli bölgelerinden biridir. Isık-Göl'de Prehistorik Çağ izleri Alt paleolitik dönemden başlayıp Üst paleolitik döneme kadar sürmüştür. Özellikle bölgedeki Tosor, Tosor 3, Ak-Ölön (Çiyin Taş), Salamat-Bulak, Boz-Barmak ve Cergalandan elde edilen arkeolojik buluntular bölgenin Prehistorik dönem bakımından önemini açıkça göstermektedir. Gerek bölgede bulunan taşın aletler, taş alet yapımı için kullanılan büyük taş ocakları ve taşın yapılan materyaller ile de bölgenin zengin Prehistorik dönem kalıntıları hakkında önemli çıkarımlar yapmamız mümkündür.

Yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda ulaşılan veriler, derin kazı çalışmaları sonucundan ziyade daha çok yüzey çalışmaları ile olmuştur. Bunun sebebi Isık-Göldeki Prehistorik dönem yerleşim alanları göl kıyısında değil de gölü besleyen nehirlerin teras

bölgelerine yapılmasıdır. Zamanla aşınımlardan dolayı birçok arkeolojik materyal alüvyonlu topraklar ile yukarıdan aşağıya akarak bulunması daha kolay hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Isık-Göl, Paleolitik Çağ, Tosor, Ak-Ölön, Boz-Parmak, Salamat-Bulak, Çiyin Taş

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Октай КАРАТАШ
Университет	: Кыргыз-Түрк «Манас» Университети
Багыты	: Тарых
Иштин сыпаты	: Магистрдик диссертация
Беттердин саны	: XIX-110
Бүтүрүү датасы	: 29.06.2022
Илимий жетекчи	: Доц. Др. Незахат ЖЕЙЛАН

Байыркы Доордо Ысык-Көл аймагы жана анын айланасы

Бул изилдөө Кыргызстандын Ысык-Көл аймагынын тарыхка чейинки дооруна тиешелүү тарыхый-археологиялык маалыматтарды колдонуу менен түзүлгөн. Изилдөөдө Ысык-Көлдүн жээгине жакын жерлер талкууланды. Ысык - Көлдөгү бул жерлердин жайгашкан жерлери жана бул жерлерден табылган археологиялык материалдар боюнча баа берүүлөр жүргүзүлөт. Түрк тарыхнаамасында Борбордук Азиянын Байыркы доору боюнча изилдөөлөр эң алгачкы доор катары скифтерден башталып, негизинен хунн доорунан башталып, басымдуу түрдө саясий жана коомдук тарых изилдөөлөрүнүн пайда болушуна алып келген. Ошол себептүү Орто Азия жана өзгөчө Кыргызстан аймагы боюнча тарыхка чейинки изилдөөлөр түрк тарыхчылары тарабынан жүргүзүлгөн эмес.

Диссертацияны жазууда талаа баяндамалары, макалалар, археологиялык табылгалар жана архивдик документтер пайдаланылды. Бул булактарды чогулткандан кийин Ысык-Көлдүн тарыхка чейинки тарыхы жөнүндөгү жазуулар кылдат каралып, салыштыруу ыкмасы менен Ысык -Көлдүн тарыхка чейинки тарыхына баа берүү максат кылынган.

Изилдөөнүн жыйынтыгында төмөнкү сөздөрдү айтууга болот. Ысык -Көл тарыхка чейинки урандылар боюнча Кыргызстандын эң маанилүү аймактарынын бири. Ысык -Көлдөгү тарыхка чейинки доордун издери төмөнкү палеолит доорунан башталып, жогорку палеолит дооруна чейин уланган. Айрыкча аймактагы Тосор, Тосор 3, Ак-Өлөң (Чыйын Таш), Саламат-Булак, Боз-Бармак жана Чергалаңдан табылган археологиялык табылгалар аймактын тарыхка чейинки мезгилге карата маанисин ачык көрсөтүп турат. Аймактын тарыхка чейинки бай урандылары, ошондой эле аймакта табылган таш куралдар, таш куралдарды жасоодо колдонулган чоң карьерлер жана таштан жасалган материалдар жөнүндө маанилүү тыянактарды жасоого болот.

Археологиялык изилдөөлөрдүн натыйжасында алынган маалыматтар терең казуулардан эмес, көбүнчө жер үстүндөгү изилдөөлөрдөн алынган. Мунун себеби

Ысык-Көлдөгү тарыхка чейинки отурукташуу аймактары көл жээгинде эмес, көлдү азыктандырган дарыялардын террасалык аймактарында курулган. Убакыттын өтүшү менен эрозиядан улам көптөгөн археологиялык материалдар аллювиалдык топурак аркылуу өйдөдөн ылдыйга агып, аны табуу оңой болгон.

Ачкыч сөздөр: Ысык-Көл, Палеотикалык Доор, Тосор, Ак-Өлөң, Боз-Бармак, Саламат-Булак, Чыйын Таш

АБСТРАКТ

Автор	: Октай КАРАТАШ
Университет	: Кыргызско-Турецкий Университет «Манас»
Направление	: История
Вид Работы	: Магистерская диссертация
Количество страниц	: XIX-110
Дата окончания	: 29.06.2022
Научный руководитель	: Доц. Др. Незахат ДЖЕЙЛАН

Иссык-Куль и его окрестности в доисторический период

Это исследование было написано с использованием исторических и археологических данных о доисторическом периоде Иссык-Кульской области в Кыргызстане. В исследовании обсуждались регионы, близкие к побережью Иссык-Куля. В этом контексте делаются оценки местоположения упомянутых регионов на Иссык-Куле и археологических материалов, извлеченных из этих районов. В турецкой историографии исследования Древней эпохи Центральной Азии восходят к скифам как к самому раннему периоду и в основном начинаются с периода гуннов, что привело к появлению преимущественно исследований политической и социальной истории. Поэтому турецкие историки до сих пор не провели исследований доисторической эпохи Центральной Азии и особенно Кыргызстана.

При написании этой диссертации были использованы полевые отчеты, статьи, археологические находки и архивные документы. После восстановления источников исследования по Иссык-Кульской предыстории были проанализированы с использованием метода сравнительного анализа, чтобы оценить Иссык-кульскую доисторическую эпоху.

В результате исследования можно выразить следующие слова. Иссык-Куль – один из самых важных районов Кыргызстана с точки зрения руин доисторического периода. На Иссык-Куле следы доисторической эпохи начинались с периода нижнего палеолита и продолжались до периода верхнего палеолита. В частности, археологические находки, полученные в районах Тосор, Тосор 3, Ак-Олен (Чиин Таш), Саламат-Булак, Боз-Бармак и Жергалан в регионе, ясно показывают важность региона для доисторического периода. Можно сделать важные выводы о богатых руинах доисторического периода в регионе, а также о каменных орудиях, найденных в регионе, крупных карьерах, используемых для изготовления каменных орудий, и материалах, изготовленных из камня.

Данные, полученные в результате археологических исследований, были получены в основном при поверхностных исследованиях, а не в результате

глубоких раскопок. Причина этого заключается в том, что доисторические поселения на Иссык-Куле были построены не на берегу озера, а на террасах рек, питающих озеро. Со временем, из-за эрозии, многие археологические материалы стало легче находить, проходя сверху вниз через аллювиальные почвы.

Ключевые слова: Иссык-Куль, Палеолитическая эра, Тосор, Ак-Олон, Боз-Бармак, Саламат-Булак.

ABSTRACT

Author : Oktay KARATAŞ
University : Kyrgyzstan-Turkey Manas University
Department : History
Type of thesis : Master Thesis
Number of pages : XIX-110
Date of graduation : 29.06.2022
Thesis advisor : Associate Professor Nezahat CEYLAN

ISSYK-KUL AND ITS SURROUNDINGS IN THE PREHISTORIC PERIOD

This study was written using historical and archaeological data about the Prehistoric period of the Issyk-Kul region in Kyrgyzstan. In the study, the regions close to the coast of Issyk-Kul were discussed. In this context, evaluations are made about the locations of the mentioned regions in Issyk-Kul and the archaeological materials extracted from these areas. In Turkish historiography, studies on the Ancient Era of Central Asia date back to the Scythians as the earliest period, and mostly starting from the Hun period, leading to the emergence of predominantly political and social history studies. Therefore, studies on the Prehistoric era of Central Asia and especially Kyrgyzstan have not yet been done by Turkish historians.

During the writing of this thesis, field reports, articles, archaeological findings and archive documents were used. After the recovery of the sources, the studies on the Issyk-Kul Prehistory were analyzed using comparative analysis technique, to assess the Issyk-Kul Prehistoric.

It is possible to express the following words as a result of the study. Issyk-Kul is one of the most important areas of Kyrgyzstan in terms of the ruins of the Prehistoric period. In Issyk-Kul, Prehistoric era tracks began from the lower Paleolithic period and continued to the upper Paleolithic period. In particular, the archaeological finds obtained from Tosor, Tosor 3, Ak-Ölön (Çiyin Taş), Salamat-Bulak, Boz-Barmak and Cergalan regions in the region clearly show the importance of the region for the Prehistoric period. It is possible to make important inferences about the rich prehistoric period ruins of the region, as well as the stone tools found in the region, the large quarries used for stone tool making, and the materials made from stone.

The data obtained as a result of the archaeological researches have been mostly with surface studies rather than the result of deep excavation studies. The reason for this is that the prehistoric settlement areas in Issyk-Kul were not built on the lake shore, but on the terrace areas of the rivers feeding the lake. Over time, due to erosion, many

archaeological materials have become easier to find by flowing from top to bottom through alluvial soils.

Keywords: Issyk- Kul, Paleotic Era, Tosor, Ak-Olon, Boz-Parmak, Salamat-Bulak.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Kırgızistan'ın Kuzeydoğusunda yer alan Isık-Göl bölgesindeki Tosor, Tosor 3, Salamat-Bulak, Boz-Parmak, Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Cergalan Paleolitik yerleşim alanları üzerine tarihi ve arkeolojik veriler kullanılarak yapılan değerlendirmeleri içermektedir. Tosor, Tosor 3, Salamat Bulak, Boz-Parmak, Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Cergalan bölgesi Kırgızistan'da bulunan önemli Prehistorik yerleşim alanları arasında yer almaktadır.

Isık-Göl bölgesinin içinde bulunan Prehistorik çağlarda kullanılmış yerleşim alanları üzerine araştırmalar 1965 yılında başlamış 1972 yılına kadar sürdürülmüştür. Yapılan araştırmalar sadece Tosor bölgesi üzerine yoğunluk kazanmış fakat geri kalan bölgelerde yoğun bir araştırma yapılmamıştır. Yapılan araştırmalar hakkında yazılan tarihi ve arkeolojik kaynaklar dağınık bir şekilde bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı bu kaynaklar toplanıp bir bütün haline getirilmiştir. Böylece çalışmanın içerisinde yapılan değerlendirmelere ilaveten Isık-Göl bölgesindeki Prehistorik yerleşim alanlarının tarihi ve arkeolojik kaynaklarını da toplu bir şekilde incelemek mümkündür.

Çalışma giriş, üç ana bölüm, sonuç gibi kısımlar ve ekler, içindekiler, kaynaklar gibi yardımcı bölümlerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırma konusunun tanımı yapılmış, araştırmanın amacı ve önemi hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Kırgızistan devletinin jeopolitik konumu, Ülkenin sosyo ekonomik yapısı hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölüm tezin temelini oluşturan Isık-Göl bölgesinin jeopolitik konumu ve bölgenin sosyo ekonomik yapısı hakkında bilgiler verilmektedir. Üçüncü ve son bölüm tezin en önemli bölümüdür. Bu bölümde Isık-Göl'ün Prehistorik Çağ'ı hakkında bilgiler verilmektedir.

Bu çalışmaya Sayın Hocam ve danışmanım biz öğrencilerine hem öğretmen hem de bir anne gibi davranan Doç. Dr. Nezahat Ceylan'ın da teşvikiyle başladım. Orta Asya Eski Çağ tarihi literatürü üzerine bulunan boşluğu Prehistorik dönemde Isık-Göl ve Çevresi hakkında yaptığım çalışma ile doldurabilme fırsatı buldum. Sayın Danışman hocam Doç. Dr. Nezahat Ceylan hocama sonsuz minnetlerimi sunar her satırı hocamın gözetimi dahilinde yaptığım bu çalışmamı yüce Türk milletinin tarihine armağan ederim. Lisans hayatım boyunca benden Genel Türk Tarihi alanındaki teşviklerini esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr. Mustafa Gökçe'ye sonsuz minnetlerimi sunuyorum. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesine geldikten sonra çalışmalarımı yaptığım süreç boyunca her konuda beni motive eden, desteğini esirgemeyen Sayın Hocam Doç. Dr. Alpaslan Aşık'a da sonsuz minnetlerimi sunuyorum. Sözlerimi toparlayacak olursam hayatımın her anında, her koşulda yanımda olan desteklerini esirgemeyen sevgili Anneciğim, Babacığım ve Ablacığım sonsuz minnetlerimi sunarım.

Bişkek 2022

Oktay KARATAŞ

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	ii
ЭТИКАЛЫК ТАЛАПТАР.....	ii
TEZ ONAYI	iii
ПРОТОКОЛ.....	iv
ÖZ.....	v
КЫСКАЧА МАЗМУНУ.....	vii
АБСТРАКТ	ix
ABSTRACT.....	xi
ÖNSÖZ	xiii
İÇİNDEKİLER	xiv
KISALTMALAR	xvii
ŞEKİLLER.....	xviii
RESİMLER.....	xix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYADA KIRGIZİSTAN VE COĞRAFYASI

1.1. KIRGIZİSTAN'IN GENEL YAPISI.....	5
1.2. KIRGIZİSTAN'IN TARİHİ VE KIRGIZLAR	7
1.3.KIRGIZİSTAN'IN ORTA ASYA'DAKİ JEOPOLİTİK KONUMU	11
1.4 KIRGIZİSTAN COĞRAFYASINDAKİ EKONOMİK SEKTÖRLER.....	13
1.4.1 Bağımsızlık Öncesi Ekonomik Durum	13
1.4.2. Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Durum	14
1.4.3. Kırgızistan'daki Ekonomik Sektörler	15
1.5. KIRGIZİSTAN'DAKİ KARAYOLLARI, DAĞLAR, GÖLLER, AKARSULAR	18
1.5.1. Karayolları.....	18
1.5.2. Dağlar, Göller ve Akarsular	19

İKİNCİ BÖLÜM
ISIK-GÖL BÖLGESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI

2.1 KIRGIZİSTAN COĞRAFYASINDA ISIK-GÖL.....	21
2.2. ISIK-GÖL'ÜN YAPISI	23
2.3. ISIK GÖL'Ü BESLEYEN NEHİRLER	24
2.4. ISIK-GÖL'ÜN EKONOMİK YAPISI	26
2.5. ISIK-GÖL'ÜN ÇEVRESİNDEKİ YERLEŞİM ALANLARI	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PREHİSTORİK DÖNEMDE ISIK-GÖL VE ÇEVRESİ

3.1. PREHİSTORİK DÖNEM VE ISIK-GÖL	31
3.1.1. Orta Asya Prehistorik Dönemi	35
3.1.2. Kırgızistan Prehistorik Dönemi.....	40
3.1.3. Isık-Göl Prehistorik Dönemi	45
3.2. ISIK-GÖLDEKİ PREHİSTORİK DÖNEM YERLEŞİM ALANLARI	48
3.2.1. Tosor	48
3.2.2. Salamat-Bulak	49
3.2.3. Boz-Parmak.....	50
3.2.4. Ak-Ölön (Çiyin Taş)	51
3.2.5. Cergalan	52
3.3. ISIK-GÖLDEKİ PREHİSTORİK DÖNEM KALINTILARI	53
3.3.1. Tosor Kalıntıları	53
3.3.1.1. Tosor 3 kalıntıları	57
3.3.2. Salamat-Bulak Kalıntıları.....	58
3.3.3. Boz-Parmak Kalıntıları	59
3.3.4. Ak-Ölön (Çiyin Taş) Kalıntıları.....	61
3.3.5. Cergalan Kalıntıları.....	63
3.4. ISIK-GÖL'ÜN PREHİSTORİK DÖNEMLERİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER.....	64

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	66
ÖZET	71
ДИССЕРТАЦИЯНЫН КЫСКАЧА МАЗМУНУ	81
KAYNAKLAR	97
EKLER	104
ÖZGEÇMİŞ	110

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
V.b	Ve bazıları
Bkz	Bakınız
Sscb	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri
M. Ö	Milattan Önce
M. S	Milattan Sonra
Çev	Çeviren
V.d	Ve devamı
C	Cilt
G. Ö	Günümüzden Önce
S	Sayfa
Ssr	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri
SSSR	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri

ŞEKİLLER

Şekil 1.1: Kırgızistan'ın Topoğrafik Haritası.	6
Şekil 2.1: Isık-Göl Topografisi.	23
Şekil 2.2: Isık-Göl'ün Yer Üstü ve Yer Altı Akar Suları.	26
Şekil 2.3: Isık-Göl Yerleşim Alanları, Arkeolojik Alanları ve Yolları.	29
Şekil 3.1: Orta Asya'nın Paleolitik Yerleşim Alanları.	36
Şekil 3.2: Teşik Taş'da Bulunan Taş Aletler.	38
Şekil 3.3: On Arca'da Bulunan Taş Alet.	41
Şekil 3.4: Torugat Vadisinde Bulunan Erken Neolitik Dönem Taş Ok Uçları.....	43
Şekil 3.5: Ak Çunkur Mağarasında Bulunan Mezolitik Dönem Petroğlifleri.	44
Şekil 3.6: Tosor Kazılarında Çıkarılan Taş Aletler.	46
Şekil 3.7: Tosor Kazılarında Bulunan Taş Aletler.....	56
Şekil 3.8: Boz-Parmak'ta Bulunan Taş Alet.....	60
Şekil 3.9: Ak-Ölön'ün Çiyin Taş Bölgesinde Bulunan Taş Aletler.	62
Şekil 3.10: Ak-Ölön'ün Çiyin Taş Bölgesinde Bulunan Taş Aletler.	62

RESİMLER

Resim 3.1: Teşik Taş Mağarasında Bulunan Neandartel Kafatası ve Replikası.	38
Resim 3.2: Tosor Nehir Vadisinin Musteryen Topraklarının Görünümü.....	49
Resim 3.3: Ak-Ölön (Çiyin Taş) Bölgesindeki Volkanik Taşlar.....	51
Resim 3.4: Cergalan Bölgesi.	52
Resim 3.5: Tosor Bölgesinde Yapılan Kazı Çalışması.....	55
Resim 3.6: Tosor Bölgesinde 2015 Yılında Tekrardan Birleştirilen Taş Aletler.	57
Resim 3.7: Tosor 3 Bölgesinde Bulunan Taş Aletler.	58
Resim 3.8: Teyak (Gaga) Tipi Taş Alet Örneği.....	59
Resim 3.9: Keşiflerin Yapıldığı Cergalan Bölgesi	64

GİRİŞ

Yer yüzünde görülen ilk canlı izleri 6-7 milyon yıl öncesine kadar gitmektedir. Bu canlılar; Orrorin Tugenensis, 6-7 milyon yıl öncesine tarihlendirilen Sahelanthropus Çadensis ve 4.4 milyon yıl öncesine tarihlendirilen Ardipithecus Ramidus'tur¹. Bu canlılar Paleolitik (Pleistosen-Musteryen) Çağ olarak isimlendirilen çağların hemen öncesindeki Hominid türlerin atalarıdır. Fakat tam olarak insanın atası olarak görülmemektedir. Paleolitik Çağ'da ortaya çıkan Homo Habilis türü tarihin seyrini değiştirmiştir. Homo Habilis ile canlılar artık alet yapmaya başlamışlardır. İlk yapılan aletlerin temel malzemeleri çeşitli türde kayalar ile gerçekleştirilmesinden dolayı çağlar başlatılırken ilk olarak Paleolitik yani Taş Çağ'ı olarak isimlendirilmektedir. Zamanla gelişen canlı türleri uzun yürüyüşler ile farklı bölgelere gitmiş ve gittikleri bölgelerde izler bırakmıştır. Afrika kıtasından çıkan canlılar dünyanın dört bir yanına dağılmışlardır. Tarih öncesi dönem olarak bilinen bu çağlar dünyada çok fazla incelenmemiştir.

Bu çalışmanın temel amacı da aslında çok az incelenen Kırgızistan'ın Kuzey Doğusunda yer alan Isık-Göl bölgesinin çevresindeki Paleolitik yaşam merkezleri üzerinedir. Kırgızistan'ın Paleolitik yerleşkeleri üzerine yapılan çalışmalar, 1953 yılından itibaren başlamış, fakat ilerleyen zaman içerisinde bu çalışmalar azalarak devam etmiştir. Bunun bir çok sebebi mevcuttur. Bu sebeplerin başında bölgenin dağlık olmasından dolayı araştırmaların yapılmasının zor olması, Paleolitik yerleşkeler arasında yoğunluk farklarının bulunması gibi unsurlar göze çarpmaktadır. Bu yoğunluğun Kırgızistan'ın Güney batısında daha fazla olmasından dolayı, Kuzey Doğusuna ilginin azalması gibide yorumlanabilir. Bu etmenlerden dolayı Isık-Göl üzerine yapılan Paleolitik çalışmalar 1965-1976 yılları arasında kalmıştır. Bu araştırmaların üzerine en son yapılan araştırmalar ise 2001 yılında gerçekleşmiştir. Yapılan çalışmaların bu derece az olması, birbirlerinden uzak zamanlarda gerçekleşmesi ve araştırmalar sonucunda ortaya çıkarılan raporlar, makaleler ve yazılan kitapların bir arada olmaması Isık-Göl Paleolitigi üzerine çalışmalar yapılmasını zorlaştırmaktadır. Keza Isık-Göl Paleolitigi hakkında Kırgızistan'da da her hangi bir toplu çalışmanın olmaması aslında büyük bir boşluğun

¹Okşan Başoğlu. (2010). Evrimsel Gelişim Sürecinde İnsan Ailesinin Paleodemografik Yapısı, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9(32): 342.

olduğunu göstermiştir. Bu boşluğun doldurula bilmesi ve Kırgızistan'ın Kuzey Doğusunda yer alan Isık-Göl Paleolitik bilgilerinin toplana bilmesi için bu çalışma hazırlanmaya başlanmıştır.

Kırgızistan Paleolitik çalışmaları öncelikle Kırgızistan Cumhuriyeti, SSCB Bilimler Akademisi'nin Arkeolojik ve Etnografik Keşif ekipleri tarafından başlatılmıştır. Bu sebeple yazılan eserlerin bir kısmı günümüzde Kırgızistan bilimler akademisi arşivinde bulunmaktadır. Çalışma üzerine kaynak toplaması yapılırken bilimler akademisinin arşivindeki bütün Isık-Göl Paleolitigi hakkındaki kaynaklar toparlanmıştır. Burada ulaşılan en önemli eser P. H. Kojemyako ve D. F. Vinnik tarafından hazırlanan 1975 yılında Arheologičeskie Pamyatniki Priissikkulya isimli eserde yayına çıkan makaledir. Bu makalede Isık-Göl Paleolitik çalışmaları üzerine ana liyakat olarak görülen V. A. Ranov ve M. B. Yunusaliev'in Tosor bölgesinde yaptığı ilk kazı çalışmalarının raporları ve elde edilen veriler aktarılmaktadır. Bu eserin ardından arşivde ulaşılan diğer bir eserde M. B. Yunusaliev tarafından 1970 yılında kaleme alınan V Glub Tıcyäçetnıy po Dolinam Kirgiztana isimli eserdir. Bu eserin içerisinde Kırgızistan'ın genel olarak Paleolitik merkezleri hakkında önemli değerlendirmeler mevcuttur. Son olarak bilimler akademisi arşivinden elde edilen kaynak ise V. Ploskih tarafından 1981 yılında yayına giren İssik Kul: Puteşestvie v İstoriyu isimli eserdir. Bu eser içerik olarak Isık-Göl Paleolitigi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Özellikle Cergalan, Salamat-Bulak ve Boz-Parmak hakkında değerlendirmeler barındırmaktadır. Bu eserde Isık-Göl Paleolitik çalışmaları hakkında çok önemli iki Jeolog olan M. A. Talipov ve N. Udalov'un yaptığı çalışmalar aktarılmaktadır. Kaynak taraması gerçekleştirildiği zamandan çalışmanın bitimine kadar geçen sürede M. A. Talipov ve N. Udalov'un yaptığı çalışmaların direk yayınlarına rastlanılmamıştır. Bu sebepten dolayı Ploskih'in bu eseri çalışma için çok önemlidir. Isık-Göl'ün Paleolitik Çağ çalışmaları denince akla iki isim gelmektedir. Bunlar ünlü Paleolitik Çağ uzamanı V. A. Ranov ve onun yüksek lisans öğrencisi M. B. Yunusaliev'dir. Ayrıca Ana liyakat onların çalışmalarına aittir. Bu çalışmanın daha net ve kesin kaynaklara dayandırılması için bu bilim adamlarının yazdıkları raporlar ve makalelere ulaşmak mühim bir konudur. Bundan dolayı yapılan kaynak taramalarında M. B. Yunusaliev'in kazı raporları ve yazdığı makalelere ulaşılmıştır. Bu eserler 1976-1978 yılları arasında Moskova'da çıkartılan Arheologičeskie Otkrıtya isimli dergilerde

mevcuttur. Bu dergilerin elektronik formatları olanlara internetten olmayanlar ise Rusya'dan satın alınarak getirtilmiştir. Keza Isık-Göl'ün Paleolitik çağları hakkında çalışma yapılmak istenirse mutlaka bu eserler elde edilmek zorundadır. Ardından V. A. Ranov'un eserleri toplanmıştır. Yukarıda değinilen bu eserlerin yanısıra yardımcı kaynaklarda toparlanmıştır. Bu kaynaklar; S. Umurzakov'a ait olan C Çetireh Ctoron Gorizonta, K. Ş. Tabaldiev'e ait olan Direvnie Pamyarniki Tian Şan, SSCB döneminde çıkartılan İstoria Kirgizkoy SSR isimli ansiklopedi, E. P. Rıbın vd. Tehnologiya Rasşepeleniya Kamnya v Srednem Paleolite Kırgıztana (Po Materialam Mestonahojdeniya Tosor), isimli kaynaklardır. Ayrıca bu yardımcı kaynakların yanı sıra 2001 ve 2002 yılları arasında Sibiry Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü tarafından Isık-Göl Paleolitigi üzerine yapılan çalışmalarda (Paleolitiçeskaya Masterskaya Ak-Olon (Pobereje oz. Issık Kul, Respublika Kırgıztan), (Paleolitiçeskoe Mestonahojdenie Tosor-3 Kırgıztane), (Novie Rezultatı İssledovaniya Paleolitiçeskogo Mestonahojdeniya Tosor), toplanmış ve çalışmanın içerisine eklenmiştir.

Isık-Göl üzerine yukarıda değinilen ana eserler toplandıktan sonra bu eserlerin çeviri süreci başlamış ve detaylı bir şekilde Orta Asya'da yapılan diğer paleolitik çağ çalışmaları ile karşılaştırılarak notlandırılarak yazıya geçilmiştir. Bu kaynaklar üzerine karşılaştırmalar yapıldıktan sonra Isık-Göl'ün Kuaterner dönemden itibaren ne şekilde olduğu ve nasıl oluştuğu fikri ortaya çıkmıştır. Ardından Isık-Göl'ün Pleistosen ve Musteryen dönemlerde nasıl değişimler gösterdiği açıklanmıştır. Bu açıklamalar Isık-Göl'ün neden Hominid gruplar için bir yaşam merkezi olduğu hakkında yapılan fikir yürütmelerini açıklar niteliktedir.

Çalışma içerisindeki bir önemli soru da Hominid grupların, Isık-Göl bölgesine nasıl gelip neler yaptıkları hakkındadır. Keza Isık-Göl üzerine yapılan çalışmalarda Alt, Orta ve Üst Paleolitik çağlarda hominid gruplara ev sahipliği yaptığı ortaya konmuştur. Araştırmalar sonucunda bölgede Alt Paleolitik yerleşim alanı olarak üç adet yerleşke gün yüzüne çıkartılmıştır. Alt paleolitik yerleşkelerinin ardından iki adet Orta Paleolitik yerleşke ve bir adette Erken Üst Paleolitik yerleşim alanı saptanmıştır. Çalışmanın konusu doğrudan Isık-Göl'ün çevresindeki Paleolitik yerleşim alanları olmasının yanında Isık-Göl bölgesinin sınırları içerisinde yer alan Mezolitik ve Erken Neolitik yerleşkeler

hakkında da açıklamalar yapılmıştır. Keza bu açıklamalar ile bölgenin Prehistorik sürekliliği hakkında toplu bir kaynak oluşturulma amacı vardır.

Isık-Göl üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar sadece saha ve kazı çalışmaları olarak kalmıştır. Fakat bölgenin Prehistorik yapıları hakkında her hangi bir fikir ortaya konulmamıştır. Bu nedenle Prehistorik yerleşim alanlarının Neden hominid gruplar tarafından seçildiği hakkında fikir yürütülmesi çalışma içerisindeki temel amaçların başında gelmektedir. Özellikle Cergalan nehri bölgesinde yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan veriler üzerinden açıklamalarda bulunularak diğer paleolitik bölgelerin özellikleri arasında bağlantı kurulması çalışmanın kapsamı içerisinde ön plandadır. Isık-Göl'ün paleolitik yerleşkeleri arasındaki bu bağlantının kurulması ile Isık-Göl'ün paleolitik çağları hakkında sistematik bir kaynak oluşacağı düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTA ASYADA KIRGIZİSTAN VE COĞRAFYASI

1.1. KIRGIZİSTAN'IN GENEL YAPISI

Kırgızistan geçmişten günümüze Orta Asya için siyasi, sosyal ve coğrafi anlamda önemli ülkelerinden biridir. Kırgızistan 199.900 km'lik bir yüz ölçümüne sahip coğrafi bakımdan Orta Asya'nın küçük yüz ölçümüne sahip ülkeleri arasındadır. Komşu ülkeleri; Kuzeyinde Kazakistan, Batısında Özbekistan, Güney batısında Tacikistan ve Güney doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Ülkenin büyük bölümü yüksek steplerden oluşmakla birlikte ekilebilir alanların toplam yüz ölçümüne oranı %7'dir. Bu oran Kırgızistan'ın dağlık bir ülke olduğunu açıkça göstermektedir². Kırgızistan geniş çukur alanlara, derin vadilere ve yüksek dağ sıralarına sahiptir³. Ülkedeki sıra dağ alanlarının büyük bir kısmı Tanrı Dağları'ndan, bir kısmı ise Pamir Dağları'ndan oluşmaktadır⁴.

Kırgızistan; Narın, Oş, Celal-Abad, Çuy, Isık-Göl, Batken ve Talas olmak üzere 7 bölgeye ayrılmıştır. Ülkenin dağlık bir bölge olması şehirler arası ulaşımı da zorlaştırmaktadır. Kırgızistan'ın başkenti Çuy bölgesinde bulunan Bişkek'tir. Ülkenin en gelişmiş ve kalabalık şehri başkent Bişkek'tir. Kırgızistan'ın toplam nüfusu 01.04.2022 yılındaki tahmini verilere göre 6.700.000 milyon olarak söylenmektedir⁵. Kırgızistan da halkın çoğunluğu kırsal alanlarda yaşamını sürdürmeye devam etmektedir. Bu sayede ise ülkenin doğal güzellikleri ve kültürel yapılarındaki devamlılık sürdürülebilmiştir. Kırgızistan karasal iklim kuşağın yer almaktadır⁶. Kışları şiddetli soğuklar, yazları şiddetli sıcaklar görülmektedir. Ülkedeki hava olayları, ülkenin dağlık olmasından kaynaklı çok hızlı bir şekilde değişim göstermektedir.

² Kırgızistan'ın bir özelliği de yer yüzünde okyanuslara en uzak ülke olmasıdır. Bkz. Yunus E. Gürbüz. (2011). Orta Asya'nın Ortasında Bir Ada: Kırgızistan, Hacettepe Dergisi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8 (15).

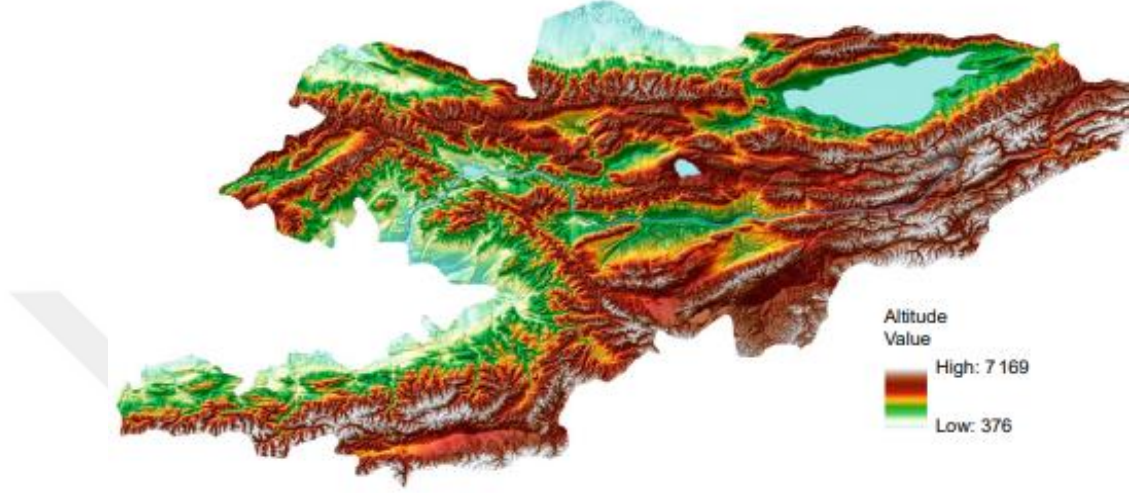
³ Tuğrul Somuncuoğlu. (2011). Kırgızistan Ülke Raporu, s.6.

⁴ Fazıl Şenol vd. (2016). Dağ Turizmi ve Gelişmesinin Önündeki Engeller: Kırgızistan Örneği, Manas Sosyal Araştırma Dergisi, 5(2): 144.

⁵ 2022, <http://www.stat.kg/> (30. 05. 2022)

⁶ Kırgızistan'ın ikliminin oluşumundaki en önemli durum okyanustan uzakta olmasıdır. Neredeyse subtropikal enlemlerde ve dağlık arazi ve çöller ile çevrili bir konumda olması ikliminin oluşumunu yüksek miktarda etkilemektedir. Bkz. Bakirov N. B. vd. (1992). Geografiya Respubliki Kırgıztan, Bişkek.

Kırgızistan okyanuslara en uzak ülke olmasından ziyade dünyanın en büyük tektonik göllerinden biri olan Isık-Göl’e ev sahipliği yapmaktadır. Isık-Göl dışında irili ufaklı bir çok dağ gölü de Kırgızistan toprakları içinde mevcuttur.

Şekil 1.1: Kırgızistan’ın Topoğrafik Haritası.

Cholpon Chotaeva. (2021). s.8.

Kırgızistan’ın Dünya ticareti içindeki payı 0,02’dir. Kırgızistan’da sınırlı miktarda petrol ve doğal gaz rezervi bulunmakta ve iç talebin ancak %12’sini karşılamaktadır. Elektrik enerjisi üretimi Kırgızistan’daki temel endüstrilerden biridir. Elektrik hidroelektrik santrallerinde üretilmekte ve düşük fiyattan tüketiciye sunulmaktadır⁷.

Kırgızistan’ın genel sosyo ekonomik yapısı SSCB’nin dağılmasının ardından 30 yıllık geçen süreçte değişim göstermiştir⁸. Kırgızistan dünyanın önemli altın madeni rezervlerine sahip ülkeleri arasındadır. Çin Halk Cumhuriyeti’nin tekrar canlandırmak istediği ipek yolu projesi üzerine geliştirdiği “Bir Yol Bir Kuşak” projesi içinde stratejik

⁷Sadık R. Karluk. (2011), Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler, International Conference On Eurasian Economies, 1: 49.

⁸SSCB sonrasında Kırgızistan, ekonomisini yeniden yapılandırmaya mecbur kalmış; yüksek enflasyon, işsizlik ve aşırı borç yükü gibi olumsuz parametreleri olumluya çevirmenin yollarını aramıştır. Bu çerçevede IMF ile 1994 yılında bir program hazırlanmış, bu programda enflasyon ve bütçe hedeflemesine gidilmiştir. Bölgedeki ülkelerin ekonomik anlamda hızlı bir gelişme yaşadığı dönem Asya krizine kadar geçen dönemdir. Krizden Kırgızistan da olumsuz etkilenmiştir. Bkz. Harun Aslan. (2015). Sscb Sonrası Kırgızistan’da Demografik ve Siyasi Durum, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Karabük.

geçiş güzergahlarının üzerinde olması ekonomik olarak kalkınmasına yardımcı olacaktır⁹. Son olarak Kırgızistan'da tarım ve hayvancılık ülkenin dağlık olmasından ve karasal iklim kuşağında bulunmasından ötürü endüstriyel düzeye ulaşamamıştır.

1.2. KIRGIZİSTAN'IN TARİHİ VE KIRGIZLAR

Kırgızistan geçmiş zamanlardan, günümüze kadar Orta Asya toplulukları için önemli bir merkez olmuştur. Günümüzde Kırgız halkının yaşadığı yer olarak isimlendirilen bu bölge, geçmişte bölgede yaşayan topluluklar için doğal bir korunak alanı olma niteliği taşımıştır. Kırgızistan coğrafyası yüksek rakımlı ve bölgeler arası ulaşımın zor olmasından dolayı savaş halindeki toplulukların daimi uğrak yerlerinden biri olmuştur. Kırgızistan'da keşfedilen çok sayıda arkeolojik alan, antik çağlarda burada zengin ve çok yönlü gelişmiş bir kültürün var olduğunu göstermektedir¹⁰.

Kırgızistan'ın Güneyi ve Tanrı Dağları bölgelerinde yoğunluğu olmak üzere Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşimler görülmeye başlanmıştır. Tarih öncesi devirlerden sonra Kırgızistan topraklarındaki sistematik yaşam izleri net bir şekilde Sakaların bıraktıkları kalıntılar ile kendini göstermiştir¹¹. Ancak araştırmacılar, Sakaların yaşadığı yer hakkındaki sorulara net bir şekilde cevap vermeyip, Saka nüfusunun çeşitli gruplarının burada yaşayabileceğini düşünmektedir¹². Kırgızistan topraklarında görülen ikinci büyük topluluk Hunlar'dır. Hun yerleşimleri, M.Ö I. yüzyılın ortalarından başlatılmaktadır¹³. M.Ö. XLVII yılına kadar Tanrı Dağları, Jian Kun kabilelerinin bir kısmı, Orta Asya Hun ve Xianbi kabileleriyle birlikte eski Kırgızistan kabilelerini

⁹Çin, 'Yeni İpek Yolu' tasavvuruyla deniz yollarına ilave çıkış noktaları ve alternatifler geliştirmek istemektedir. Bundan dolayı Çin hükümetinin öncülüğünü yaptığı 'Bir Kuşak, Bir Yol Projesi'nin bir parçası olan Çin-Kırgızistan-Özbekistan Demir Yolu Projesi Kırgızistan için denize çıkış sağlayabilir. Çin ise bu yolu kurmakla hem mesafenin daha kısalması açısından hem Kazakistan'dan geçen demiryoluna bir alternatif yol yaparak ulaşımı çeşitlendireceğinden önem vermektedir. Bkz. Zuinat A. Salman ve İsmail Özbay. (2018). Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan, Asya Araştırmaları Dergisi, 3(2).

¹⁰Abramzon M. S. (1999). Kırgız cana Kırgıztan Tarihi Boyunca Tandalma Emgekter, Bışkek, s.55.

¹¹Günümüz Kırgızistan Toprakları içerisinde bulunan Isık-Göl, Çu ve Tanrı dağları bölgesinde çok sayıda sakalara ait materyaller keşfetmişlerdir. Bkz. Osmanov O. C. (2017). Kırgıztan Tarihi (Bayırkı Doorudon Azırkı Mezgile Çeyin), Akademik 100 Suroogo Coop, Bışkek.

¹²Akademia Hauk Kirgizkoy Institut İstori. (1984). İstoria Kirgizkoy S.S.R., Frunze, Kırgızistan, s.41.

¹³Konuralp Ercilesun. (2015). Türk Tarihinde Yeni Bir Dönem Başlatan Merkez: İli-Isık Göl Bölgesi, Kaşgarlıının Tarihçi Torunu Reşat Genç Armağanı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara s.188.

oluşturmuşlardır¹⁴. Bölgede Hun izlerine yapılan araştırmalar kapsamında rastlanılmış ve özellikle Kırgızistan'ın batı bölgelerinde Hun dönemine dair kalıntılar bulunmuştur¹⁵. Kırgızistan topraklarında görülen üçüncü büyük topluluk Göktürkler'dir. Kırgızistan toprakları Batı Göktürkler için önemli bir noktadır. Batı Göktürkleri burada ticaret ve tarım yaptıkları için yerleşik bir yapı kurmuşlardır. Bunu Kırgızistan topraklarında kurdukları Suyab şehrinden ve çok sayıda karşılaştığımız heykel, kurgan gibi arkeolojik materyallerden görmekteyiz. Suyab¹⁶ şehri, Batı Göktürklerinin önem verdiği merkezlerden biriydi¹⁷. Bu şehrin Batı Göktürkler için önemi bize Kırgızistan'da yerleşik bir hayat sürdürdüklerini ve kültürlerini Kırgızistan topraklarına kalıcı olarak bıraktıklarını gösterir.

Tarihte Orta Asya'da kurulan büyük Türk imparatorluklarının sınırları içerisinde kalan bu coğrafyanın kesin olarak iskânı Kırgızların dağınık olarak yaşadığı Yenisey, Sibirya, Altay Dağları, kuzeyde Kem Irmağı gibi bölgelerden göç edip Tanrı Dağları bölgelerine göç etmeleri ile başlamıştır¹⁸.

Çin kaynaklarından edinilen bilgilere göre en eski Türk kabilelerinden olan Kırgızlar ilk devletlerini Ki-Ku, Kien-Kun veya Gen-gün, Gegun adıyla günümüzdeki Kırgızistan'ın doğusunda ve kuzeydoğusunda milâttan önce II. yüzyılda kurmuşlardır¹⁹.

¹⁴Abramzon M. S. (1946). Oçerk Kulturi Kirgizkogo Haroda, Kirgizkiy Filial Akademii Nauk S.S.S.R İstitut Yazıka, Literaturı i İstorii, Frunze, s.17.

¹⁵M.Ö III. Yüzyılın sonunda ortaya çıkan Hunlar güçlü bir kabile birliği kurmuşlardır. Kurulan bu kabile birliğinin karşısında duramayan Sakaların yerlerini işgal etmişlerdir. Tanrı Dağları'da (Tian Şan) bu bölgeler arasındadır ve boşalan saka kabilelerinin yerini doldurmak için gelmişlerdir. Bkz. Oçerki Po İstorii Kirgizkoy SSR. (1952). Kirgizkiy Filial Akademii Nauk SSSR İstitut Yazıka, Literaturı i İstorii c.1.

¹⁶Suyab (Ak Beşim) şehri Göktürkler döneminde kurulmuş önemli bir batı Göktürk şehridir. Şehirde yapılan kazılar sonucunda çıkartılan mabet türlerine bakınca Maniheizm, Budizm, Zerdüştlük ve Hristiyanlık dinlerine ait mabetler çıkartılmıştır. Bu mabetlerin bulunması Suyabın nedenli önemli bir Göktürk şehri olduğu hakkında bilgiler vermektedir. Bkz. Kızlasov R. L. (2008). Dva Ak-Beşimskih Syujeta, Ruskaya Arheologiya, c.2.

¹⁷Anıl Yılmaz. (2015). Göktürk Tarihi Coğrafyası, Cihannüma Tarih Coğrafya Dergisi, 1(1): 53.

¹⁸Kırgızların Tanrı Dağlarına göçleri ilk olarak M.Ö 49-47 yılları arasında Hun Prensi Çji-Çiji döneminde başlamıştır. Bu ilk göç dalgasının ardında ikinci önemli göç dalgası da Göktürkler döneminde M.S VI-VIII yılları arasında meydana gelmiştir. Son fakat en güçlü kitlesel göç hareketi ise M.S IX-X yüzyılları arasında meydana gelmiştir. Bkz. Oçerki Po İstorii Kirgizkoy SSR. (1952). Kirgizkiy Filial Akademii Nauk SSSR İstitut Yazıka, Literaturı i İstorii c.1.

¹⁹Erdoğan Akkan. (2002). Kırgızistan, TDV İslam Ansiklopedisi, 25: 442.

Ayrıca Kırgızlar, tarihte ilk defa Büyük Hun İmparatorluğunun²⁰ Shan-yü'sü Motun zamanında zikredilmiştir²¹.

Kırgızlar ile ilgili tarihsel çalışmalar sistematik biçimde SSCB döneminde başlamıştır. Kırgızların tarihsel derinliği incelendiğinde Kırgız adına Çin ve SSCB kaynaklarının dışında Türk tarihinin temel taşı niteliğini taşıyan Orhun yazıtlarında da rastlanılmaktadır. Doğu Türk Kaganlarının mezarlarının üstündeki yazıtlarda, Kül-Tegin ve Mogilyan han anıtlarında, Türk hanının ölümü için başsağlığı dileyen kabileler arasında Kırgızlardan da bahsedilmektedir²². Kırgızlar'ın, hanın ölümü üzerine başsağlığı dilemesi ve yazıtlara geçmesi Kırgız halkının büyük ve o dönemde de önemli bir konumda olduğunu göstermektedir²³.

Kırgız toplumunun oluşumu ve menşei sorunu tarihçiler tarafından sıkça tartışılmaktadır. Bu meselenin karışık olmasının esas sebebi, tarihi kaynaklarda Kırgız adında iki halkın yaşamasıdır. Bu kaynaklardan birincisi; Çin kaynaklarında Kırgızlar ilk defa M.Ö. CCI. Yılda anılıyor ve yaşadıkları yerler olarak Yenisey Güney Sibirya gösteriliyor. İkincisi ise; IX.-X. asırlarda Kırgızlar'ın mekânı Moğolistan, Sayan-Altay, Tanrı Dağları olarak gösteriliyor²⁴.

Bu iki kaynak üzerine yapılan araştırmalar sonucunda Kırgız halkının menşei üzerine tarihçiler uzun zamandır net bir sonuca varamamışlardır. Fakat burada iki unsuru göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bunlar; Orta Asya bozkırlarında yaşayan

²⁰Bahaattin Ögel: Hun devrinde Dinglingler ile Kırgızların komşu olduklarını ve Kırgızların o devirde Tanu Tuva'da yaşadığını, Orhun ve Selenga'nın ortasındaki dağların Kırgızlar ile Hunlar arasındaki sınırı oluşturduğunu söyler. Ögel'e göre, Kırgızlar Hunlar ile kardeş halk idiler. Hun Şan yüsü Çi Çi, Kırgızları basıp aldıktan sonra onların toprağında yaşayıp kalacağı bir orda, han saray kurdurmuştu. Semerkant hükümdarı, Çi Çi ile konuşmak için elçilerini Kırgız ülkesine göndermişti. Kırgızlar Hun ve Büyük Türk Kağanlığı (Göktürk) dönemlerinde bölgedeki güçlü ve önde gelen boylardan biri idi. Bkz. Üçler Bulduk ve Abdrasul İsakov. (2019). Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar), Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4(1).

²¹Ahmet Taşağıl. (2013). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M. Ö III – M. S. X. Asır), 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, s.75.

²²Bernştam N. A. (2004). Kırgızların Cana Kırgızistanın Tarihi Cana Arheologiası Boyunça Tandalma Emgakter, Kırgız Respublihasında Cogorugu Bilim Berinü Koldo Programası, Bişkek, s.56.

²³Çin kaynaklarında ve Türk Yazıtlarında önemli boylar ve Hanedanlar aktarılmaktadır bu sebepten önemi olmayan her hangi bir topluluk hakkında atıf bulmak zordur. Bkz. Ahmet Taşağıl. (2021). Eski Türk Boyları Çin Kaynaklarına Göre (M. Ö III – M. S. X. Asır), Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.

²⁴Tamara Kabılbekova. (1997). Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 4(97): 32.

boyların yaşam özellikleri ve bu bölgelerde yaşayan boyların kurdukları federatif yapı biçimleridir.

Orta Asya bozkırında bulunan boyların yaşam özelliklerine bakılırsa; bölgenin geniş ve verimli bir coğrafya olmaması, bu bölgede yaşayan boylarda belli bir kümülatif alanda kalmayarak, aynı boydan olsa bile farklı bölgelere dağılmasına neden olmuştur. Bu sebeptendir ki Kırgızlar hakkında iki farklı bölge üzerinden iki farklı millet olarak atıf yapılması kaynaklarda oluşacak muhtemel bir sonuçtur.

Orta Asya bozkırında yaşayan boyların federatif yapılarına bakılırsa; boyların tek bir yapıda olmadığı görülür. Daha çok kabilelerin bir araya gelmesi ile büyük boylar oluşmuştur. Bu sebeple kabilelerin arasındaki; siyasi çekişmeler, otlak yetersizlikleri gibi konular aynı boya mensup olan kabilelerin farklı bölgelerde yaşamasına neden olabilecek durumları ortaya çıkartmıştır. Kırgız kabileleri içerisinde bu durumlardan herhangi birinin yaşanmış olması ise farklı bölgelerde de bulunmalarına ve kaynaklarda birbirlerinden farklı zikredilmesine sebebiyet vermiş olabilir²⁵.

Kırgız milletin menşei üzerine SSCB dönemi Rus araştırmacılar bir çok çalışma yapmıştır. Abramzon, Barthold²⁶, Bernştam²⁷ bu araştırmacılar içinde önde gelen bilim adamlarıdır. Rus araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalarda Kırgızların ne zaman ortaya çıktığı ve günümüz Kırgızistan coğrafyasına nasıl geldikleri yönünde kesin bir görüş birliği yoktur.²⁸ Bu tartışmalı durum üzerine en net bilgiler, Kırgızlar hakkında arkeolojik ve yazma eserler ile bir çok eser yazmış Bernştam'ındır. Bernştam Kırgızların Tanrı dağlarına göçlerini üç döneme ayırmaktadır. I. dönem M.Ö. XLVII. yıllar, II. dönem VIII.-IX. yy, III. dönem Kidan ve Moğollar'ın akını zamanı XII.-XIII.yy, IV. dönem XVI.-XVIII. yüzyıllara denk geliyor. Bernştam'ın bu görüşüne göre Kırgızlar

²⁵Abramzon M. S. (1990). Kirgizler i ih Etnogenetiçeskie i İstoriko-Kulturnie Svyazi, Frunze, s.23-81.

²⁶Bkz. Barthold V. V. (1991). Kirgizi, Bişkek.

²⁷Bkz. Bernştam N. A. (1946). Oçerk Kulturi Kirgizkogo Haroda, Frunze.

²⁸Kırgızların etnik tarihinin incelenmesinde, Doğu yazarların tarihi ve coğrafi yazılarında materyallerin araştırılması ve SSCB Bilimler Akademisi'nin Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün Leningrad bölümünde (Ekip başkanı V. A. Romodin) yaptığı çalışmaları ve Rusçaya çevirdiği eserler önemlidir. Bkz. Abramzon M. S. (1990). Kirgizler i ih Etnogenetiçeskie i İstoriko-Kulturnie Svyazi, Frunze.

M.Ö I'de göçlerine başlamış ve Tanrı Dağları bölgesinde diğer halklar ile de karışarak Kırgız halkını oluşturmuştur²⁹.

Barthold'a göre; "Kırgızlar büyük devlet kuvvetini kaybettikten sonra güneybatıda hiç Kırgız kalmasa gerektir. Bu yerlerde İslam dininin kabul edildiği dönemde Kırgızlar'ın Orta Asyalı Moğollar olması ihtimali azdır (şüpheli). Belki, Kırgızlar'ın bazı boyları Kalmuklar hareketine katılmış ve bu Kırgızlar Kalmuklar gittikten sonra batıda, Tanrı Dağları'nda kalmış olabilirler. Gerçi bunlar hakkında kaynaklarda hiçbir şey anlatılmıyor"³⁰.

Barthold'un bu görüşüne göre Kırgızlar, Kalmukların göç hareketi ile bugünkü Kırgızistan coğrafyasına gelmişlerdir. Barthold, Kırgızların Tanrı Dağlarına doğru olan göçünün M.Ö I. yüzyıldan itibaren başladığını aktarmaktadır. Böylece iki önemli bilim adamının görüşleri birbirlerini desteklemektedir. Abramzon ise; gelecekteki Kırgız (şimdiki Kırgızların) boylarının etnik ortamının genellikle Altay Türkleri, Kıpçaklar, Kanglılar, Munduzlar, Bugu gibi boyların birleşiminden meydana geldiğini aktarmaktadır³¹.

Yukarıda bahsi geçen üç büyük bilim adamının görüşleri üzerine kırgızların Tanrı Dağları'na ne zaman ve nasıl geldikleri hakkında önemli çıkarımlar yapmak mümkündür.

1.3.KIRGIZİSTAN'IN ORTA ASYA'DAKİ JEOPOLİTİK KONUMU

Kırgızistan, geçmişten günümüze Orta Asya bölgesinde stratejik bir konumda bulunmuştur. Kırgızistan'ın geçmişten itibaren en büyük jeopolitik avantajı, Çin'den başlayıp, batıya doğru akan İpek Yolu olarak isimlendirilen ticaret güzergâhının üzerinde bulunmasıdır. İpek Yolu ile Kırgızistan toprakları gelişmiş ve birçok şehir Kırgızistan topraklarında kurulmuştur. İpek Yolu Kırgızistan topraklarından 3 farklı yol ile geçmiştir.

İlk olarak Pamir Alay yolu, Akdeniz'den başlayıp İran'ı geçerek Merv şehrine uzanıyordu ve burada yol ikiye ayrılıyordu. İkinci yol, Merv şehrinden Buhara, Semerkant ile Hodjent'i geçerek Fergana vadisine ulaşır ve tüccarlar buradan Oş, Özgön

²⁹Kabilbekova. a.g.e, s.33.

³⁰Kabilbekova. a.g.e, s.33.

³¹Abramzon. a.g.e, s. 66-71.

şehirleri üzerinden Merkezi Tian Şan'a yani Atbaşı'ya yol alırdı. Üçüncü yol ise Çu yoludur³².Orta Çağ'ın başlarında en aktif olan yol ise Çuy Yolu'dur. Kervanlar Semerkant'tan Taşkent'e, sonra da Kırgız dağlarının kıyısıyla Çu vadisine geliyorlardı. Burada zincir gibi batıdan doğuya doğru sıralanan şehirler vardı. En büyükleri Nevaket ve Suyab idi³³.İpek Yolu sayesinde oluşan ticari etkilerin dışında ülkenin dağlık bir yapıda olması ve içerisinde bir çok vadiye, göle, verimli araziye ev sahipliği yapmasından dolayı jeopolitik açıdan önemli bir ülkedir. Bu nedenle Kırgızistan, tarihsel süreç içerisinde her zaman göç almıştır. Özellikle Kırgızistan içerisinde yer alan Isık-Göl bölgesi Hun Hanedanlığı döneminde göç almaya başlamıştır. Kırgızistan, Göktürkler döneminde Batı Göktürkler'in başkentliğini üstlenmiştir. Uygurlar, Kırgızistan'da önemli şehirler kurmuş, Karahanlılar başkentlerini bu topraklar üzerine inşa etmişlerdir. SSCB döneminde bölge işgal edilmiş, askeri strateji için ve yer altı kaynaklarının bolluğu nedeni ile SSCB Kırgızistan'ı önemli bir bölge olarak görmüştür. SSCB yıkıldıktan sonra Orta Asya'da bağımsız devletler meydana çıkmıştır³⁴. Kırgızistan'da bu devletler içindedir.

Kırgızistan'ın dağlık bir ülke olması askerî açıdan avantajlar oluştursa da ülke içinde dezavantajlarda yaratmaktadır. Bu konuda Kırgız Milli Üniversitesi'nin doçenti M. Süyünbaev şunları söylemektedir: *“Dağlar sadece dış dünyayla değil aynı zamanda kendi toprağı içinde bulunan yerleşim merkezlerinin aralarındaki iletişimi de zorlaştırmaktadır. Bu ise ülke içi bölgelerin yönetiminin efektifliğini azaltmaktadır. Orta Çağ Avrupa'sını feodallerin bölünmüşlüğü geriye sürüklemişse, çağdaş Kırgızistan'ı da coğrafi bölünmüşlük geriye sürüklemektedir. Böylece izolasyon, dezentegrasyona ve gerilemeye sebep olmaktadır. Çünkü Kırgızistan günümüzde güney ve kuzey bölgelerini birleştiren yalnızca tek bir ulaşım yoluna sahiptir. Sonuç olarak feodal Avrupa'nın XIX.*

³²Tabışaliev T. S. (1992). Kırgıztan Na Velikom Şelkovom Puti, Obşestvo Ohranı Pamyatnikov İstorii i Kulturi Respubliki Kırgıztan, Bişkek, s.8.

³³Zuinat Abduldaeva. (2019). Orta Asya Jeopolitiği ve Jeoeconomisinde Kırgızistan'ın Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s.16.

³⁴1980'lerin ortalarından sonra ülkede ekonomik krizin büyümesiyle siyasî kriz başlamış ve merkezî yönetimin gücü zayıflamıştır, bunun aksine Birlik Cumhuriyetler'in yönetimi ise güçlenmeye başlamıştır. Güç kullanarak ve zorla yapılagelen uygulamalar sonucunda ortaya çıkan etnik sorunlar, merkezî gücün zayıflaması ile patlak vermiştir. Bu da Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yol açan başlıca faktörlerden biri olmuştur ve 26 Aralık 1991 yılında birlik dağılmıştır. Bu dağılmanın ardından Orta Asya'da yeni bağımsız devletler kurulmuştur. Bkz. Emil Şadinov. (2006). Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri, Journal of Economy Culture and Society, say.33.

yüzyılda siyasi bölünmüşlüğü yenmesi gerektiyse, XXI. yüzyılda da Kırgızistan'ın jeopolitik bakımdan bölünmüşlüğüni yenmesi gerekmektedir"³⁵. Kırgızistan yukarıda da bahsedildiği üzere Orta Asya'nın tam ortasında bulunmasından dolayı günümüzde Avrasya ile Asya Pasifik arasındaki tampon bölge görevini taşımaktadır. Kırgızistan jeopolitik konumuyla Orta Asya'nın en önemli ülkelerinden biridir.

1.4 KIRGIZİSTAN COĞRAFYASINDAKİ EKONOMİK SEKTÖRLER

Kırgızistan, Orta Asya bölgesindeki önemli sosyo-ekonomik bölgelerin başında gelmektedir. Yer altı kaynakları bakımından zengin bir ülke olan Kırgızistan günümüzde önemli bir hammadde imalatçısı ülke statüsündedir. Ayrıca ülkede Tarım ve Hayvancılık, Hidro elektrik üretimi, Madencilik, Yaz ve Kış turizmi de önemli ekonomik faaliyetlerdir.

1.4.1 Bağımsızlık Öncesi Ekonomik Durum

Kırgızistan ekonomisi SSCB döneminden itibaren gelişmeye başlamış ve bağımsızlık döneminden sonra da devam etmiştir³⁶. Kırgızistan Ekonomisi, eski Sovyet döneminde kapalı bir ekonomi özelliği taşımakta ve diğer Sovyet cumhuriyetlerinin ekonomilerine entegre olarak, ekonomik organizasyon da buna göre oluşturulmuş bulunmaktadır³⁷. SSCB döneminde sanayinin gelişmesine önem verilmiştir. Fakat, Kırgızistan'ın sanayi kuruluşlarının bağımsızlıkları bulunmamakta ve bu kuruluşlar nihai müşteri ile doğrudan bağlantı kuramamaktaydılar³⁸. İkinci dünya savaşı ile SSCB Avrupa'daki sanayi kurumlarını işgal tehlikesi altından korumak için Orta Asya'ya taşımıştır ve SSCB'nin bu hareketinden sonra Kırgızistan'ın ağır sanayisinin temeli oluşmuştur. Fakat daha sonraları SSCB'yi ekonomik krizin vurması ile ilerleme sekteye uğramıştır. İkinci Dünya savaşından sonra bir kalkınma planı da Mihail Sergeevič Gorbaçev zamanında yapılmaya çalışılmıştır. Mihail Sergeevič Gorbaçev'in reformları

³⁵Abdyldaeva. a.g.e, s.30.

³⁶SSCB döneminde Kırgızistan'daki sanayi alanındaki ekonomik faaliyetler; Makine sanayii, araba, elektronik hesap makineleri, tezgahlar, presetasnıfçı makineler, elektrikli motorlar, elektrik lambaları, Yapı endüstrisi alanında; Yapı gereçleri, mobilya, kumaş, konfeksiyon olarak tekstil ürünleri, ayakkabı üretilip piyasaya sürülürdü. Bahtıgöl Kalambekova. (1996) Kırgızistan Nereden Nereye ve Nasıl, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(96).

³⁷Adil Aşçı. (2017). Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 2(2): 34.

³⁸ Aşçı, a.g.e, s.34.

‘yeniden yapılanma-perestroyka³⁹’ adıyla adım atmaya başladı⁴⁰. Sovyet Sosyalist Komünist Partisi XXVII. Kongresinde alınan karara göre, 1986-1990 yıllarını kapsayan ekonomik ve sosyal gelişmelerin planı yapılmış. Bu atılım ile SSCB döneminde Kırgızistan’da sanayi alanında reformlar yapılması planlamıştır. Buna göre 1990 yılının sonuna kadar Kırgızistan’da endüstri yüzde 24, hayvancılıktaki ürün yüzde 15, elektrik enerjisini 13 milyar kilovata yükseltmek, çiftçilikten alınan ürünleri yüzde 40 yükseltilmesi gerekiyordu⁴¹. Fakat bu planlama başarılı olamadı. Temelde bu planlamanın başarılı olamamasının sebebi Fabrikalaşma ve teknoloji kullanımından çok sadece hedeflenen ürünlerin çoğaltılması yönünde kaldı ve SSCB ekonomisinin çöküşü gibi bu planlamada başarısız oldu. Bağımsızlık öncesi Kırgızistan ekonomisi tamamen SSCB yönetiminin elinde olmuştur. Bu sebepten ötürü Kırgızistan’da milli bir ekonomik atılım olmamış ve ülke ekonomisi daha çok SSCB ihtiyaçlarını karşılamaya dayalı kalmıştır.

1.4.2. Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Durum

Kırgızistan kapalı bir coğrafya olduğundan ötürü ekonomik atılımları zor bir şekilde sürdürmektedir. SSCB döneminde başlayan ekonomik atılımlar bağımsızlık döneminde sekteye uğrasa da daha sonraları devam etmiştir. Kırgız halkı konar göçer bir şekilde yaşadıklarından dolayı temel geçim kaynakları hayvan besiciliğidir⁴².

³⁹Gorbaçov liderliğinde Sovyetler Birliği’nin yönetim sisteminde köklü reformlar uygulamaya konulmuştur. Sovyetler Birliği’nin son lideri olarak artık durgunlaşmış ve geçerliliğini yitirmeye başlamış olan sistemi yenilemeyi amaçlamıştır. Dünya tarihinin 20. yüzyılda gördüğü en önemli reform hareketlerinden birisini gerçekleştirmeye çalışsa da Sovyetler Birliği’nin dağılmasına da neden olmuştur. Gorbaçov, Glasnost ve Perestroyka politikalarıyla ülkede her alanda değişim gerçekleştirmek istemiştir. Asıl amacı komünist rejimin reformlar uygulanarak yeniden yapılandırılması olsa da yaşanan gelişmeler Sovyet cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarını da sağlamıştır. Bkz. Hakan Kurt. (2021). The Times Gazetesinde Gorbaçov’un Glasnost ile Perestroyka Politikalarını Uygulaması, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8(4).

⁴⁰Roza Abulkulova. (2018). Kırgızistan Cumhuriyeti, Asya Araştırmaları Dergisi, 2(2): 208.

⁴¹Abulkulova, a.g.e, s.208.

⁴²Kırgızlar, geleneksel olarak, Tiyan-Şan ve Pamir Altay Dağlarının vadilerinde yarı çoban göçebeliliği şeklindeki hayvancılıkla, at, koyun, keçi, sığır ve yak yetiştiriciliği ile uğraşıyorlardı. Yüzlerce yıl içerisinde gelişmiş olan bu ekonomik yapı, dağlık olan topraklarının kendine özgü iklimini ve kaynaklarını kullanıyordu. Dikey çoban göçebeliliği denilen ekonomi, kalın kar tabakası dağlık bölgeleri kapladığında ve sıcaklık genellikle 20 derecenin altına düştüğünde, kış boyunca dağların daha alçak bölgelerine yapılan mevsimlik göçe dayanıyordu. Bkz. Arzu Tekin. (2010). Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elâzığ.

Kırgızistan, 12 Aralık 1991’de bağımsızlığını ilan etmiş ve SSCB’nin ekonomik sömürüsü tehlikesinden kurtuluş yolu açılmıştır⁴³. Kırgızistan SSCB’den ayrıldıktan sonra SSCB’nin ekonomik faaliyetlerinin dışında kalmış ve bazı sıkıntılar yaşamıştır. Bağımsızlığın başlangıcından sonra ekonomik sektörlerde durgunluk yaşanmıştır. Fakat günümüzde yaptığı ekonomik reformlar ile bu durgunluğu aşmış ve ekonomik kalkınmaya tekrar başlamıştır. Kırgızistan ekonomisi günümüzde geçmiş dönemlere göre daha iyi hale gelse de hala ithalata dayalı bir ekonomidir. SSCB döneminde sadece SSCB ülkeleri ile ticari faaliyetler yapması nedeni ile ülkeye yabancı sermaye girmemişse de günümüzde yabancı sermaye ülkeye girmektedir. Ayrıca Kırgızistan günümüzde kendi yer altı kaynaklarını çıkarmakta ve ihraç etmektedir⁴⁴.

Kırgızistan’da 4 adet Serbest Ekonomi Bölgesi faaliyette bulunmaktadır Bunlar sırayla Bişkek, Karakol, Narın ve Maymak Serbest Ekonomi Bölgeleri’dir. Bu ekonomik bölgeler Kırgızistan’ın ana üretim bölgeleridir⁴⁵.

1.4.3. Kırgızistan’daki Ekonomik Sektörler

Günümüzde gelişmeye devam eden ülkelerden biri olan Kırgızistan sektörel çeşitliliği yüksek olmamasına rağmen gelişen bir ekonomi için yeterli sayılacak durumdadır. Kırgızistan ekonomisi; Tarım ve Hayvancılık, Sanayi, Madencilik, Turizm ve Enerji sektörleri etrafında şekillenmektedir.

SSCB işgali öncesine kadar konargöçer olarak yaşayan Kırgız halkı için ekonomik sektörlerin başında hayvancılıktır gelmektedir. Ülke toprakları her ne kadar dağlık bir yapıya sahip olsa da SSCB’nin dağılmasını takiben geçen süreçte Kırgızistan, tarım sektöründe ilerleme kaydeden tek ülkedir. Kırgızistan’daki tarımsal faaliyetler daha çok aile tipi tarımsal faaliyetlerdir. Kırgızistan’daki zirai üretimin yüzde 40’ı özel sektöre ait çiftlikler tarafından gerçekleştirilmektedir ve devletin üretimdeki payı sadece

⁴³Alaeddin Yalçınkaya. (2006). Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, İstanbul, s.297.

⁴⁴2015 yılı itibariyle ülkenin başlıca ihracat ürünleri arasında altın, pamuk, yün, giysiler, et, civa, uranyum, elektrik, makine, ayakkabılar yer almakta olup, ihracatının %26’sını İsviçre’ye, %22,6’sını Özbekistan’a, %20,8’ini Kazakistan’a, %4,9’unu Birleşik Arap Emirlikleri’ne, %4,5’ini Türkiye’ye, %4,5’ini Afganistan’a, %4,2’sini de Rusya’ya gerçekleştirmiştir. Adil Aşçı. (2017). Kırgızistan’ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 2(2).

⁴⁵Adana Ticaret Odası. (2021). Kırgızistan Ülke Raporu, s.11

yüzde 5'tir⁴⁶. Tarım alanındaki bu ilerlemenin temel sebebi ise SSCB'nin yıkılmasının ardından sanayi sektöründe meydana gelen işsizliğin tarım sektörü ile doldurulmak istenmesidir.

İlk sanayi atılımını SSCB döneminde gerçekleştiren Kırgızistan 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından bu alandaki atılımlarını kendi başına devam ettirmek zorunda kalmıştır. Ancak bağımsızlık sonrası süreçte hammadde tedarikğinde yaşanan sorunlar ve teknoloji alanındaki eksiklikler sanayi sektöründeki gelişmelerin yavaş bir şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur. Bu dönemde ülke, ihtiyacı olan sanayi ürünlerini Rusya'dan etmiştir. Günümüzde ise en büyük tedarikçisi Birleşik Krallık'tır. Büyük ölçüde tarıma dayalı ekonomik yapıya sahip bulunan Kırgızistan'da sanayi, özellikle hafif sanayi ve mikro elektronik alanlarında gelişmiştir. Başlıca sanayi kolları metalürji, petrol, doğalgaz, elektronik, demir dışı metaller, elektrik motorları, gıda prosesi, konservecilik, deri ürünleri, ceviz mobilya, kömür madenciliği, konserve et ve şeker rafineleri alanlarında yoğunlaşmıştır⁴⁷. Ülkede sanayinin GSYH içerisindeki payı bağımsızlıktan hemen sonra %46,2 seviyesinde iken 2009 yılı itibarıyla %23,1'e kadar gerilemiştir⁴⁸.

Kırgızistan sanayisinin mühim kollarından olan kömür madenciliği ile birlikte uranyum, antimon ve altın madeni yatakları da önemli gelir kaynaklardır. Dünya genelindeki önemli altın tedarikçileri arasında yer alan Kırgızistan'ın iç ve dış yatırımları altın madenciliği üzerine yapılmaktadır. 2011 yılında en fazla altın ihraç eden ülkeler sıralamasında Kırgızistan 1 milyar \$ altın ihracatı ile 30. sırada yer almaktadır⁴⁹. Ülkenin en büyük altın madeni Kumtör altın madenidir. Bu maden geçmişte Kanadalı Centerra Gold ve Kırgızistan devletinin ortaklığı ile işletilmiştir⁵⁰.

⁴⁶Deik Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012). Kırgızistan Ülke Bülteni, s.11.

⁴⁷Bahtıgül Kalambekova. (1996) Kırgızistan Nereden Nereye ve Nasıl, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(96): 8.

⁴⁸Deik Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, a.g.e, s.11.

⁴⁹Serap Ü. Kelleci ve Aziz Bostancı. (2014). Kırgızistan Altın Sektörünün Rekabet Gücü, Reforma Dergisi, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, 1(64): 63.

⁵⁰

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda, Kırgızistan altın madenciliği yönünden rekabet potansiyeli yüksek devletler arasındadır ve bu bağlamda ülkenin gelecekteki ekonomik kalkınma sürecinde altın madenciliği önemli bir yerde olacaktır.

Kırgızistan yer altı madenleri bakımından zengin olmasına rağmen aynı zenginliği enerji yatakları bakımından görmek mümkün değildir. Ülkenin dağlık bir yapıya sahip olmasının bir sonucu olarak çevre ülkelerdeki petrol ve gaz potansiyeli Kırgızistan'da görülmemektedir. Dağlık alanların fazlalığı ülkedeki hidroelektrik enerji üretimi potansiyelini ortaya çıkartmaktadır. SSCB döneminde ülkede hidroelektrik santralleri kurulmaya başlamıştır. Ülkedeki elektrik ihtiyacının büyük bir kısmı hidroelektrik santrallerinden karşılanmaktadır. Rusya ve Tacikistan'ın ardından BDT ülkeleri arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Narın nehri üzerindeki Toktogul Hidroelektrik Santrali tek başına tüm ülkenin enerji ve ısıtma ihtiyacını karşılayacak kapasiteye sahiptir⁵¹.

Tanrı dağlarındaki buzulların erimesiyle yıllık 55,000 gigawatt saatlik bir potansiyel olduğu tahmin edilmektedir⁵². Bu da bize ülkedeki hidroelektrik potansiyelinin ne denli yüksek olduğunu göstermektedir. Ülke ekonomisi için önemli gelir kollarından birini oluşturmaktadır bu sektör. Keza Kırgızistan ürettiği elektriği hem kendi ülkesi içerisinde kullanmakta hem de komşu ülkelere satmaktadır.

Kırgızistan sanayisinin yeterince gelişim gösterememesi ve coğrafi dezavantajlar nedeniyle tarımsal üretim kısıtlı olmasının dışında dağlık bölgelerin ve doğal alanların fazlalığı ülkeyi potansiyel turizm merkezi haline getirmektedir⁵³. Kırgızistan'ın başlıca turizm kolları kayak, dağcılık, avcılık, rafting, yamaç paraşütü, tarihi bölgelere yapılan geziler v.b olarak sıralandırılabilir. Bunun yanısıra ülke kış ve yaz turizmi ülkenin önemli

⁵¹Aziz Bostan vd. (2015). Kırgızistan Enerji Tüketiminin Ayırıştırma Yöntemiyle Analizi (2002-2011), Ege Akademik Bakış, 15(1): 41.

⁵²Deik Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, a.g.e, s.12.

⁵³Kırgızistan turizmde son yıllarda gelişme göstermeye başlayan bir ülkedir. Ülkede 2019 verilerine göre 3728 işletme faaliyet göstermektedir. Bu işletmelerin içinde seyahat acenteleri 2680 işletme ile başı çekmektedir. Seyahat acentelerini 495 işletme ile restoranlar takip etmektedir. Bunun yanı sıra 194 otel işletmesi ile 78 sanatoryum ve kurort işletmesi hizmet sunmaktadır. Bunların dışında kalan, turizm işletmeleri ve dinlenme tesisleri olarak ifade edilen 259 işletme daha bulunmaktadır. Doğa koruma alanları ve milli parkların sayısı ise 22 olarak görülmektedir. Bkz. Erkan Akgöz ve Akif Korkmaz. (2020). Kırgızistan'ın Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Etkinliğine Yönelik Bir Araştırma, Bilge International Journal of Social Research, 4(1).

gelir alanlarından olan ve dünyanın en büyük tektonik göllerinden Isık-Göl'e ev sahipliği yapmaktadır.

Barındırdığı tarihi zenginlik ile önemli bir bölge olan Kırgızistan'da Çolpon-Ata, Saymalı Taş, Burana gibi noktalar önemli turizm alanlarındandır. Bununla birlikte Abşırsay, Acıke, Sarıçelek, Karaşoro, Kırgızata, Karatoko, Cetögüz, Altınaraşan (Aksuu-Araşan), Kökcayık, Kırçın, Salamalik, Arkıt, Türgönaksuu, Karagoy-Mazar, Arstanbap vadisi, Camcer-Ulan, Alarça gibi çekici yerler, çağlayanlar da çoktur⁵⁴.

Tarihi alanlarının ve doğal güzelliklerinin bir hayli çok olmasının yanısıra yüksek turizm potansiyeline rağmen Kırgızistan turizmindeki en büyük sorun turizm alanlarına ulaşımın zor olmasıdır. Ülkedeki ulaşım ağının yetersizliği turizm sektörün gelişimini engelleyen başlıca sorundur. Ülkenin Kuzeyi ile Güneyi arasında yalnızca tek bir yol bulunması bu duruma örnek verilebilir. Fakat son yıllarda bu sorunun çözümü için atılımlar yapılmaya başlanmıştır.

1.5. KIRGIZİSTAN'DAKİ KARAYOLLARI, DAĞLAR, GÖLLER, AKARSULAR

Kırgızistan'ın genel yapısı SSCB döneminden bugüne pek değişkenlik göstermemiştir. Ülkenin dağlık olmasından dolayı yapılaşma ilerlememiştir. Ülkenin en çok yapılaşma bulunan şehri Başkent Bişkek ve ikinci başkent olarak tanınan Oş şehridir. Yapılaşmanın az olmasından dolayı ülke hala doğal güzelliklerini korumuş bir şekilde durmaktadır. Kırgızistan Dağlar, Göller ve Akarsular bakımından zengin bir ülkedir. Karayolları bakımından ise ülke hala sıkıntılar çekmektedir fakat yeni yapılan yatırımlar ile bu sorunların aşılması planlanmaktadır.

1.5.1. Karayolları

Kırgızistan dağlık bir ülke olmasından dolayı karayolları ve demiryolları ülkede pek gelişmemiştir. Kırgızistan dağlık bir ülke olmasından dolayı karayolları ve demiryolları pek gelişmemiştir. Karayolları uzunluğu 21.000 km'dir. Karayollarının 140

⁵⁴Fatih Alpaslan. (2006). Kırgızistan Turizm Coğrafyası, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim dalı, İstanbul, s.42.

km kadarı otoyol, 3160 km kadarı anayol durumundadır⁵⁵. Kırgızistan'ın iki büyük şehri olan Bişkek ve Oş arasında sadece bir yol vardır. İki bölge arasının çok engebeli olması nedeniyle günümüze kadar bu yol ile ulaşım sağlanmıştır. Günümüzde kuzey ve güney bölgeleri arasındaki ulaşım için yeni bir yol yapımı sürmektedir. Oş ve Çin arası ulaşım için karayolu yapımı devam etmekte ve hali hazırda bulunan ulaşım yollarına da tadilat yapımı sürmektedir. Asya Kalkınma Bankası (AKB), 650 km'lik Bişkek-Oş kara yolu ile Oş'tan Çin sınırındaki İrkeştam'a giden yolun yenilenmesi için finansman sağlamaktadır⁵⁶. Kırgızistan'ın en önemli turizm şehri olan Isık-Göl ve Bişkek arası ulaşım için çalışmalar yapılmıştır.

Ülkenin demiryolu ulaşımı için uygun bir coğrafi yapıda olmaması nedeniyle demiryolu ulaşımı kısıtlıdır. Demir yollarının uzunluğu 2000 yılına göre 423,9 km'dir. Demir yolu ağı kuzey ve güney hatları olarak ikiye ayrılır. Demiryolunun kuzey hattı Bişkek'in merkezinden geçip Kazakistan üzerinden Isık-Göl'ün Karakol şehrinde bitmektedir. Kışları ise hava muhalefetinden dolayı Isık-Göl'e demiryolu ulaşımı ara ara durmaktadır. Güney hattı ise Oş şehri ile Özbekistan arasında ve Taş Kömür-Celal Abad-Kızıl Kaya şehirleri arasında sefer yapmaktadır⁵⁷.

1.5.2. Dağlar, Göller ve Akarsular

Kırgızistan, Tanrı dağları ve Pamir dağları arasında bulunan ülkedir. Bu nedenle Kırgızistan coğrafyasının %95'i dağlık alandır. Ülke 6 ila 7 bin metrelik tepelere sahiptir. Bu tepeler; Pobeda Tepesi- 7.439 m; Lenin Tepesi-7.134 m; Han-Tengri Tepesi, 6.995 m⁵⁸ olan tepelerdir. Ülkenin her yerinden dağları kolayca görmek mümkündür. Bu dağlardan biri, Kırgızistan'ın doğusundan yer alan Tanrı dağlarıdır. Büyük kısmı Kırgızistan topraklarının içinde yer alan Tanrı dağları gerek ülke gerekse coğrafi olarak büyük önem arz etmektedir. Bir diğer dağ grubu ise ülkenin güneyinde yer alan Pamir dağlarıdır. Bu dağlar Tanrı Dağları kadar soğuk bir dağ sistemine sahip değildir. Tanrı

⁵⁵Alpaslan, a.g.e, s.110.

⁵⁶Deik Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, a.g.e, s.13.

⁵⁷Alpaslan, a.g.e, s.112

⁵⁸Şenol vd, a.g.e, s.140.

dağları kadar ülkenin içlerine giren bir dağ sistemi olmayan Pamirler, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Çin ve Sincan Uygur özerk bölgesi arasında bulunur⁵⁹.

Kırgızistan'ın dağlık bir bölge olmasının bir sonucu da göller ve akarsular bakımından çok zengin bir ülke olmasıdır. Ülkede irili ufaklı 1923 göl bulunmaktadır. Bu göller daha çok dağ gölleridir. Kırgızistan'da iki binden fazla dağ gölü bulunmaktadır. Isık-Göl, Son Köl, Sarı-Çelek, Ara Köl ve Çatır göl ülkedeki büyük göllerin başında gelmektedir⁶⁰. Bu göllerin başında dünyanın en büyük tektonik göllerinden olan Isık-Göl gelmektedir. Altay – Tanrı dağları arasındaki iki büyük tektonik dağ gölünden biridir. Gölün çevresindeki dağlardan inen akarsuların kolları Isık-Göl'e uzanır. Isık-Göl, deniz seviyesinden 1609 m yüksekliktedir. Yüzölçümü 6202 km² ve derinliği 702 m'dir⁶¹.

Kırgızistan Göl bakımından zengin olduğu gibi akarsu bakımından da zengin bir ülkedir. Ülkede yüksek vadilerden ve vadi içlerinden akan akarsular ve nehirler mevcuttur. Toplam 35 binden fazla su yolu bulunmaktadır. Bunlardan 1582 tanesi 10 ila 100 kilometre uzunluğundadır. 27 tanesi 100 ila 200 kilometre uzunluğundadır. 3 adet nehirde 200 kilometre uzunluktadır. 200 kilometre uzunluğundaki nehirler Çuy⁶², Talas ve Narın⁶³ nehirleridir.⁶⁴

⁵⁹Bataraliev Ö. (2004). Kırgızistan'ın Geografyası, Entsiklopediyalik Okuu Kitebi, Kırgız Uluttuk Entsiklopediyasının Başkı Redaksiyası, Mamlekettik Til cana Entsiklopediya Borboru, Bışkek, s. 44-81.

⁶⁰Kustareva L. A. ve Aleksandra N. (2015). Fish diversity in Kyrgyzstan: Species composition, fisheries and management problems, Aquatic Ecosystem Health & Management, 18(2): 154-155.

⁶¹Alpaslan, a.g.e, s.9.

⁶²Çu ve Talas nehirleri bağımsız birer nehirlerdir. Sırderya'ya ulaşmadan sularını Kazakistan sınırındaki Muyun Kum kumlarında kaybederler. Kazakistana ulaştıklarında sulama için kullanılmaktadırlar. Bkz. Bakirov N. B. vd. (1992). Geografiya Respubliki Kırgıztan, Bışkek.

⁶³Kırgızistan'ın en büyük nehri Narın, Sırtov bölgesindeki buzullardan kaynaklanan büyük ve Küçük Narın'ın birleşmesiyle oluşuyor. Fergana Vadisi'nde, Narın, Karadarya'yla birleşerek Sırderya'yı oluşturur. Bkz. Bakirov N. B. vd. (1992). Geografiya Respubliki Kırgıztan, Bışkek.

⁶⁴Usubaliev T. U. (1998). Voda – Doroje Zlata (Vodnie Resursı Kırgıztana – Eto Ego Natsionalnoe Bogatstvo, Bışkek, s.6.

İKİNCİ BÖLÜM

ISIK-GÖL BÖLGESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI

2.1 KIRGIZİSTAN COĞRAFYASINDA ISIK-GÖL

Kırgızistan ve Orta Asya tarihi açısından Isık-Göl çok önemli bir yerdedir. Isık-Göl Kırgızistan'ın incisi olarak isimlendirilmektedir⁶⁵. Isık-Göl, Kırgızistan sınırları içinde yer alan Altay ve Tanrı dağları sisteminin içindeki en büyük iki tektonik dağ gölü arasında yer almaktadır. Isık-Göl, Orta Asya'da Tien-Shan Dağları'nda deniz seviyesinden 1607 m yükseklikte bulunan dünyanın en derin yedinci gölüdür⁶⁶.

Isık-Göl tarihin en eski dönemlerinden itibaren Türk boylarının önemli yaşam alanlarından biri olmuştur. Özellikle Isık-Göl'ü güney ve kuzeyden iki hat halinde çevreleyen Tanrı Dağları hem coğrafi zenginlik sunarken hem de konar-göçer halklara yurt olmuştur. Türk boyları bu bölgelerde (gittikleri her yerde olduğu gibi) kültürlerini yansıtan çok sayıda arkeolojik eser (kurganlar, anıt mezarlar, balballar) bırakmıştır⁶⁷. Bu sebeple Isık-Göl, Türk tarihi çalışmaları için büyük önem arz eden bir bölge niteliğindedir⁶⁸. 1969 yılında Esik kurganında⁶⁹ yapılan kazılar ile gün yüzüne çıkarılan altın elbiseli adam ve Karakol kurganları da Isık Göl bölgesinde yer almaktadır⁷⁰. Buna ilaveten bölgede hatırı sayılır miktarda heykel bulunmaktadır. Bu heykeller ellerinde

⁶⁵Raushan Azhimadina. (2012). Kırgızistan'da Turizm Sektörünün Gelişmesinde Halkla İlişkilerin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, s.74.

⁶⁶Saadat Tasbaeva vd. (2013). The closed Lake Issyk-Kul as an indicator of global warming in Tien-Shan, Natural Science, 5(5): 608.

⁶⁷Alparslan Aşık. (2013). Yeni Bir Arkeolojik Buluntu: Tuura Suu Balbalı, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 1(12): 156.

⁶⁸Bahaattin Ögel, Eski ve Orta çağlardaki Türk kavimlerinin kültürü üzerine yazdığı çalışmasında Kırgızistan topraklarındaki kültür çevreleri hakkında bilgiler verir. Hususi olarak belirtmek gerekirse, Kızart, Kırçın, Ala Mışık, Çon Alay, Koçkor, Kök Bulak, Ara Köl, Altın Arık, Isık Göl, Narın kültür merkezlerini ayrı ayrı beyan eder. Ögel, buraları umumi olarak "Tanrı Dağı Kültür Çevresi" diye isimlendirerek Kırgızistan'daki kadim kültür bölgelerini Tanrı Dağı ile Fergana bölgesindeki kültür merkezleri olarak ikiye ayırır. Bkz. Üçler Bulduk ve Abdrasul İsakov. (2019). Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar), Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, 4(1).

⁶⁹Esik Kurganı (Issık), Kazakistan'da, Alma-Ata şehrinin doğusunda ve 50 kilometre uzaklığında akan Issık nehrinin sol tarafında Isık gölünün kenarındaki Esik mezarlığı kompleksi içinde bulunmaktadır. Bkz. Murat Arık. (2008). Eski Kurganı, Buluntuları ve Kültür Tarih Açısından Değerlendirilmesi, Yüksel Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

⁷⁰Ahmet Taşgıl. (1999). Isık Göl, İslam Ansiklopedisi, c.19, s.136.

bengisu tutan, bellerinde kemerleri ve kılıçları bulunan bıyıklı ve saç örgüleri olan en eski Türk kültürü eserleri arasındadır⁷¹. Gölün önemi özellikle Isık-Göl kıyısında bulunan Çolpon-Ata Açık Hava Müzesi'nden anlamak mümkündür. Çolpon-Ata, Isık-Göl'ün kuzeyinde yer alan ve farklı dönemlere ait yüzlerce ait kaya resmi içeren açık hava müzelerinden birisidir. Isık-Göl, Çolpon-Ata ile Balıkçı, Tosor, Ak Ölön, Salamat Bulak, Boz Parmak, Kara-Oy, Cergalan, Ton ve Tamga gibi önemli tarihi alanları da içinde barındırmaktadır.

Isık-Göl hakkındaki yazılı bilgiler M.Ö. II. yüzyıla kadar dayanmaktadır. M.Ö. II. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden pek çok Çinli seyyah, Isık-Göl'ü "Sıcak Deniz" olarak kroniklerine aktarmışlardır. Bölgede İskitler, Hunlar, Wusunlar, Göktürkler ve irili ufaklı birçok boyun yaşam izleri görülmektedir⁷². İçerisinde bu kadar zengin tarihi ve arkeolojik materyali barındıran Isık-Göl araştırmacılar tarafından sık sık ziyaret edilmiş ve edilmeye devam etmektedir.

Isık-Göl hakkında birçok araştırmacı tarafından incelemeler ve çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmacıların çoğunluğunu ise Ruslar oluşturmaktadır. Rus araştırmacılar içerisinde en ünlüsü 1856 yılında Kırgızistan'a gelen ünlü seyyah P. P. Semenov Tiyan-Şanski, Isık-Göl'deki ilk ciddi çalışmaların yapılmasına önayak olmuştur⁷³. P. P. Tiyan-Şanski'nin ardından bölgede 1926'da P. P. İvanov⁷⁴, 1937'de B. M. Zima⁷⁵ 1949'da A. N. Bernştam, V. A. Ranov gibi önemli bilim adamları önemli çalışmalar yapmışlardır.

Kırgızistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Isık-Göl, ülke için önemli bir ekonomik gelir kaynağı olmuştur. Isık-Göl'de turizm, madencilik ve balıkçılık gibi faaliyetler sürdürülmektedir. Göl, tarih turizmi ve deniz turizmi için paha biçilmez bir

⁷¹Şer Y. A. (1966). Kamennie İzvayaniya Semireçya, Akademiya Nauk SSR, Moskva, s.11-30.

⁷²Taşgıl, a.g.e, s.135-136.

⁷³Bkz. Semenov Tiyan-Şanski P. P. (2009). Puteşestvie v Tyan-Şan, Sibiri.

⁷⁴Bkz. İvanov P. P. (1957). Materyal po Arheologii Kotlovini İssık-Kulya, Frunze.

⁷⁵Bkz. Zima B. M. (1941). İssık-Kulskie Jertvenniki, Frunze.

bölgedir. Yazları komşu ülkelerden binlerce turist bölgeye gelmektedir⁷⁶. Ayrıca bölgede bulunan altın ve kömür madenlerinin de işletilmesi hala sürdürülmektedir.

Şekil 2.1: Isık-Göl Topoğrafisi.

Korzhenkova L. A. (2021). s.1399.

2.2. ISIK-GÖL'ÜN YAPISI

Isık-Göl dünyadaki sayılı tektonik dağ gölleri arasında bulunan eşsiz güzelliklere sahip bir göldür⁷⁷. 1850'li yıllardan itibaren Rus ve Kırgız araştırmacılar tarafından Isık-Göl ve çevresi üzerine araştırmalar başlamıştır. Isık-Göl, onu kuzeyden ve güneyden saran iki dağ arasındadır. Kuzeyde, 4.770 metreye ulaşan en yüksek zirvelere sahip Kungey Ala Too ve güneyde 5.200 metreyi aşan zirvelere sahip Terskey Ala Too sıradağları vardır. Isık-Göl kapalı havza bir göldür. 6236 km²'lik bir alana, 250 kilometre uzunluğa, 60 km genişliğe ve maksimum 668 metre derinliğe sahiptir⁷⁸. Ortalama su derinliği 278 metre, kıyı şeridinin uzunluğu 688 km ve toplam su hacmi 1.736 km³tür⁷⁹.

⁷⁶Erkan Akgöz ve Akif Korkmaz. (2020). Kırgızistan'ın Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Etkinliğine Yönelik Bir Araştırma, Bilge International Journal of Social Research, 4(1): 13-14.

⁷⁷Isık Göl, Peru ve Bolivya arasında bulunan Titicaca gölünden sonra dünyanın en yüksek gölü olma özelliğindedir. Ayrıca Orta Asya'da bulunan Aral Denizinden sonra gelen en büyük göldür. Bkz. Cholpon Chotaeva. (2021). Geography of Kyrgyzstan: Lectures for students of undergradu ate educational programs, Bışkek.

⁷⁸Santiago Giralt vd. (2001). Lake Issyk-Kul (Rep. Of Kyrgyzstan): an example of recent evolution in a continental environment, Workshop Sewg Eldp, 2(3): 30.

⁷⁹Batist D. M. vd. a.g.e, s.102.

Gölün havza alanı, gölün büyüklüğüne kıyasla nispeten küçüktür (250 km uzunluğunda ve 100 km genişliğinde)⁸⁰.

Gölün sahilllerinden 50 m yükseklikte taraça ve 300 m yükseklikte fosillerin bulunması, bir zamanlar seviyesinin daha yüksek ve alanının daha geniş olduğunu göstermektedir. Herhangi bir adanın bulunmadığı gölün sahilleri az girintili olup sadece doğu tarafında iki küçük körfezin arasında Tasma yarım adası teşekkül etmiştir. Dağlardan göle ulaşan ırmaklar karların eridiği mevsimde sel akıntısı haline gelir. Kuzeyde Taldıbulak, Turaygır, Kesesengir, Büyük Aksu, Küçük Aksu ve Koysu; doğuda Tüp, Cırlagan; güneyde Karakol, Cetioğuz, Kızılsu, Barsgan (Barshan), Ton, Çıçkak, Ak-Terek, Cuka ırmakları gölü besleyen başlıca kaynaklardır⁸¹.

Göl, kış aylarında çevresindeki göllere nazaran daha sıcaktır ve bu nedenle donmamaktadır. Ocak ayındaki göl yüzey sıcaklığı 2-3 C'den az değildir ve temmuz ayında 19-20 C'ye ulaşır. 100 m'den daha derinlerde, ise su sıcaklığı tüm yıl boyunca 3.5-4,5° C'de sabit kalır⁸².

2.3. ISIK GÖL'Ü BESLEYEN NEHİRLER

Isık-Göl bir dağ gölü olması nedeniyle onu besleyen çok sayıda nehre sahiptir. Yaklaşık 118 nehir göle doğru akmaktadır. Nehirler sularını 22.080 km²'lik bir alanı boşaltırlar ve yaklaşık olarak 509 km²'lik bir alanı kaplayan kar ve buzullardan gelen erimiş su ile beslenirler⁸³. Gölü besleyen nehirler kaynağını ağırlıklı olarak buzul sularından alsalar da kaynağını karlardan ve yer altı sularından alan nehirlerde mevcuttur⁸⁴. Buradan hareketle gölü besleyen nehirleri 4 kategoride sınıflandırmak mümkündür.

⁸⁰Santiago Giralt vd. (2003). 1,000-Year Environmental History Of Lake Issyk-Kul, dying and death: climatic versus anthropic causes (proceedings of the Nato advanced research Workshop on dying and death seas Workshop on dying and death seas- climatic versus anthropic causes, Leige, Belgium, s.256.

⁸¹Taşagıl, a.g.e, s.136.

⁸²Giralt vd. a.g.e, s.256-257.

⁸³Batist vd. a.g.e, s.102.

⁸⁴Isık-Göl nehirlerinin su hacimleri batı ile doğu arsında değişkenlik göstermektedir. Batıda bulunan nehirler daha az suya sahip cılız nehirlerdir fakat doğuda bulunan nehirler daha gür akan nehirlerdir. Bunun sebebi bölgesel yağışlar ve bat-doğu arası yükseklik farkıdır. Bkz. Bakirov N. B. vd. (1992). Geografiya Respubliki Kırgıztan, Bışkek.

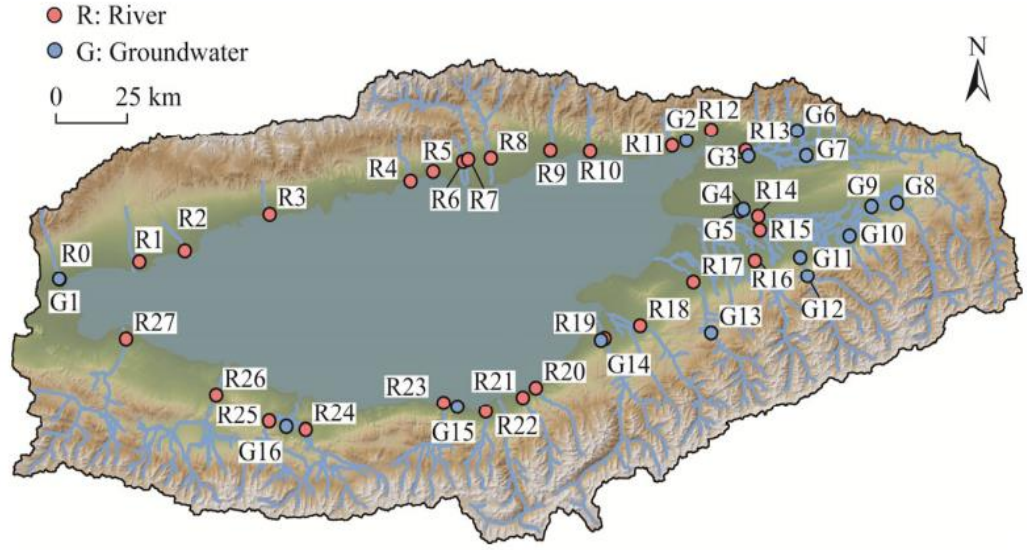
Buzulların erimesi sırasında temmuz-ağustos aylarında mevsimsel taşkınları olan buzullarla yüksek havza alanlarına sahip nehirler buzul-kar tipindedir. Orta irtifa bölgesindeki karların eridiği haziran ayında mevsimsel su baskınları yaşayan, daha düşük havza alanlarına ve kökenlerinde daha az buzullaşmaya sahip nehirler kar-buzul tipindedir. Karla beslenen nehirlerin 2000-3000 m yükseklikteki havza alanları ve nisan-mayıs aylarında mevsimsel seller ile oluşan nehirler taşkın nehri tipindedir. Kaynağını yer altı sularından alan nehirler ise yer altı suları ile beslenen nehir tipleridir. Kar-buzul tipi nehirler, Cergalan Nehri (Türgen Aksu Nehri ile birleşene kadar) ve Oital'i nehirleridir. Tüp Irmağı kar ile beslenme tipindedir, yeraltı suyu ile beslenme tipi nehirler ise Karasu, Keklik ve Kara-koo nehirleridir⁸⁵.

Gölün kuzeyinde; Büyük Tamçı nehri, Orta Tamçı nehri, Orta Koy su, Büyük Koy su, Büyük Ak-su, Küçük Ak-su, Doğusunda; Tüp ve Cergalan nehirler, Güneyinde; Karakol nehri, Büyük Kızıl su, Ceti-Oğuz, Ton, Ak-Terek, Tosor, Tura-su, Çıçkak, Barsgan akarsuları bulunmaktadır. Isık-Göl'ün en önemli nehirleri Tüp ve Cergalan'dır. Tüp nehrinin toplam uzunluğu 103 kilometre, Cergalan nehri ise 81 kilometre uzunluğa sahiptir. Bu iki nehir Isık-Göl'ün en büyük su kaynaklarını oluşturmaktadır. Kırgızistan'ın en önemli nehirlerinden biri olan Çuy nehri de Isık-Göl'ün Balıkçı kasabasına kadar gelmekte fakat Isık-Göl'e dökülmemektedir⁸⁶.

Yukarıdaki bilgilerden de görüldüğü üzere, Isık-Göl buzulların erimesiyle, kar, sel ve yer altı suları ile beslenmektedir. Bu sebepten dolayı Isık-Göl'ün su miktarı büyük çoğunlukla nehirlerden akan sular oluşturmaktadır.

⁸⁵Tasbaeva vd. a.g.e, s.611.

⁸⁶Bakirov vd, a.g.e, s.20-22.

Şekil 2.2: Isık-Göl'ün Yer Üstü ve Yer Altı Akar Suları.

Kei Saiton. (2021). s.1262.

2.4. ISIK-GÖL'ÜN EKONOMİK YAPISI

Coğrafi konumu nedeniyle Orta Asya'nın önemli noktalarından biri olan Isık-Göl, tarihte her zaman aktif bir şekilde kullanılmıştır. Bölgedeki ticari faaliyetlerin artması da İpek Yolu güzergâhlarından birinin göl üzerinden geçmesi ile olmuştur. Çin kaynaklarında aktarılan bilgiler doğrultusunda, Pu-ta Dağları'ndan itibaren kuzeye doğru 1000 li⁸⁷den fazla yüründüğünde Hsi-shih Vadisine varılır; doğuda sıcak göl denilen Isık-Göl vardır. Isık-Göl'de oturan halk, ipek alım satımıyla uğraşmaktaydı. Bölgede halkın ipek alım ve satımı ile ilgilenmesi bölgenin ticari yönden zengin bir bölge olmasını gösterir. Bunun sebebi ipek geçmişte alınıp satılan ürünler arasında en değerli eşya olmasından dolayıdır. İslâm yazarlarının verdikleri açıklamalar neticesinde kuzey ve güney yollarının birleştiği Isık-Göl bölgesinin ne derece canlı bir ticaret merkezi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır⁸⁸.

⁸⁷Çin uzunluk ölçüsüdür. (li) 552 metredir.

⁸⁸Adnan Toprak. (2008). Doğu- Batı Kültürel Etkileşiminde İpek Yolu (Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, s.16.

Isık-Göl ılık ve durgun suya sahip bir göldür. Isık- Göl hem bir tatil bölgesi hem de rehabilitasyon merkezidir. Bölgede birden çok kaplıca bulunmaktadır. Bu ise bölgeyi turistler ile çevre ülkelerin gözdesi olmasını sağlamıştır. Bölgenin yazları temel ekonomik faaliyeti turizmdir. Ülke, doğası, temiz havası ve suyu ile yazın Isık-Göl kumsalı, kışın da çeşitli kayak sporları ile bölgedeki ülkelere gelen turistlerin ilgisini çektiği kadar gerekli altyapı ve tesislerin kurulması ile tanıtımının dünya çapında daha geniş olarak yapıldığı takdirde eşi bulunmayan bir turistik merkez olabilir⁸⁹.

Turizm, her ne kadar Isık Göl'ün yerel ticaret faaliyeti gibi görünse de Isık-Göl Kırgızistan'ın en büyük ekonomik sahası olan Kumtor altın madenini sınırları içinde bulundurmaktadır. Kumtor altın madeni Kırgızistan'ın en büyük altın madenidir. 300 tondan fazla rezervi ile Kırgızistan'ın en büyük altın madeni olan Kumtor 1996 yılında yıllık 15-20 ton üretim kapasitesi ile faaliyetlerine başlamıştır. Kanadalı Centerra Gold'un ortaklığı bulunan Kumtor İşletme Şirketi'nde Kırgız Altın şirketinin %16'lık hissesi bulunmaktadır. Kumtor, Kırgızistan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'sının %6'sını, Kırgızistan ihracatının %37'sini, Kırgızistan sanayi sektörünün ise %38'ini oluşturmaktadır⁹⁰. Yukarıdaki verilere bakılınca Kumtor altın madeninin hem Isık-Göl bölgesinde yapılan ticaret faaliyetleri arasındaki değerini hem de Kırgızistan için önemini görmek mümkündür.

Isık-Göl'de yapılan bir önemli ticari faaliyette balıkçılıktır. Isık-Göl içinde çeşitli balık türleri yaşamaktadır ve bu sebepten dolayı yerel balıkçılık göl üzerinde yapılmaktadır⁹¹. Balıkçılığın ekonomik etkisi ülke ekonomisine yayılamamış olsa dahi Isık-Göl halkı için önemli bir ticari faktör olarak sayılabilir⁹².

⁸⁹Madina Pashalieva ve Hamza Kahrman. (2016). Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Orta Asya Ülkeleri ile Kıyaslanması, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 23(1): 175.

⁹⁰Niyazi G. Atay. (2012). Altın Madenciliğinin Kırgızistan Ekonomisindeki Yeri, Eko Avrasya Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(17): 58.

⁹¹Isık Gölde kendine özgü 8 cins ve iki aileye ait 21 türde balık popülasyonu mevcuttur. Bu sebepten dolayı zengin bir balık popülasyonu yönünden fakirdir. Bunun yanında endemik olarak 5 ana tür ve onlardan türeyen 6 alt tür bulunmaktadır. Kustareva L. A. ve Aleksandra N. (2015). Fish diversity in Kyrgyzstan: Species composition, fisheries and management problems, Aquatic Ecosystem Health & Management, 18(2).

⁹² Kustareva ve Aleksandra, a.g.e, s.152-153.

2.5. ISIK-GÖL'ÜN ÇEVRESİNDEKİ YERLEŞİM ALANLARI

Isık-Göl'de bulunan yerleşim alanlarının tarihleri çok eskiye dayanmaktadır ve bu yerleşim alanları üzerine efsaneler bulunmaktadır. Meselâ Oğuznâmeler'e göre Yâfes ilk defa İdil (Volga) ve Yayık (Ural) nehirlerinin kenarına gelip yerleşmiş, oğlu Türk ise Isık-Göl civarında oturmuştur⁹³. Kırgız destanı Karahan oğlu Alman-Bet'te Isık-Göl önemli bir yer işgal ettiği gibi Manas destanında da esas yerleşilen bölge Isık-Göl çevresidir.⁹⁴ Bu efsanelerin dışında Türklerin ilk yaşadıkları yer Isık-Göl olmasa da bölge Doğu ve Batı Türklerinin kesişme noktasında olduğundan bölge önemlidir.

Türk devlet ve boylarının Isık Göl'e gelmelerinin dışında gölün kuzeyinden ve güneyinden İpek Yolu'nun geçmesiyle birlikte bölgede şehir yapılaşmaları oluşmuştur. Bernştam, Isık-Göl'deki şehirlerin 4 büyük ve 5 küçük şehirden oluştuğunu bildirmektedir⁹⁵. Oysaki günümüze kadar Isık-Göl bölgesinde Ortaçağ dönemine ait 98 tane şehir ve yerleşke kalıntısı tespit edilmiştir⁹⁶.

Isık-Göl'ün güney kıyı şeridindeki İpek Yolu güzergahında Yar (Balıkçı), Ton (Han Tepe) ve Barshan şehirleri vardır. Bu şehirler, İpek Yolu'nun bölgeden geçmesine müteakip kurulmuş büyük şehirlerdir. Kuzey hattı üzerinde ise sırası ile Balıkçıdan itibaren Toru Aygır; Çolpon-Ata, Taştak (Kanenskoe) ve Tüp şehirleri bulunmaktaydı⁹⁷.

Isık-Göl'ün üzerinde bir çok eski şehir yapılanması mevcuttur. Bu şehirler arasında Barshan ve Han Tepe şehirleri Isık-Göl'de kurulan önemli şehirlerin başında gelmektedir. Örneğin, Barshan şehri ile ilgili aktarılan bilgilerde; 20.000 kişilik güçlü bir ordu olan Barshan savaşçıları, dağlarla çevrili bir gölün yakasında konumlanan şehirde

⁹³Taşagıl. a.g.e, 136.

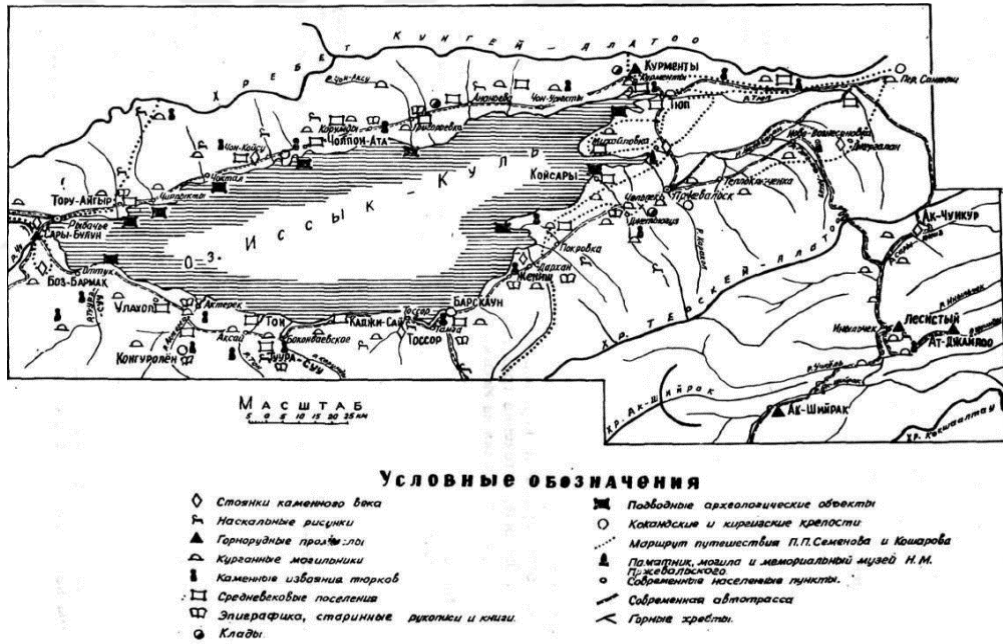
⁹⁴Taşagıl. a.g.e, 136.

⁹⁵Bernştam N. A. (1941). Arheologičeskiy Očerık Severnoy Kirgizii, Komitet Nauk Pri Snk Kirgizkoy Ssr, Frunze, s.80.

⁹⁶Alparslan Âşık. (2012). Kırgızistan Şehir Kalıntıları (Nevaket-Suyab-At Başı-Balasagun-Han Tepe), Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bişkek, s.157.

⁹⁷Alparslan Âşık. (2015). Kırgızistan'ın İpek Yolu Üzerindeki Yollar, İpek Yolu, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, s.110-111.

yaşadılar denmektedir⁹⁸. Barshan gibi Isık-Göl'ün önemli ve büyük şehirlerinden birisi de Han-Tepe şehridir. Han-Tepe şehri Isık-Göl bölgesindeki Tuura-suu köyünün batısında bulunan bir şehirdir. Doğu bilimcisi V. V Barthold'a seyahatinde eşlik eden ressam ve fotoğrafçı Dudin, 1892 yılında Han-Tepe'ye gelerek burada bulunan balbalları resmetmiş ve onlar hakkında çeşitli bilgiler vermiştir⁹⁹. Barsgan ve Han Tepe şehri gibi bir diğer önemli Isık-Göl şehri de Çolpon-Ata şehridir. Çolpon-Ata şehrinde ilk insan izlerine Genç Tunç çağına kadar rastlanmaktadır¹⁰⁰. Şehrin en önemli özelliği Orta Asya'da az bulunan kaya resmi bölgelerinden birini içerisinde bulundurmasıdır. Çolpon-Ata'nın Kungey Ala-Too yamaçlarından başlayarak gölün kıyısına kadar uzanan yaklaşık 42 hektarlık bir alanda oldukça fazla sayıda petroglif-taşın üzerinde kazınan semboller resimler görülmektedir¹⁰¹.

Şekil 2.3: Isık-Göl Yerleşim Alanları, Arkeolojik Alanları ve Yolları.

Ploskih V. (1981). s.5.

⁹⁸Sezin O. Kurulay. (2007). Hudûd El-Âlem'e Göre 10.Asırda Türk Boyları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s.206.

⁹⁹Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi. (2014). Arkeoloji Albümü, Bışkek, ss.45.

¹⁰⁰Chynara Aieva. (2019). Kırgızistan Çolpon-Ata Bölgesindeki Petroglifleri Çevresi ile Birlikte Koruma Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi Mimarlık Fakültesi, Kayseri, s.49.

¹⁰¹Aieva. a.g.e, s.24.

Bu şehirlerin dışında Isık-Göl'ün önemli diğer şehirleri de Karakol ve Balıkçı şehirleridir. Karakol 1871 yılında Isık-Göl'ün ilçe merkezi olarak seçilmiştir ve en kalabalık şehridir. Karakol şehrinin temel geçim kaynağı ekmek üretimi ve hayvancılıktır¹⁰². Balıkçı şehri ise Isık-Göl bölgesinin girişinde bulunan bir şehirdir. Balıkçı şehri ismini şehrin temel geçim kaynağı olan balıkçılıktan almaktadır. Balıkçı soğuk bir bölgedir ve kurulduğu yer dağlıktır. Şehir 1948 yılından itibaren büyüyerek günümüze kadar ulaşmıştır¹⁰³.

¹⁰²Bakirov vd, a.g.e, s.129.

¹⁰³Bakirov vd, a.g.e, s.131.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PREHİSTORİK DÖNEMDE ISIK-GÖL VE ÇEVRESİ

3.1. PREHİSTORİK DÖNEM VE ISIK-GÖL

İnsanın ortaya çıkışından sonra yazının keşfedilip yaygın bir şekilde kullanılmasına kadar geçen süre Tarih öncesi (Prehistorik) dönem olarak adlandırılır. Yeryüzü yaklaşık 4 ila 5 milyar yıl önce şekillenmeye başlamıştır. 3.5 milyar yıl önce evrenin en ilkel canlıları olan bakteri benzeri canlılar ortaya çıkmıştır. Afrika'da rastlanılan fosiller, insanın ilk defa Güney Afrika'da ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bu bölgelerde 2.5 milyon yıl öncesine tarihlenen fosiller ve taş aletler bulunmuştur. 1970 yılında Etiyopya'nın Hodar yöresinde zengin fosil kalıntıları ve erken insan izleri keşfedilmiştir. İnsanoğlu, Afrika'dan Batı Avrupa'ya, Çin'in kuzeylerine ve Güneydoğu Asya'nın da içinde bulunduğu topraklara ulaşmıştır¹⁰⁴.

Tarih öncesi devirleri anlamak için önce ilk canlıları anlamak gerekmektedir. Bilim adamları tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ilk zeki varlık olarak adlandırılabilen canlı grubu Primatlardır. Bu canlı grubu ağaçlarda yaşayan küçük canlılardır. Bu canlıların yanında günümüz insan türüne en yakın canlı olarak gösterilen Hominoidler (Maymunlar) gelmektedir. Fakat yaygın bir kanıya göre Primatlar ve Hominoidlerin ortak bir atadan geldiği söylenmektedir¹⁰⁵. Homo gruplarının meydana gelmesi ile artık canlılar farklı alet ve edevatlar yaparak avcı toplayıcı hayatı sürmeye başlamışlardır. Yapılan aletler incelendiğinde aletlerin hammaddesinin taş olduğu görülmektedir ve bu yüzden bu döneme Paleolitik (Eski Taş Çağı) denmektedir¹⁰⁶.

Eski taş anlamına gelen Paleolitik kavramı ilk kez 1865 yılında J. Lubbock tarafından kullanılmıştır. Paleolitik dönem 2 milyon yıl sürmüş ve tarihi çağlar içinde en uzun yaşam evresini oluşturmaktadır. Paleolitik dönem kendi içinde üç döneme ayrılmaktadır. Bu dönemler Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik'tir. Alt

¹⁰⁴Nezahat Ceylan. (2015). Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri, Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Bilim Dalı, Kars, s.29.

¹⁰⁵Braidwood J. R. (1995). Tarihöncesi insanlar, Bilgi A. (Çev), Arkeoloji ve Sanat Yayınlar, s.22-23.

¹⁰⁶Akın Bingöl. (2003). En Eski Çağlarda Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum, s.13.

Paleolitik (G.Ö./3.300.000-250.000/200.000); Orta Paleolitik (250.000/200.000-40.000/30.000); Üst Paleolitik (40.000/30.000-10.000)¹⁰⁷.

Alt Paleolitik dönemin başlangıcı henüz bilinmese de bitişi 250.000 milyon yıllara tekabül etmektedir. Alt Paleolitik dönemde görülen, Homo türleri; Australopithecus¹⁰⁸, Homo Habilis¹⁰⁹, Homo Rudolfensis, Homo Erektus, Homo Ergaster, Homo Antecessor, Homo Heidelbergensis'tir¹¹⁰. Alt Paleolitik dönemde yaşayan homo türleri kendi aralarında fiziki ve yetenek olarak değişkenlikler göstermektedir.

Orta Paleolitik dönem günümüzden yaklaşık 250.000-45.000 yılları arasında, iki buzul ve iki de arada kalan buzul arası (sıcak) dönemden, uzun ve sıcak bir dönemden sonra gelen bir buzul çağından oluşmaktadır. Özellikle Orta Paleolitik dönemde iklim soğuduğu için canlı grupları ancak mağara ve kapalı yerlere sığınarak korunabilmişlerdir¹¹¹. Yani bu dönemde sağlam giyinme, kapalı ve emin yerler arama ihtiyacı şiddetli bir şekilde hissedilmiş olmalıdır¹¹². Orta paleolitik dönemde iki önemli faktör göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi dönemin hem soğuk olması, ikincisi de yeni bir canlı türünün bu dönemde meydana gelmesidir. Orta Paleolitik dönemde Homo Erektus'un yerini artık Neandarteller almıştır¹¹³. Neandartellere bugünkü atalarımız olan Homo Sapiens Sapiens¹¹⁴ türüne en yakın canlı demek mümkündür.

¹⁰⁷Yasemin Yılmaz. (2021). Tarihöncesinde Sanat ve Bağlamları, Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi, 6(11): 183.

¹⁰⁸En eski fosiller Güney Afrika'da ele geçmiştir. Bu türe ait olduğu belirlenen başka fosillerde Afrika'nın çeşitli yerlerinde, değişik tarihlerde bulunmuştur. Bkz. Recep Yıldırım. (2011). Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıklar, Saray Matbaacılık, İzmir.

¹⁰⁹Becerikli insan. Bu Hominid'e Homo Habilis adının verilme sinin asıl nedeni, alet yapıp yapmadıkları bilim adamlarınca bir tartışma konusu olan Australopithecus'ların aksine, bunların alet yaptığının bilinmesi ve bu konuda kuşkuların bulunmamasıdır. İnsan elinden çıkan en eski taş aletler, yani insan yaratıcılığının en eski ürünlerini ortaya koymuşlardır. Aletler Homo Habilis ile Australopithecus'ların arasındaki bir başka fark da Australopithecus'ların şimdiye kadar sadece Afrika kıtasında rastlanmasına karşılık, Homo Habilis'lere günümüzden 1.500.000 yıl öncelerinden itibaren Afrika dışındaki Eski Dünya'da da karşılaşılmıştır. Bkz. Recep Yıldırım. (2011). Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıklar, Saray Matbaacılık, İzmir.

¹¹⁰Recep Yıldırım. (2011). Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıklar, Saray Matbaacılık, İzmir, s.16-18.

¹¹¹Yüksel Arslantaş. (2014). Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2): 321.

¹¹²Arslantaş. a.g.e, s.321.

¹¹³Yıldırım. a.g.e, s.17.

¹¹⁴İnsan evriminin bugün için son aşamasını bizlerin de dahil olduğu çağdaş insan yani Homo Sapiens Sapiens evresi oluşturur. Genelde kabul edilen görüşe göre Homo Sapiens Sapiens 40.000–35.000 yıl önceleri Neandertalensis'ten türemek suretiyle ortaya çıktığı iddia edilir. Bkz. Recep Yıldırım. (2011). Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıklar, Saray Matbaacılık, İzmir.

Alt Paleolitik dönem ve Orta Paleolitik dönem arasında yaşayan canlıların arasında keskin farklar olduğu söylenemez. Bu iki dönem birbirlerine benzerlik göstermektedir. Fakat Üst Paleolitik dönemi artık günümüz insanının (Homo Sapiens Sapiens) yaşamaya başladığı dönem olarak nitelemek mümkündür.

Üst Paleolitik dönem günümüzden yaklaşık 45.000/40.000- 10.000 yılları arasında kapsamaktadır. Üst Paleolitik dönemde insanlar artık uzman avcılık ve alet üretim yeteneklerine sahiptirler. Bu dönemde yaşayan insanlar bulundukları bölgelere uyum sağlamış ve kendi bölgelerindeki materyalleri kullanarak kendilerine özgü izler bırakmaya başlamışlardır. Kadınlar¹¹⁵ toplayıcılık ve avcılığın yan ürünlerinin değerlendirilmesi işleri, kılların temizlenmesi; deriden giysi, çadır vb. ev eşyalarının yapılması; yemek pişirilmesi gibi kamp yerlerinde yada mağaralarda yapılan ev işlerine bakmaktadırlar. Böylece avcılık ve toplayıcılık dışında kamp içinde ve dışında yapılan işlerin bölünmesi yeni bir boyut kazanmıştır¹¹⁶.

Paleolitik dönem temelde insanın evrimsel sürecinin başlayıp bittiği dönem olarak sınırlandırılabilir¹¹⁷. Bu dönemde insanlar daha çok taş aletler yapıp, avcılık toplayıcılık ile uğraşmışlardır. Mağaralar, ağaç kabukları ve nehir kenarlarında yaşamışlardır. Paleolitik dönemin bitimine müteakip Prehistorik dönemin son evresi olan modern insan hayatının başlangıcı sayılan Erken Neolitik dönem gelmektedir.

Bugünkü arkeolojik kanıtlara göre, yaklaşık olarak M.Ö. 12000/11000 ile 6000/5000 yılları arasına tarihlendirilen Erken Neolitik Çağ'ın M. Ö yak. 7000'lere kadar devam eden beş bin yıllık ilk evresi Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ (Akeramik Neolitik Çağ), insanlık tarihinde “devrim” niteliğinde gelişmeler gösteren en belirleyici süreçlerden biridir¹¹⁸.

¹¹⁵Üst Paleolitik çağda ayrıca önemli bir gelişmede kadınların ön plana çıkmasıdır. Daha sonralarda gelişen Kadın tanrıça mantığının başladığı dönem asıl olarak Üst Paleolitik döneme aittir. Bkz. LeRoy McDermott. (1996). Self-Representation in Upper Paleolithic Female Figurines, Current Anthropology, 37(2).

¹¹⁶Bingöl. a.g.e, s.27.

¹¹⁷Araştırmalara göre insan evrimi hala devam etmektedir. Bu sebepten burada sadece Homo Sapiens Sapiens'e kadar geline zaman kastedilmektedir. Bundan sonra yazı bulunmuş ve Prehistorik çağlar sona ermiştir.

¹¹⁸Serap Özdöl. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı, Tarih İncelemeleri Dergisi, 26(1): 175.

Kırgızistan topraklarında ilkel yaşama dair ilk buluntular Alt Paleolitik Döneme tekabül etmektedir. Bu döneme ait ilk bulgulara Tanrı Dağları'nın orta bölümünde, 1953 yılında On-Arça Irmağı'nın sol kıyısında A. P. Okladnikov ulaşmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda keşfedilen taş aletler 300 bin yıl öncesine tarihlendirilmiştir¹¹⁹.

Isık-Göl bölgesinde Paleolitik eserlere sıkça rastlamak mümkündür. Paleolitik dönemler bakımından bölgedeki önemli noktalar; Tosor, Tosor 3, Salamat-Bulak, Boz-Parmak, Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Cergalan bölgeleridir.

Isık-Göl'ün Prehistorik bir bölge olmasının temel nedenlerinden biri bölgenin ılıman ve korunaklı bir bölge olmasıdır. Özellikle Alt Paleolitik dönem üzerine bölgede yapılan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmaları sonucunda bir çok materyale ulaşılmıştır. Isık-Göl bölgesinde iki önemli taş yapım atölyesi vardır. Bunlar Tosor ve Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgeleridir. Bu bölgeler taş devri insanının uğrak noktası olmuştur. Ayrıca M. A. Talipov ve N. Udalov'un Cergalan bölgesinde yaptıkları kazılar sonucunda ortaya çıkarılan hayvan kemikleri, ateş kalıntısı ve Alt Paleolitik döneme dönemlendirilen taş aletler ile bölgenin Prehistorik dönem bakımından ne kadar zengin olduğu görülmektedir.

Isık-Göl'de Paleolitik döneme ait olan taş atölyelerinin yanında, Boz Parmak ve Salamat Bulak gibi önemli Paleolitik döneme ait kamp alanları da mevcuttur. Fakat Isık-Göl'ün Prehistorik dönemleri hakkında yapılan çalışmalar azdır ve detaylı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Isık-Göl'ün Paleolitik dönemde zengin bir faunasının olduğu bulunan taş atölyeleri ve hayvan fosilleri ile desteklenmektedir. Muhtemelen Isık-Göl, Paleolitik dönemde taş devri insanların avlanıp karınlarını doyuraabilecekleri, ılımanlığı ve korunaklılığından dolayı rahat yaşayaabilecekleri bir bölge özelliğindeydi. Fakat günümüzde yaşam alanları hakkında mağara türü her hangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır. Bunun sebebi muhtemelen Isık-Göl'deki tektonik faaliyetlerdir.¹²⁰

¹¹⁹Elvin Yıldırım. (2017). Andronovo Kültürü, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul, s.133.

¹²⁰Karıpkulov A. K. (1984). İstoria Kirgizkoy SSR, Akademia Nauk Kirgizkoy SSR İnstitut İstorii, c.1, Frunze, s.84-96.

Isık-Göl'de Mezolitik dönem kalıntıları da kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılmıştır. Son zamanlarda yapılan kazı çalışmalarında Isık-Göl Karakol bölgesinde iki adet ve Çuy havzasında yapılan çalışmalarda Andronovo Kültürü Vıslıoobuşnı tipte baltalar elde edilmiştir. Baltaların üzerindeki süsleme öğeleri Andronovo Kültürü için karakterizedir ve M.Ö. XII-X. yüzyıllara ait oldukları düşünülmektedir¹²¹.

3.1.1. Orta Asya Prehistorik Dönemi

Orta Asya terimi batıda Hazar Denizi'nden doğuda Tanrı Dağları'na, güney Ural eteklerinden ve kuzeyde Irtiş Nehri'nden Pamirlere ve güneyde Kopetdağ'a kadar uzanan toprakları belirtmek için kullanılır¹²². Günümüzde bu bölge eski SSCB ülkelerini içinde bulunduran bir bölgedir. Bu ülkeler; Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Orta Asya bölgesinin temel coğrafi özellikleri değişiklik göstermektedir.

Orta Asya coğrafyasının genel yapısına bakınca bölgede iklim şartları oldukça zordur. Bu yüzden bölgenin tamamında yaşamak ve yaşam izlerini rastlamak mümkün değildir. Yer yer bozkır diye isimlendirilen düz ovalara, geniş vadilere, irili ufaklı göllere, büyük ve küçük akarsulara, büyük sıradağlara ve geniş çöllere ev sahipliği yapmaktadır. Bu coğrafi çeşitliliğin zengin olmasının yanında Prehistorik dönemlerde canlıların yaşamına uygun mikroklimatik bölgeleri de içinde bulundurmaktadır. Bu bölgeler genelde akarsu vadileri, mağaralar ve göl çevreleri gibi bölgelerdir.

Orta Asya Paleolitik bölgelerini barındıran yerler arasında Tacikistan çok önemli bir konumdadır. Bunun nedeni, Orta Asya'nın tamamı incelendiğinde Pleistosen dönemden kalan derin Löslü toprak birikim bölgelerinden birinin Tacikistan'da bulunmasıdır¹²³. Fakat Orta Asya paleolitigi incelendiğinde Tacikistan'ın yanında Orta Asya'nın başlıca Paleolitik yaşam alanları aşağıdaki haritadaki gibidir;

¹²¹Yıldırım. a.g.e, 134.

¹²²Borisovich L. V. (1999). The Paleolithic of Central Asia, Journal of World Prehistory, 13(1): 69.

¹²³Richard S. Davis. vd. (1980). Early Man in Soviet Central Asia, Scientific American, 243(6): 130.

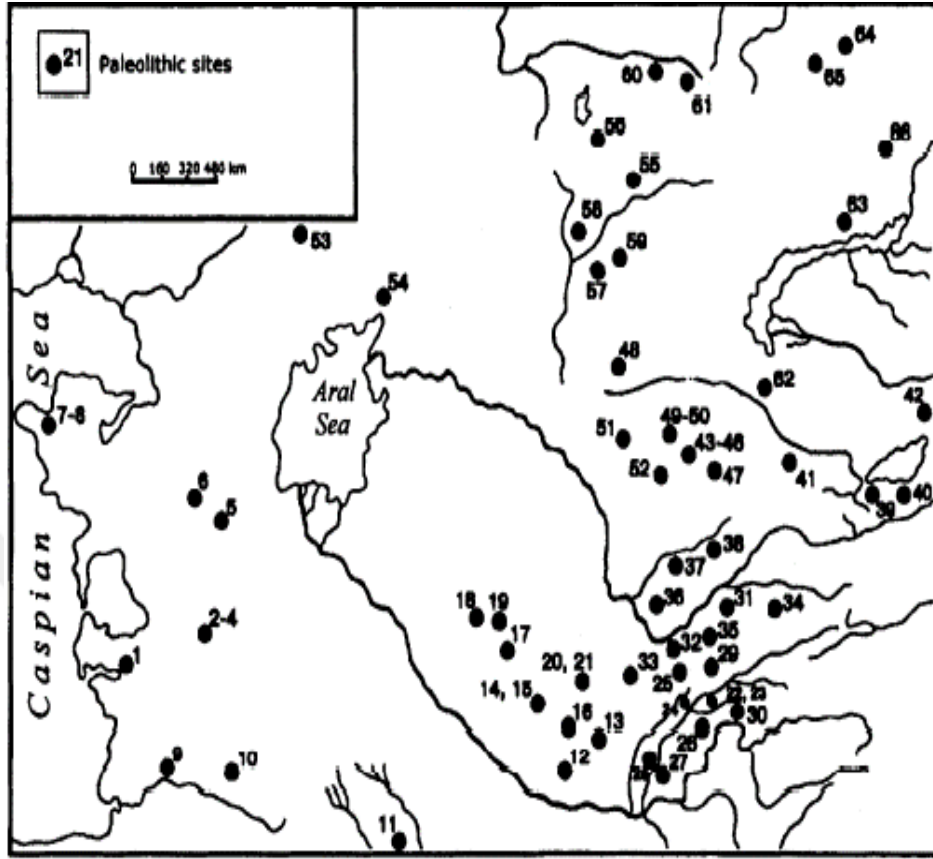

Fig. 1. Major Paleolithic sites of the former Soviet Central Asia and Kazakhstan. 1—Yangadja; 2—4—Ga-Kush, Kizyl-Burun, Alam-Kul; 5—Esen 2; 6—Karakuduk; 7, 8—Shakhbagata, Kumakape; 9—sites of Western Kopetdag; 10—sites of Central Kopetdag; 11—sites of Badkhyz; 12—Balakhana; 13—Teshuk-Tash; 14, 15—Kuturbulak, Zirabulak; 16—Aman-Kutan; 17—Uchtut, Baush, Idzhont; 18—Kyzylnura 15 and 16; 19—Kyzylnura 1; 20—Samarkandskaya, Siabcha; 21—Khodjamazgil; 22, 23—Kuldara, Lakhuti 1; 24—Karatau 1; 25—Khudji; 26—Ogzi-Kichik; 27—Kara-Bura; 28—Ak-Dzhar; 29—Semiganch; 30—Shugnou; 31—Sel-Ungur; 32—Kairak-Kumy; 33—Dzhar-Kutan; 34—Kapchigai; 35—Khodja-Gor; 36—Kulbulak; 37—Khodjakent 1 and 2; 38—Obi-Rakhmat; 39—Salamat-Bulak; 40—Tossor; 41—Georgievsky Bugor; 42—Aktogai 1-4; 43-46—Borykazgan, Tanirkazgan, Akkol, Kyzylkindyk; 47—Kemer 1-3; 48—Kazangap; 49, 50—Tokaly 1-3, Zhanatas, etc.; 51—Koshkurgan 1-3, Shoktas 1-3; 52—Karasu; 53—Zhalpak; 54—Aralsk; 55—Tuemainak 1; 56—Ak-Koshkar; 57—Jaman-Aibat; 58—Muzbel; 59—Aidarly 2; 60—Vishnevka; 61—Batpak; 62—Khantau; 63—Semizbugu; 64—Taskuduk 1; 65—Angrensor; 66—Chingiz.

Şekil 3.1: Orta Asya'nın Paleolitik Yerleşim Alanları.

Borisovich V. L. (1999). s.70.

Bu bölgeler Orta Asya'nın günümüzde bilinen önemli Paleolitik alanlarıdır. Fakat bu bölgelere eklemeler yapmak gerekmektedir. Örneğin, Kırgızistan'daki; On Arça,

Yutaş Say, Boz-Parmak, Cergalan, Ak-Ölön (Çiyin Taş), Kumuştak, Çaçıken, Kalmak-Taş gibi bölgeler haritada işaretlenmemiş eksik bölgelerdir.

Orta Asya’da bulunan Paleolitik yerleşim alanları; Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki bölgelerde yoğunluk göstermektedir. Tacikistan ve Özbekistan’a bakıldığında bunun sebebi Ceyhun ve Seyhun Nehirleri’nin bu bölgeden geçmesi ve bölge faunasının Orta Asya’nın geri kalan yerlerine göre daha yaşanabilir olmasından kaynaklanmaktadır. Kırgızistan’daki Paleolitik yerleşim alanları ise Kuzeyinde bulunan Isık-Göl ve ülkenin Batı bölgesinde yoğunlaşmıştır. Kazakistan’da bu sayının az olmasının nedeni geniş bir bozkır sahasına ev sahipliği yapmasıdır. Keza bozkır yaşamı Paleolitik Çağ’da yaşayan canlılar için yaşama elverişli alanlar arasında değildir.

SSCB döneminin önde gelen Rus arkeologları A. P. Okladnikov¹²⁴, M. B. Yunusaliev¹²⁵, V. A. Ranov¹²⁶, düzenledikleri arkeolojik seferlerle Orta Asya’nın pek çok bölgesinde kazılar yapmışlardır. Yapılan kazılar sonucunda Paleolitik dönemden kalma birçok taş alet gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu keşifler içerisinde en ünlü olanların başında, 1938 yılında A. P. Okladnikov’un yaptığı Teşik Taş Mağarası keşfi gelmektedir. Teşik Taş Mağarası’nın Orta Asya paleolitigi için bu derece önemli olmasının sebebi bölgede bulunan bir Neandartel çocuğuna ait kalıntılardır.

Yüzeyden 25 cm derinlikte birinci (üst) kültür tabakasının en alt kısmında, tüm parçaları hemen hemen aynı düzlemde ve doğal düzende uzanacak şekilde ezilmiş ve yassılaştırılmış bir kafatası bulunmuştur. Kafatasının biraz altında, birbirine yakın, ancak anatomik sırada olmayan birkaç insan kemiği (bir alt çene, bir omur, bir kürek kemiği, köprücük kemiği, kaburga ve uzun kemik parçaları) bulunmuştur¹²⁷.

Bu keşiflerin çok nadir yapılmasından dolayı Teşik Taş Mağarası’nı Orta Asya Paleolitik merkezleri arasında önemli bir yerde tutmaktadır. Burada bir Neanderthal

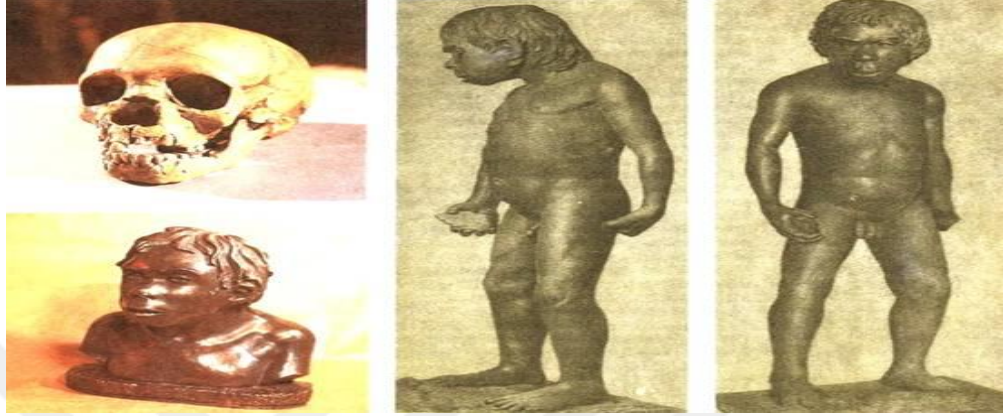
¹²⁴Bkz. Okladnikov A. P. (2003). Arheologiya Severnoy, Tsentralnoy i Vostochnoy Azii (Sbornik), Novosibirsk.

¹²⁵Bkz. Yunusaliev M. B. (1970). V Glub Tıyacıçetnıy po Dolinam Kirgiztana, Kirgizkoe Respublikanskoe Obşetvo Ohranı Pamyatnikov İstorii i Kulturi, Furunze.

¹²⁶Bkz. Ranov V. A. (1988). Drevneyşie Ctranitsı İstorii Çeloveçestva, Moskva.

¹²⁷Borisovich. a.g.e, s.81.

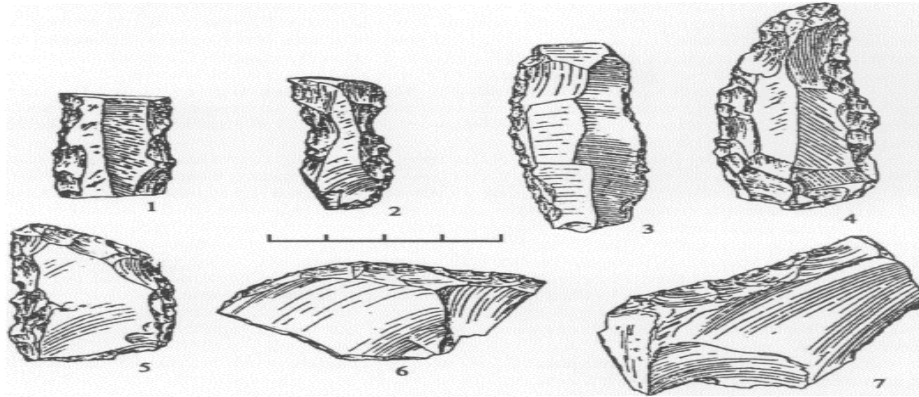
grubunun yaptığı ölüm ritüeli çok net bir şekilde görülmektedir. Böylece bu keşfin sayesinde Orta Asya’da inanç yönünden gelişmelerin başladığı görülmektedir.

Resim 3.1: Teşik Taş Mağarasında Bulunan Neandartel Kafatası ve Replikası.

https://ru.wikipedia.org/wiki/файл:Ребёнок_из_Тешик-Таш.jpg

Teşik taş mağarasında bulunan Neandartel kalıntısının yanısıra mağarada taş aletlerde bulunmuştur. Literatürde hâkim olan görüş, Teşik Taş'ın arkeolojik, paleontolojik ve paleoantropolojik materyallerinin son buzullararası veya erken son buzullaşmadan kalma olduğudur¹²⁸.

Şekil 3.2: Teşik Taş'da Bulunan Taş Aletler.

Borisovich V. L. (1999). s.82.

Orta Asya’da Paleolitik ilerleyiş diğer bölgelere nazaran daha farklı bir şekilde gelişmiştir. Daha net bir ifade ile, bu dönemlerde ortaya çıkan kültürlerin hiçbiri Avrupa

¹²⁸Borisovich. a.g.e, s.82.

veya Güney-Batı Asya'nın Musteryen bölgeler grubu ile ilişkilendirilemez, çünkü hiçbiri yalnızca bir dönemin özelliği olan bir dizi araç içermez¹²⁹. Bu örnek ile Orta Asya'nın Paleolitik dönemleri kendine özgü özellikler göstermektedir. Bunun sebebi muhtemelen yerleşim alanlarındaki yeterlilik veya diğer bölgelerde görülen sert iklimsel geçişlerin Orta Asya Paleolitik yaşam bölgelerinin yoğunlaştığı yerlerde daha hafif seyretmesidir. Böyle bir durum yaşanmış ise bölgede yaşayan tarih öncesi canlılar yaşam şekillerinde hızlı değişikliklere gitmemişlerdir. Bölgeler arası kültürel çeşitliliğin az görülmesi temelde Paleolitik yaşam bölgelerinin Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Böylece yaşayan canlıların hepsi genel olarak aynı materyallere ve yaşam tarzına sahip olmuşlardır¹³⁰.

Orta Asya'da, Paleolitik Çağ'ın bitimine doğru başlayan önemli bir dönemde Enoloit (Anav Kültürü) dönemdir. Anav Kültürü, M.Ö 4000 ile tarihlendirilmektedir. Fakat bazı bilim adamları tarafından M.Ö 9000 yıllarına kadar gittiğini söyleyenlerde vardır. Orta Asya'da en eski kültür merkezlerinden biri Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anav (Anau) adını taşıyan yerde ortaya çıkarılmıştır. Anav'da yapılan kazılarda oldukça gelişmiş yerleşik bir kültüre rastlanılmıştır. Anav insanı, güneşte kurutulmuş tuğlalardan (kerpiç) yapılan evlerde oturuyor; at, koyun, sığır gibi hayvanlar besliyor; daha da önemlisi çiftçilik yapıyordu¹³¹.

Anav bölgesi üzerine ilk çalışmayı A. B. Komarov başlatmış onun ardından P. Pampelli kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Güney Türkmenistan'ın LOIA Türkmenistan arkeoloji ekibi ve TSSB Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nün ortaklaşa yürüttüğü kapsamlı bir keşif gezisinin yoğun çalışmaları sayesinde, antik Buzul Anav kültürünün tüm bireysel aşamalarını (Erken Neolitik dönemden erken Demir'e kadar) tam olarak derin bir incelemesini sağlamıştır¹³². Bilim adamları arasında, Anav kültürünü oluşturanların kim oldukları hala tartışma konusudur.

¹²⁹Yeritsian B. G. (1979). On the Paleolithic of Central Asia, *Current Anthropology*, 20(3): 603.

¹³⁰Ranov V. A. (1972). Srednyaya Aziya i İndiya v Epohu Paleolita, *Stranı i Harodı Vostoka*, Akademiya Nauk SSSR Vostochnaya Komissiya Geografičeskogo Obşestvo SSSR, 12(2): 275-276.

¹³¹Salim Koca. (2017). Eski Orta Asya'da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru, *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 6.

¹³²Kurbansahatov K. (1987). Enolit Anau, *Akademiya Nauk Turkmenskoy CCP İnstitut İstorii*, Aşhabad, s.3.

Erken Neolitik Çağ'a geçmeden önce Orta Asya'da bulunan kabilelerin kültürleri farklı gelişme aşamalarındaydı. Örneğin, modern Türkmenistan ve Tacikistan'ın güney bölgelerinde M.Ö V. binyılda Antik tarım merkezleri, daha sonra M.Ö IV. binyılda Aral Denizi bölgesinde ortaya çıktı. Erken Neolitik Çağ'da, Kelteminar kültürü gelişti. Bu kültürü yaratan kabileler esas olarak avcılık ve balıkçılıkla uğraştılar ve kil kap imalatında ustalaştılar. Kullandıkları keramika tekniğinde ve süslemelerinde, güney keramigi etkisinin izlenebileceği de belirtilmelidir¹³³.

Orta Asya kabilelerinin yerleştikleri yerler çeşitli özelliklere sahiptir. Örneğin, bunlardan biri, Cehanbas-Kala IV, bazı bilim adamlarına göre, birbirleriyle ilişkili birkaç aile grubunun ocaklarının yakınında yaşadığı büyük bir kulübe konut görevi görmüştür. Bu gruplar bir kabile topluluğu oluşturuyordu¹³⁴. Erken Neolitik dönemin temel özelliklerinden biri olan kabile yaşamının Orta Asyada'da başladığı görülmektedir. Anav ve Kelteminar Kültürleri Paleolitik dönemin bitişi ve Erken Neolitik dönemin başlangıcında Orta Asya'nın en önemli iki geçiş dönemi kültürünü oluşturmuştur. Anav ve Kelteminar Kültürü kadar eski bir kültürde Afanasyevo Kültürü¹³⁵ dür. Bu kültür Altay ve Sibirya bölgesinden çıkıp Orta Asya'ya yayılmıştır. Bu nedenle çalışmanın içine dahil edilmemiştir. Çalışmanın içine doğrudan Orta Asya'nın içinden çıkan en eski iki kültür dahil edilmiştir.

3.1.2. Kırgızistan Prehistorik Dönemi

Kırgızistan Prehistorik dönem kalıntıları bakımından zengin bir Orta Asya ülkesidir. Kırgızistan'da bulunan taş aletler ve bu aletlerin yapımında kullanılan yerlerin bulunması Kırgızistan'da bir zamanlar Paleolitik yaşamın varlığının en büyük kanıtıdır.

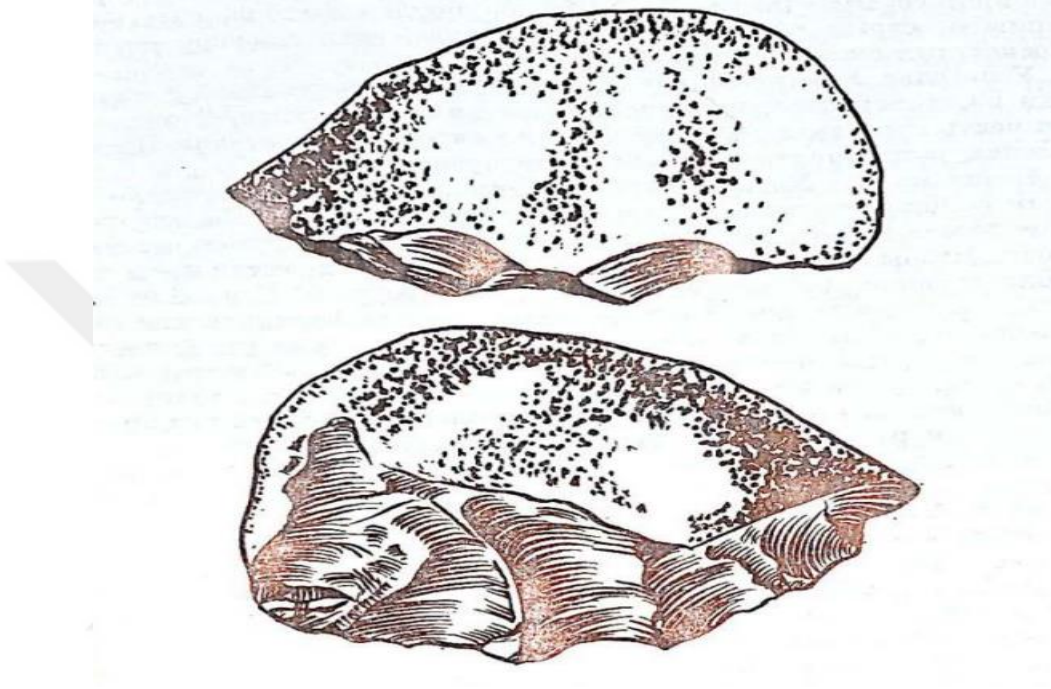
Bu tür buluntulara öncelikle On Archa Vadisi'nde rastlanılmıştır. Balıkçı-Narın otoyolu üzerindeki On Archa vadisinde bulunan bir bölgenin 25 metre derinliğine inilerek yapılan kazı çalışmaları sonucunda taş aletler bulunmuştur. Taş aletlerin erken döneme

¹³³Badak A. N. vd. (2002). Neolit v Sredney Azii, Vsemirnaya İstoriya: Kamenniy Vek, Moskva, s.193.

¹³⁴Badak vd. a.g.e, s.194.

¹³⁵Okladnikova göre Afanasyevo kültürü Anav ve Kelteminar kültürlerini etkileyen bir kültürdür. Afanasyevo kültürünü ilk demiri işleyen kültür olarak aktarmaktadır. Afanasyevo kültürünü oluşturan insanları ilk çobanlar olarak adlandırmaktadır. Bkz. Okladnikov A. P. (1959). Ancient Population Of Siberia And Its Cultures, Russian Translation Series Of The Peabody Museum Of Archaeology And Ethnology, Harvard University 1(1), Massachusetts, U.S.A.

tarıhlendirilmesi, form ve işleme tekniği ile kanıtlanmaktadır. Özellikle bulunan bir taş aletin bir ucu kırılmış ve sonra ustalıkla yönlendirilmiş darbelerle keskin bir bıçağa dönüştürülmüştür. Materyalin karşı ucu, çalışma sırasında avucunun dayanmasına hizmet eden pürüzsüz bir kaya kabuğuna sahip bir şekildedir¹³⁶.

Şekil 3.3: On Arca'da Bulunan Taş Alet.

Karıpkulov A. K. (1984) s.79.

İlk araştırmacıların ardında Kırgızistan'ın güneyi ve Tanrı Dağları bölgesinde keşif ekipleri hızla Paleolitik bölgeler üzerine saha araştırmalarına çıkmış ve tespit ettikleri bölgelerde kazılar yaparak materyaller çıkarmışlardır.

Kırgızistan'ın güneyindeki ilkel tarihin incelenmesi, 1953 yılında Paleolitik çalışma ekibinin ilk araştırma birliği, Kırgız Cumhuriyeti SSCB Bilimler Akademisi'nin Arkeolojik ve Etnografik Keşif gezisinde A. P Okladnikov'un önderliğinde örgütlenmesiyle başlamıştır. Söz konusu keşif çalışmaları ilk kez Kırgızistan'da bir dizi materyalin ortaya çıkarılmasını sağlamıştır¹³⁷.

¹³⁶Karıpkulov A. K. (1984). İstoria Kirgizkoy SSR, Akademia Nauk Kirgizkoy SSR İnstitut İstorii, c.1, Frunze, s.78.

¹³⁷Çađınov T. T. (2007). Mhogosloynny Stratifitsirovanny Paleolitiçeskiy Pamyatnik Yutaş Say, Materyali po Arkeologii Kirgiztana, c.2, Bişkek, s.3.

Yapılan alışmalar sonucunda, Kırgızistan'ın güney bölgesinde 1953 ile 1966 yılları arasında taş aletler bulunmuş ve bu taş aletler Alt Paleolitik döneme tarihlendirilmiştir. Bu bölgeler Hoca Gair, Hoca Bakırgan¹³⁸, Uç Kurgan, Palman bölgeleridir. Güneydeki Alt Paleolitik dönem kalıntılarının ardından gelen, Orta Paleolitik dönem kalıntıları azdır. Orta Paleolitik döneme dönemlendirilen materyaller aslında st Paleolitik döneme daha yakın materyaller olarak kabul edilebilir. P.T Konopli, V.A Ranov ve M.B Yunusaliyev'in yaptığı kazılar sonucunda güneyde st Paleolitik ağ'a ait materyallere az sayıda rastlanılmıştır. Bölgedeki st Paleolitik kalıntı alanları Hoca Gor ve Uç Kun kazı alanlarıdır¹³⁹.

Kırgızistan'ın güney bölgesi kadar önemli Paleolitik merkezlerinden biri de Tanrı Dağları bölgesidir. Pleistosen'den önce Tanrı Dağları düzlük ovalara sahip bir bölgeden ibaretti. Kuvaterner döneminde Avrupa ve Asya'da oluşan dağlar gibi Tanrı Dağları da yükselmeye başlamıştır. Bu yükselme ile Tanrı Dağlarında buzullar oluşmuş ve bölgeyi sarmaya başlamıştır. Fakat bu dönemde Tanrı Dağları bölgesinde bulunan Isık-Gl'e kadar buzullar ulaşamamıştır ve Isık-Göl Paleolitik ağ'da yaşama elverişli bir alan olarak kalmıřtır¹⁴⁰. Tanrı Dağları bölgesindeki Paleolitik yerleşim ve atölye alanları incelendiğinde, Isık-Göl'n çevresinde bir Paleolitik yerleşke yoğunluğu saptamak mümkündür.

1965 yılında, Boz-Barmak (Salamat-Bulak) mevkiinde Balıkçı yakınlarında M. B. Yunusaliyev bir Paleolitik kompleks keşfetmiştir. Kompleksin yaşı M.. 120 bin yıllarına tarihlendirilmektedir. Burada, tepelerin yüzeyinde ve yuvarlanan çakıl taşları arasındaki yamaçlarda, koyu kahverengi porfiritten yapılmış kıyıcı taşlar bulmuřtur¹⁴¹. Yunusaliyev'in 1965 yılında keşfettiği Boz-Parmak yerleşkesi Isık-Göl bölgesindeki sayılı Alt Paleolitik yerleşkeleri arasındadır. Bu örneğe yanısıra, Tanrı Dağları

¹³⁸1954'te Hoca Bakırgan Say Vadisi'nde, (buradan ikinci adı Kayrakağa) A.P Okladnikov tarafından, bir kenarı boyunca kabaca birkaç darbeyle oval şekilli büyük bir çakıl şeklinde bir kıyıcı taş keşfedilmiştir. Bu taş Yutaş Say'da bulunan kıyıcı özellikli taş ile aynı özelliktedir. Bkz. ağınov T. T. (2007). Mhogosloynny Stratifitsirovanniy Paleolitiçeskiy Pamyatnik Yutaş Say, Materyali po Arkeologii Kırgıztana, c.2, Bişkek.

¹³⁹Abdıkanova A. K. (2003). Paleolitieskie Pamyatniki Nujnoy Kirgizii, Manas Journal of Social Studies New Publication, 4(7): 137 – 142.

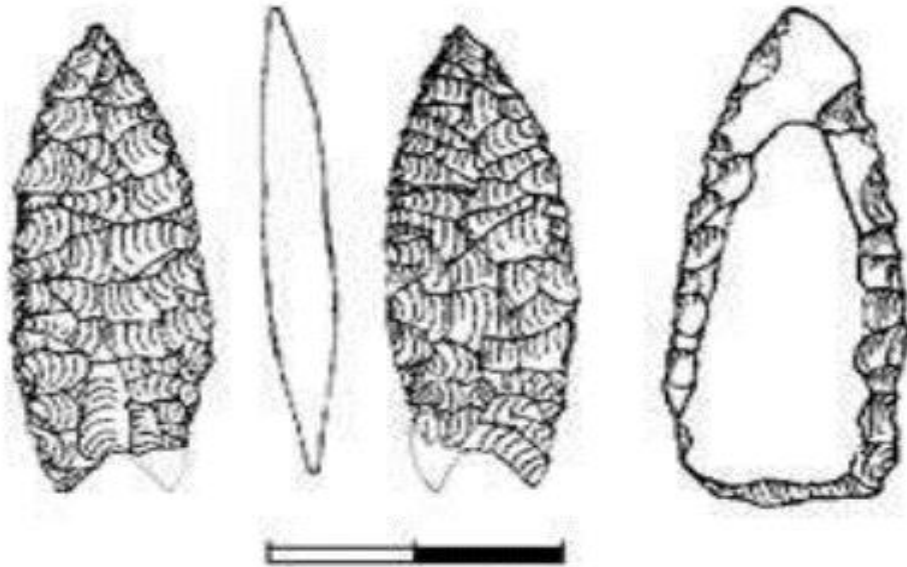
¹⁴⁰Karıpkulov A. K. a.g.e, s.79.

¹⁴¹aėınov T. T. (2013). Kırgıztan v Epohu Paleolita, s.212.

bölgesinde; Tosor, Tosor 3, Ak-Ölön (Çiyin Taş), Salamat-Bulak ve Cergalan yerleşkeleri de mevcuttur.

Paleolitik alanların yanında Kırgızistan'da Mezolitik ve Erken Neolitik alanlarda bulunmaktadır. Mezolitik ve Erken Neolitik dönem kalıntıları için Tanrı Dağları bölgesi önemli bir konumdur. Tanrı Dağlarının canlı faunası yapılan kazılar sonucunda ortaya konulmuştur.

Tanrı Dağları'nın dağlık bölgesindeki ilkel insanın izlerini araştırmak ve aynı zamanda eski güzel avlanma alanlarının yeri olarak olağanüstü ilgi gören Torugat bölgesini özellikle vurgulamak gerekmektedir¹⁴². Torugat bölgesinde yapılan kazılar sonucunda burada Taştan yapılmış ok ucu bulunmuştur. Bu ok ucu, Torugat Geçidi bölgesinde bulunan Erken Neolitik bir ok ucunu içerir. Bulunan Materyal, Yaprak şekline sahiptir. Her iki taraftaki üst kısım ve etrafındaki kenarlar dikkatlice işlenmiştir¹⁴³.

Şekil 3.4: Torugat Vadisinde Bulunan Erken Neolitik Dönem Taş Ok Uçları.

Tabaldiyev K. Ş. (2011). s.12.

Kırgızistan'ın güneyinde Narın bölgesinde de Mezolitik ve Erken Neolitik yerleşim alanları bulunmuştur. Bölge'de V. A Ranov ve M. B Yunusaliev tarafından

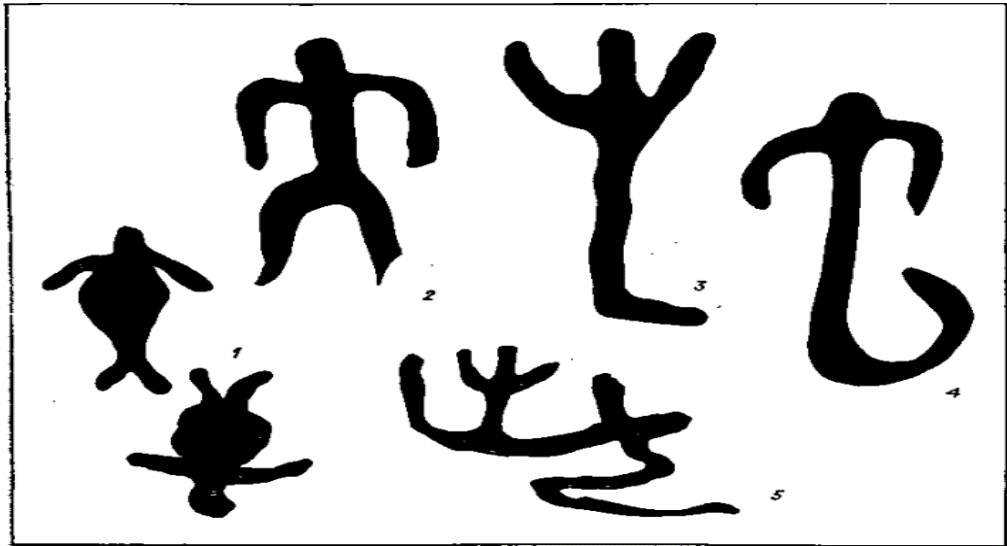
¹⁴²Yunusaliev M. B. (1970). V Glub Tıcyaçetnıy po Dolinam Kirgiztana, Kirgizkoe Respublikanskoe Obşetvo Ohranı Pamyatnikov İstorii i Kulturi, Furunze, s.6.

¹⁴³Tabaldiev K. Ş. (2011). Direvnie Pamyarniki Tian Şan, Universitet Tsentralnoy Azii, Bişkek, s. 12-14.

araştırmalar yapılmıştır. Tuz Bel geçidinden geçtikten sonra atır-Göl'e giden yolda bir mezarlık mağarasında yaptıkları araştırmalarda mağaranın içinde mikroplaka ve taş aletler bulmuşlardır. Bu eserler incelendiğinde, Mezolitik ve Erken Neolitik ağ insanının mağarayı sığınak alan olarak kullanıldığı fikrini ortaya koymuřlardır¹⁴⁴.

Kırgızistan'da Mezolitik ve Erken Neolitik ağ'a ait taş aletlerin yanında Petroğlifler de bulunmaktadır. Bu petroğlifler aslında, Orta Asya petroglif sanatının en ilkel dönemlerini göstermektedir. Mezolitik ve Erken Neolitik ağ insanını, Paleolitik ağ insanından ayırdığını, sadece taş alet yapımındaki değişimler ile değil Mezolitik ağ'da başlayan ilkel sanat ilede görmekteyiz. Bu Mezolitik ağ petroğliflerine örnek olarak, Ak unkur petroğlifleri gösterilebilir.

Ak unkur mağarası, Karstik bir mağara özelliğindedir. Mağaranın iinin beyaz kireç taşları ile dolu olmasından dolayı mağara, Ak unkur olarak isimlendirilmiştir. İki katmandan oluşan mağaranın ilk kısmı 57 metre derinliğe ulaşmaktadır. Aynı zamanda Mağara girişi yüksek tonozlu bir oda ile başlar ve genişliği 7 metredir. Yine mağaranın içerisinde 1,5 ila 4 metre genişliğinde ikinci bir oda vardır¹⁴⁵.

şekil 3.5: Ak unkur Mağarasında Bulunan Mezolitik Dönem Petroğlifleri.

Maslova L. M. (1987). s. 219.

¹⁴⁴Tabaldiev. a.g.e, s.14.

¹⁴⁵Maslova L. M. (1987). Drevneyšie Antropomorfie İzoprajeniya Kirgizii, Antropomorfie İzoprajeniya, Novosibirsk İzdatelstvo Hauka Cibirskoe Otdelenie, Novosibirsk, s.217.

Mağaranın tabanında Mezolitik döneme ait Petroglifler bulunmaktadır. Petroglifler içinde en önemli figürler ise kadın figürleridir.¹⁴⁶ 1954 yılında A. P. Okladnikov tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, Ak Çunkur petrogliflerinin İtalya’da bulunan Aşölyen Mağarası’ndaki kaya resimleri ile benzerlik gösterdiği fikri ortaya atılmıştır¹⁴⁷.

Paleolitik, Mezolitik ve Erken Neolitik Çağ’a ait yerleşim alanlarında bulunan arkeolojik materyaller sonucunda Kırgızistan’ın geniş bir Prehistorik yaşam alanı olduğu saptanmıştır. Bunun sebebi ülkenin dağlık olması ve bu dağlar nedeniyle yaşama elverişli birçok vadi, akarsu ve göl bulundurmasıdır. Yukarıdaki Mezolitik ve Erken Neolitik Çağ yerleşkeleri örneklerinin yanında Kırgızistan’da bulunan diğer Mezolitik ve Erken Neolitik yerleşkelerde şöyledir; May-Tor, Uç-Çat, Kaşka Suu, Kek-Aygır I-II, Terek I-V, Sarı-İmek, Semetey, Taş-Kumır, Obişir I-V, Çolpon-Ata Mezolitik Teke-Sekirik, Bayış-Bulak, Alamedin, Son-Kul ise Erken Neolitik yerleşkeleridir.

3.1.3. Isık-Göl Prehistorik Dönemi

Canlılar yeryüzünde var olduğu zamanlardan itibaren yaşam alanı olarak kendilerine daima yaşama elverişli alanları seçmişlerdir. Bu alanlara; Nehir kenarları, Mağaralar, Göl yatakları ve Vadiler örnek olarak gösterilebilir. Kırgızistan’da ilkel insan hakkındaki izler iki bölge arasında yoğunluk göstermektedir. Bu alanlar Batken vilayeti (Fergana Vadisi) ve Tian-Şan bölgesidir. Tian-Şan bölgesinde bulunan Isık-Göl, Prehistorik dönemde canlılar için önemli bir yaşam merkezidir.

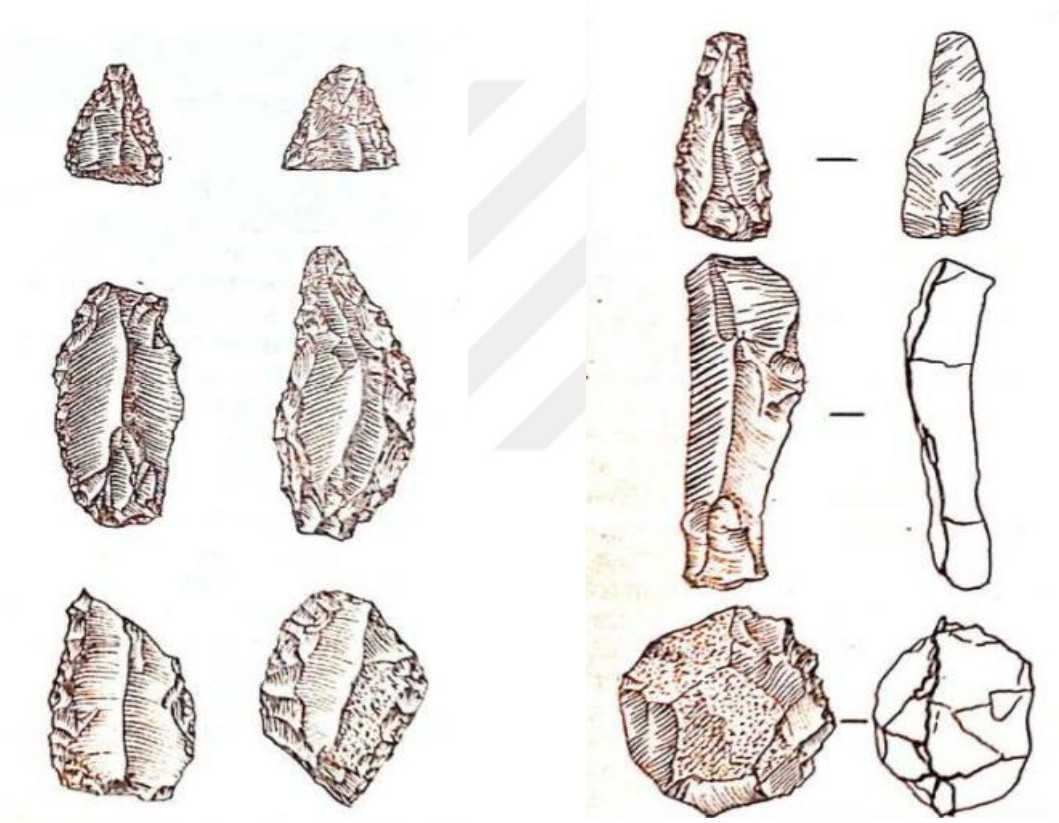
Isık-Göl’ün Taş Çağ’ı üzerine yapılan araştırmasındaki ana liyakat V.A. Ranov ve M. B. Yunusaliyev’e aittir. Yine Paleolitik bilgiler için kaynak materyalleri de onlar keşfetmişlerdir. V. A. Ranov ve yüksek lisans öğrencisi M. B. Yunusaliyev, Kırgız Bilimler Akademisi’ndeki jeologlarla birlikte Isık-Göl’deki ilk Paleolitik keşifleri gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalar sonucunda, Tosor’da Musteryen döneme ait bir kamp

¹⁴⁶Yukarıdaki Petroglifler içinde 1 numaralı petroglif kadına ait figürdür. Bkz. Maslova L. M. (1987). Drevneyşie Antropomorfie İzoprajeniya Kirgizii, Antropomorfie İzoprajeniya, Novosibirsk İzdatelstvo Hauka Cibirskoe Otdelenie, Novosibirsk s.219.

¹⁴⁷Maslova. a.g.e, s.219-220.

alanı ve Boz-Parmak bölgesinde Alt Paleolitik Çağ'a ait yerleşim alanı keşfetmişlerdir. Bu keşifler ile birlikte çok sayıda materyalde gün yüzüne çıkartılmıştır¹⁴⁸.

V. A. Ranov tarafından 1965 yılında açılan Tosor otopark alanı, aynı adı taşıyan nehrin yüksek terasında, gölden 4,5 km uzaklıkta, sadece eski bir yaşam alanı değildir. Aynı zamanda bölgenin, taş alet yapımı için bir imalat ve işleme atölyesi olduğu saptanmıştır. V. A. Ranov ve M. B. Yunusaliyev'in (1972'de tamamlanan) kazıları sonucunda, üç bin taştan ve kalıntıdan ibaret olan bir koleksiyon oluşturulmuştur¹⁴⁹.

Şekil 3.6: Tosor Kazılarında Çıkarılan Taş Aletler.

Karipkulov A. K. (1984). s. 86.

Isık-Göl'ün Balıkçı bölgesinde bulunan Salamat Bulak Kompleksi Isık-Göl'ün Paleolitik alanları arasındaki en önemli yerlerden birisidir. Bu kompleks Salamat-Bulak, Boz-Parmak ve Ak Ölön bölgelerini kapsamaktadır. M. B. Yunusaliyev'in 1976-1977

¹⁴⁸Ploskih V. (1981). İssik Kul: Puteşestvie v İstoriyu, Furunze, s.10.

¹⁴⁹Umurzakov C. (1983). C Çetireh Ctoron Gorizonta, Oçerki po İstorii Geografiçeskih İssledovaniy Kirgizii, Furunze, s.19.

yılları arasındaki araştırmaları sırasında elde ettiği materyallerin sayısına göre, gölün batı ucundaki Boz-Parmak terası, Isık-Göl bölgesindeki Tosor'dan daha mütevazıdır. Yapılan kazılar sonucunda Boz-Parmak bölgesinin daha yaşlı olduğu ortaya çıkmıştır (en az 120 bin). Bu arkeolojik veriler incelendiğinde, Orta Pleistosen'in ikinci yarısında Isık-Göl sahili iskân edilmiştir. Bununla birlikte, Cergalan Nehri'nin alt kısımlarında jeologlar tarafından bulunan materyaller (M. A. Talipov'un ateş kalıntıları, N. Udalov'un taş aletleri), Isık-Göl kıyılarındaki tarih öncesi insanların ortaya çıkma zamanını Alt Paleolitik Çağ'a kadar uzandığı fikrini desteklemektedir¹⁵⁰.

Boz-Parmak kazılarının yanında Salamat-Bulak'ta 107 adet porfirite taş alet bulunmuştur¹⁵¹. Salamat-Bulak Paleolitik kompleksinin tüm noktalarında ilginç materyaller keşfedilmiştir. Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesi, kompleks içindeki en kalabalık taş alet barındıran bölgedir. ¹⁵² Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesinin bu denli çok taşı barındırmasının sebebi bölgede volkanik kökenli kayaların bolca bulunmasıdır.

Isık-Göl'de, Salamat-Bulak Kompleksinin dışında bir önemli Alt Paleolitik izlerin rastlanıldığı bölgede Karakol bölgesinden geçen Cergalan Nehri'dir. Araştırmacılar Cergalan Nehri'ni Java adasındaki Solo Nehri'ne benzetmişler ve Cergalan bölgesinde Paleolitik yaşam izleri bulacaklarını umarak çalışmalara başlamışlardır. Yapılan derin çalışmalar sonucunda bölgede antik hayvan kemikleri, Orta Paleolitik dönemden kalma Ateş kalıntıları ve Taş aletler bulmuşlardır¹⁵³.

Isık-Göl'de Paleolitik Çağ üzerine yapılan keşiflerin en yenisi 2001 yılında gerçekleştirilmiştir. Sibirya Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nün bilim adamlarıyla birlikte, akademisyen A. P Derevyanko'nun rehberliğinde, Rusya Bilimler Akademisi'nin Bilim Dalı ile sabit çalışmaların yapıldığı bir alanda keşfedilmiştir. Bu keşif Tosor bölgesinde yapılmıştır. Yapılan keşif ile bulunan yer Tosor 3 olarak isimlendirilmiştir¹⁵⁴.

¹⁵⁰Umurzakov. (1983). a.g.e, s.19.

¹⁵¹Yunusaliyev M. B. (1976). Poiski Paleolita na ozere Issık Kul, Arheologicheskie Otkritya 1975 Goda, Moskva, s.578.

¹⁵²Yunusaliyev M. B. (1977). Issledovaniya na Issık Kule, Arheologicheskie Otkritya 1976 Goda, Moskva, s.585.

¹⁵³Ploskih V. a.g.e, s.13-15.

¹⁵⁴Çağınov T. T. (2010). Paleolit Kırgız tana, Etnosotsialnie i Etnokulturnie Protsessi v Tsentralnoy Azii: İstoriya i Sovremennost, s.13.

3.2. ISIK-GÖLDEKİ PREHİSTORİK DÖNEM YERLEŞİM ALANLARI

Isık-Göl, Paleolitik Çağ yerleşimleri açısından yaşama elverişli bölgeler arasındadır. Fakat, Isık-Göl'ün çevresindeki Paleolitik yerleşkeler incelendiğinde Paleolitik yaşam izleri bölgenin tamamına yayılmamış belirli kompleks alanlar olarak kaldığı görülmektedir. Bu alanlar Salamat-Bulak kompleks alanı, Tosor kompleksi ve istisnai olarak bulunan Doğu yakasındaki Cergalan bölgesidir. Salamat-Bulak kompleksi içerisinde Boz-Parmak ve Ak-Ölön (Çiyin Taş) Paleolitik alanlarını barındırmaktadır. Tosor kompleksi ise Tosor ve Tosor 3 bölgelerini içinde bulunduran bir kompleks alandır. Isık-Göl'ün Paleolitik yerleşim alanları üzerine çalışma yapan arkeolog ve jeologlar; V. A. Ranov, M. B. Yunusaliyev, A. P. Derevyanko, M.A. Talipov, N. Udaloğlu'nun gibi araştırmacılarıdır. Bu araştırmacıların çalışmaları ile Isık-Göl'ün Paleolitik yaşam alanları gün yüzüne çıkartılmıştır ve açıklanmıştır.

3.2.1. Tosor

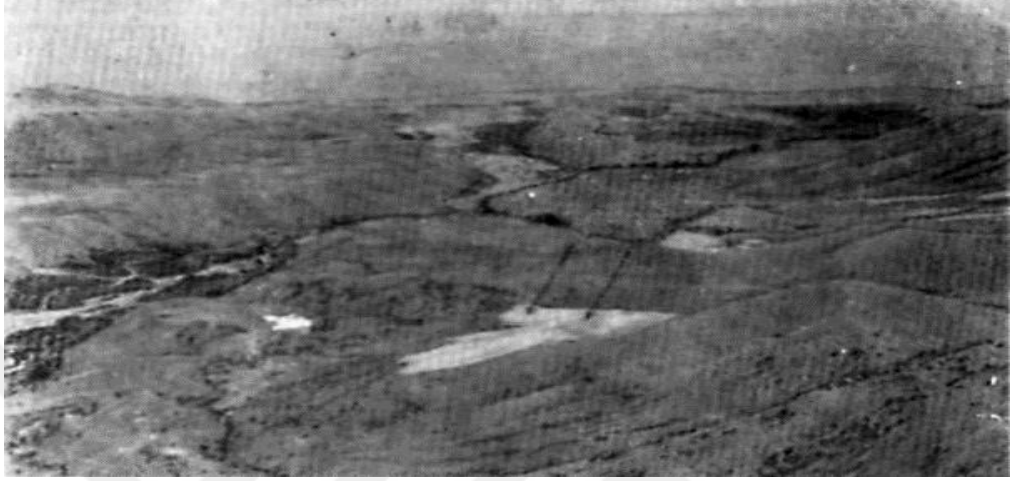
Tosor bölgesi Musteryen dönemi (M.Ö. 40-30 bin yıl) bir otopark alanıdır. Bölge Tosor Nehri'nin sağ kıyısında, Isık-Göl'e 4,5 kilometre mesafede bulunmaktadır. Tosor tipik Musteryen dönem Paleolitik yerleşim merkezleri arasında yer almaktadır ve avcı-toplayıcı canlılar için çok uygun bir bölgedir. Bu yerin uzak bir zamanda zengin avlanma alanlarına sahip ormanlarla kaplı olduğunu düşünürsek, otoparkın ne kadar uygun olduğunu görebilirsiniz. Çok sayıda taş alet ve taş alet yapılırken çıkan parçalar bulunmuştur. Bu nedenle avlanmaya gitmeden önce silahların üretildiği bir atölye-otopark yeri olduğunu düşünülmektedir¹⁵⁵.

Tosor bölgesinin bugünkü konumunun yüksek bir terasta bulunmasının temel sebebi Isık-Göl'ün oluşumundan bu güne göl seviyesinin aşağı yukarı inip çıkmasından dolayıdır. Bölgenin yüksekliği Musteryen döneminde muhtemelen normal bir yükseklik seviyesindeydi¹⁵⁶. Bundan dolayı insanlar bu gölgede taş aletler yaparak avlanma

¹⁵⁵Yunusaliyev M. B. (1979). Kamenniy Vek Kirgizii, Kirgizskoe Respublikanskoe Obşestvo Ohranı Pamyatnikov İstorii i Kulturi, Frunze, s.7.

¹⁵⁶Tosor bölgesinin toprakları tuzlu bir yapıya sahiptir ve bu da bölgenin zaman içinde çökmesine neden olmuştur. Bkz. Fedeneva İ. N ve Dergaçeva M. İ. (2003). Himiçeskie i Fiziko-Himiçeskie Svostva Osadkov Paleolitiçeskogo Mestonahijdeniya Tosor, Problemy Arheologii Etnografii Antropologii Sibiri i Sobredelnih Territoriy, 9(1).

ihtiyaçlarını gidermişlerdir. Keza yapılan araştırmalar sonucunda Musteryen dönemde Isık-Göl havzası zengin bir hayvan çeşitliliği barındırmaktaydı. Özellikle, Cergalan bölgesinde yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkan materyaller buna örnektir.

Resim 3.2: Tosor Nehir Vadisinin Musteryen Topraklarının Görünümü.

D. F. Vinnik- P. N. Kojemyako. (1975). s. 44.

Tosor bölgesinin özelliği Orta Asya'nın Üst Paleolitik taş işleme yöntemlerine geçiş zamanının nadir örnekleri arasında bulunmasıdır¹⁵⁷.

3.2.2. Salamat-Bulak

Salamat-Bulak, Isık-Göl'ün Balıkçı kasabasının 3 kilometre uzaklığında bulunan bir Paleolitik kompleksi içinde barındıran bir bölgedir. Kompleks; Boz-Parmak, Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Salamat Bulak alanları olarak sınırlandırılmaktadır. Dönem bakımından Musteryen döneme kadar dönemlendirilmektedir. Burada yaşayan kabileler muhtemelen kendileri için yakın ve işlevsel bir bölge oluşturmuşlardır. Keza Salamat-Bulak kompleksine bakılınca bu üç yerinde kendi içinde işlevleri farklıdır. Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesi kompleksin taş ocağı, Boz-Parmak ve Salamat-Bulak ise konaklama alanları olarak görülür¹⁵⁸.

Salamat-Bulak kompleksi eski insanlar için çok uygun bir yaşam alanıdır. Bölge Isık-Göl kıyısına 3 kilometre uzaklıktadır ve bölgeyi çevreleyen tepeler kuvvetli batı

¹⁵⁷ Abetekov A. K. vd. (1968). Arheologičeskie Raboty v Kirgizii, Arheologičeskie Otkrıtya 1967 Goda, Moskva, s.356.

¹⁵⁸ Bayışoviç U. T. (2014). İstoričeskie Kornı Arhitektury Kirgıztana, Magistratura Dissertatsiya, Kirgızskiy Gosudarstvennyy Universitet Stroitelstva Transporta i Arhitektury, Bişkek, s. 28-29.

rüzgarlarından bölgede yaşayan insanları korumaktaydı. Gölün kıyısına fırtınalar sonucunda vuran balıkları, kabuklu deniz canlılarını, odunları ve algleri toplayarak beslenmeleri mümkündü. Ayrıca en önemli etken Salamat-Bulak kompleksinin içinde taş alet yapımı için çok uygun bir yerin (Ak-Ölön – Çiyin Taş) bulunmasıydı.¹⁵⁹ Bu etkenler doğrultusunda tarih öncesi insanlar Alt Paleolitik ve Orta Paleolitik dönemlerinde bölgeye yerleşmişlerdir. Salamat-Bulak kompleksi küçük bir bölgeyi kapsamaktadır ve araştırmalar sonucunda çok fazla taş alet elde edilmiştir. Buda bölgenin Alt ve Orta Paleolitik Çağ'da yaşayan canlıların uğrak alanı olduğu fikrini akıllara getirmektedir. Keza bulunan taş aletler, Boz-Parmak ve Salamat-Bulak'ta Alt Paleolitik döneme dönemlendirilmekte, Ak-Ölön (Çiyin Taş) de ki taş aletler ise Orta Paleolitik (Musteryen) döneme dönemlendirilmektedir.

3.2.3. Boz-Parmak

Boz-Parmak Salamat-Bulak kompleksi içerisinde yer almaktadır ve Balıkcı kasabasından 3 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Boz-Parmak bölgesi Kırgızistan'daki Alt Paleolitik materyallerin keşfedildiği nadir bölgeler arasındadır¹⁶⁰.

Boz-Parmak bölgesinde ilk yapılan çalışma 1965 yılında ünlü jeolog M. A. Talipov tarafında gerçekleştirilmiştir. Yaptığı çalışmalar sonucunda birkaç çatlak taş ve taş alet bulmuştur. M. A. Talipov bulduğu bu taş aletleri M. B. Yunusaliev'e teslim etmiştir. Boz-Parmak'ta bulunan taş aletlerin çokluğu ve bölgenin bir kompleks olmasından dolayı Neandartel yaşamına çok uygun bir bölge olduğu araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir¹⁶¹. Boz-Parmak kazıları üzerine yapılan değerlendirilmeler sonucunda kompleks içindeki en eski taş aletlere rastlanılmıştır.

Buradan yola çıkarak Salamat-Bulak Paleolitik kompleksi içerisinde ilk yerleşim alanının Boz-Parmak ve Salamat-Bulak olduğunu söylemek doğru olacaktır. Keza Isık-Göl çevresindeki Paleolitik sıraya bakınca Alt Paleolitik bulgulara üç bölgede rastlanılmaktadır. Bunlar Salamat-Bulak, Cergalan ve Boz-Parmak bölgeleridir. Bu nedenle Boz-Parmak Isık-Göl prehistoryası için çok önemli yerlerden birisidir.

¹⁵⁹Ploskih. a.g.e, s.11.

¹⁶⁰Yunusaliev. a.g.e s. 8.

¹⁶¹Ploskih. a.g.e, 11-13.

3.2.4. Ak-Ölön (Çiyin Taş)

Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesi Salamat-Bulak kompleksi içinde yer alan üçüncü bölgedir. Bu bölge kompleksin taş atölyesi olma özelliğini taşımaktadır. İnsanoğlu yaradılışından itibaren farklı materyallerin yapılarını değiştirerek kullanmıştır. Bu sebeptendir ki çağları, Paleolitik Çağ'dan başlatmaktayız. Paleolitik Çağ'da insanlar alet yapımına uygun taşların oldukları bölgeler keşfederek burada avlanmalarına ve yaşamlarında onlara yardımcı olacak aletler yapmaya başlamışlardır. Kırgızistan'ın Isık-Göl bölgesinde yer alan Ak-Ölön'ün Çiyin Taş bölgesi de bu bahsi geçen yerler arasındadır. Çiyin Taş bölgesi içinde porfirit ve bazalt yapıda taşları bulunduran bir bölgedir. Bu tür taşlar keskinliğinden ve hafifliğinden dolayı tercih edilen başlıca taş türleridir. Bölgede çok sayıda işlenmiş taş bulunmasının sebebi yaptıkları en iyi taşları yanlarına alarak gitmeleri ve iyi olmayan taşları ise bırakmalarındır. Bölgedeki taş yığıntıları iki farklı yerde bulunmaktadır ve taş yapılarına bakılınca bunu anlamak mümkündür¹⁶².

Resim 3.3: Ak-Ölön (Çiyin Taş) Bölgesindeki Volkanik Taşlar.

Kırgızistan-Türkiye Üniversitesi Arkeoloji Albümü. (2014). s.85.

¹⁶²Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi. (2014). Arkeoloji Albümü, Bişkek, ss.84.

3.2.5. Cergalan

Cergalan vadisi, Isık-Göl'ün en büyük nehirlerinden birini içinde barındırmaktadır ve bölge ismini içinden geçen Cergalan Nehri'nden almaktadır. Bölge hakkında ilk bilgiler 1856 yılında Ç.Ç Valihanov tarafından aktarılmaktadır. İlkbahar ve sonbaharda bölgenin hayvan otlatmaya müsait olmasından dolayı halk bölgede geniş hayvan sürüleri otlatmaktadırlar¹⁶³. Cergalan Nehri, dar, uzun ve girintili su girişine sahip bir nehirdir. Nehir yataklarının bazı yerleri bataklık, kum, çakıl taşları ve yoğun çimentolu kum taşlarına sahiptir¹⁶⁴. Jeolojik yapısına bakılınca eski insanların yaşamına elverişli bir yer olarak görülmüştür ve bölgede jeologlar ve arkeologlar çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu çalışmaların doğrultusunda Alt Paleolitik'ten itibaren bir yaşamın olduğu tespit edilmiştir.

Resim 3.4: Cergalan Bölgesi.

¹⁶³Valihanov Ç. Ç. (1985). Sobranie Soçineniy v Pyat Tomah, Akademiya Nauk Kazahskoy SSR Institut İstorii, Arheologii i Etnografii, Alma-Ata, s.10.

¹⁶⁴Çupahin V. M. (1964). Fiziçeskaya Geografiya Tyan-Şan, Alma Ata, s.109.

3.3. ISIK-GÖLDEKİ PREHİSTORİK DÖNEM KALINTILARI

Hominid gruplar yaşam sahnesine çıktığından itibaren günümüze gelene kadar farklı aletler yaparak yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Bu aletler gerekliliklerine göre farklı kategorilere ayrılmaktadır. Isık-Göl bölgesindeki arkeolojik çalışmalar esnasında bu aletlere rastlanılmıştır. Keşfedilen aletler; killi yaprak taşı, porfirite, jasper, nükleus, volkanik bazlı ve kıyıcı taşlar bu alet türleridir¹⁶⁵. Paleolitik Çağ'ın Alt, Orta ve Üst olarak ayrıştırılmasının da sebebi bu taş aletlerin yapım şekilleridir. Bunlar; kaba taş aletler, mikrolit taş aletler, cilalı taş aletler gibi farklı taş alet teknolojileridir¹⁶⁶.

Isık-Göl bölgesinde taş alet keşiflerinin yanında jeologlar antik ateş kalıntıları ve hayvan fosilleri gibi farklı Paleolitik materyal keşfi yapmıştır. Taş alet keşiflerinin çok olmasının sebebi Isık-Göl bölgesinde bulunan Tosor ve Ak-Ölön (Çiyin Taş) gibi taş ocaklarının mevcudiyetidir. Bu ocaklarda işlemesi kolay olan taş elde etmenin oldukça kolay olması nedeniyle de bolca taş alet üretilmiştir.

3.3.1. Tosor Kalıntıları

Tosor çalışmaları, 1965 yılında V. A. Ranov ve M. B. Yunusaliev tarafından başlatılıp, 1972 yılında tamamlanmıştır. Tosor'da yapılan ilk çalışmanın alanı küçük bir çapa sahiptir. Alan kuzeyden güneye 75 metre, batıdan doğuya 135 metredir. Bölgedeki terasın üzerindeki çıkıntı 30 ila 40 metredir. Tosor'da açılan kazı alanı Tosor nehrinden 100 metre yukarıda bir terastır. Lösslü bir toprak yapısına sahiptir ve bu nedenle burada keşfedilen aletler yüzeye çok yakın yerlerde bulunmuştur. Kazı yapılan alanın üzeri silisli bir malzeme ile kaplanmıştır. Bunun sebebi teras yamacında kopan parçalar ve ana nehrin kollarından kopan parçaların kazı yapılan alana doğru akmasıdır¹⁶⁷.

Tosor'da 1965 yılında V. A. Ranov tarafından yapılan ilk kazı, Tosor terasının en güney bölgesinde başlamıştır. V. A. Ranov 0,6 x 0,3 metre genişliğinde ve 0,9 metre derinliğinde bir alan oluşturmuştur. 1965 yılındaki yapılan ilk çalışmanın ardından 1967

¹⁶⁵Ploskih. a.g.e,11.

¹⁶⁶Veli Sevim. (2003). Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, Atlaslı Büyük Uygarlık Ansiklopedisi, İstanbul, s.30-37.

¹⁶⁷Kojemyako P. H. ve Vinnik D. F. (1975). Predvaritelnie Rezultati Issledovaniya Musterskoy Styonki Tosor, Arheologičeskie Pamyatniki Priissikkulya, Akademiya Nauk Kirgizkoy SSR İnstitut İstorii, Frunze, s.43.

yılında ikinci çalışma yapılmaya başlanmış ve ilk kazıya nazaran açılan kazı bölgesi daha derine indirilmiştir. 1967 yılında yapılan kazı, 2,5 metre derinliğinde ve 0,8 metre genişliğindedir. 1965 ve 1967 yılında yapılan kazıların sonucunda elde edilen materyallerin fazla olmasından dolayı 1968 yılında yapılan kazıda dört kazı alanı oluşturulmuştur. Bu kazı alanları Tosor bölgesinin güney bölümünde üç, Kuzey bölümünde ise bir tane olarak gerçekleşmiştir. Bu kazılar ile bir çok materyal elde edilmiştir. Bu kazılar arasında güney yamacının kuzey yakasında 2,5 x 0,5 metre çapında bir kazı alanı daha açılmış fakat burada her hangi bir materyale rastlanılmamıştır¹⁶⁸. Yapılan kazılar 3,1 metre derinlikten aşağıya inmemiştir. Bunun sebebi muhtemelen o derinlikten sonra her hangi bir materyale ulaşılmamasından dolayıdır.

V. A. Ranov'un yaptığı kazılar sonucunda elde ettiği materyallere ek olarak M. B. Yunusaliyev'in başkanlığında yapılan saha araştırmalarında Tosor'un alüvyonlu yataklarının birikim bölgesinde 20 adet taş alet keşfedilmiştir. Bu aletler içinde kazıyıcı türünde olan bir taş alet gün yüzüne çıkartılmıştır¹⁶⁹.

Tosor'un kuzey bölgesinden geçen bir derenin dibinde gri silisli kayalar bulunmaktadır. Muhtemelen bu kayalıklar Tosor bölgesinde yapılan taş aletlerin yatağıdır¹⁷⁰. Taş aletler Tosor bölgesinin kuzeyinde bulunan bu taş ocağında imal edilip kullanılmış ve burada kalan aletler zamanla seller ile akarak güney yamacına doğru gelmiştir.

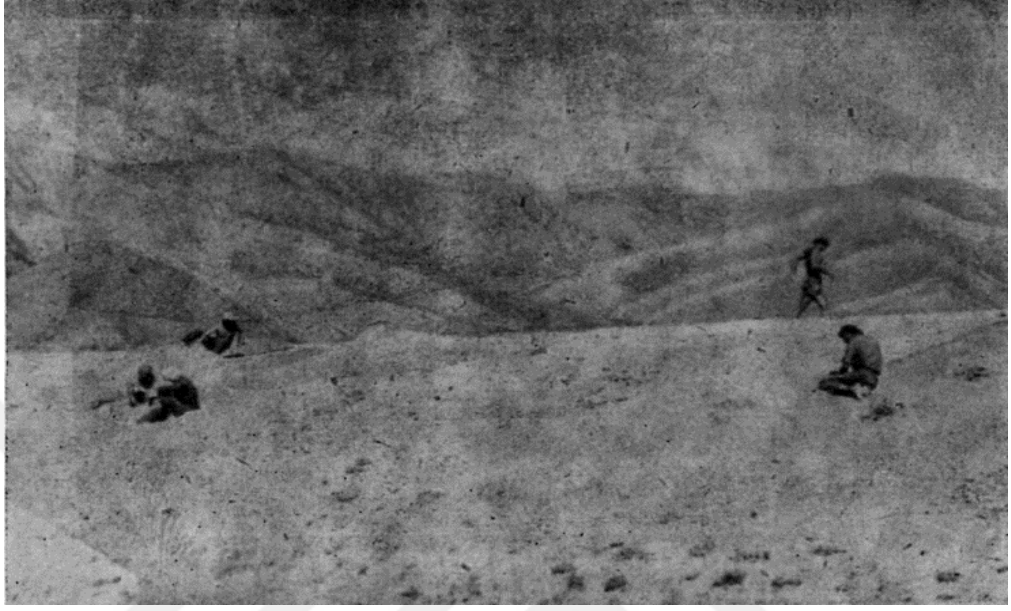
V. A. Ranov ve M. B. Yunusaliyev'in yaptığı kazı çalışmaları sonucunda üç bin adet taş alet bulunmuştur. Bulunan bu taş aletlerin hepsi Löslü toprak yapısının farklı katmanlarında keşfedilmiştir. Fakat Tosor bölgesinin Musteryen döneme dönemlendirilmesi ile bulunan taş aletlerin farklı katmanlardan çıkması herhangi bir zaman kargaşası oluşturmamıştır. Bölgede bulunan taş türleri; killi yaprak taşı, porfirit,

¹⁶⁸Kojemyako ve Vinnik. a.g.e, s.45-46.

¹⁶⁹Yunusaliyev M. B. (1977). İssledovaniya na İssık Kule, Arheologičeskie Otkrıtya 1976 Goda, Moskva, s.585.

¹⁷⁰Rıbin E. P. vd. (2015). Tehnologiya Rasşepłeniya Kamnya v Srednem Paleolite Kırgızıtana (Po Materialam Mestonahojdeniya Tosor), Coming Back To Beginnings In memory of an outstanding archaeologist Vadim Ranov, Federal Agency Of Scientific Organizations Institute Of Archaeology And Ethnography Of Siberian Branch Of Russian Academy Of Sciences, Novosibirsk, s.122.

jasper, nükleus, kıyıcı taş ve az sayıda cleustur. Bulunan aletlerin içlerinde istisna olarak büyük taşlar olsa da genel olarak boyutları 5 ila 7 santimetredir¹⁷¹.

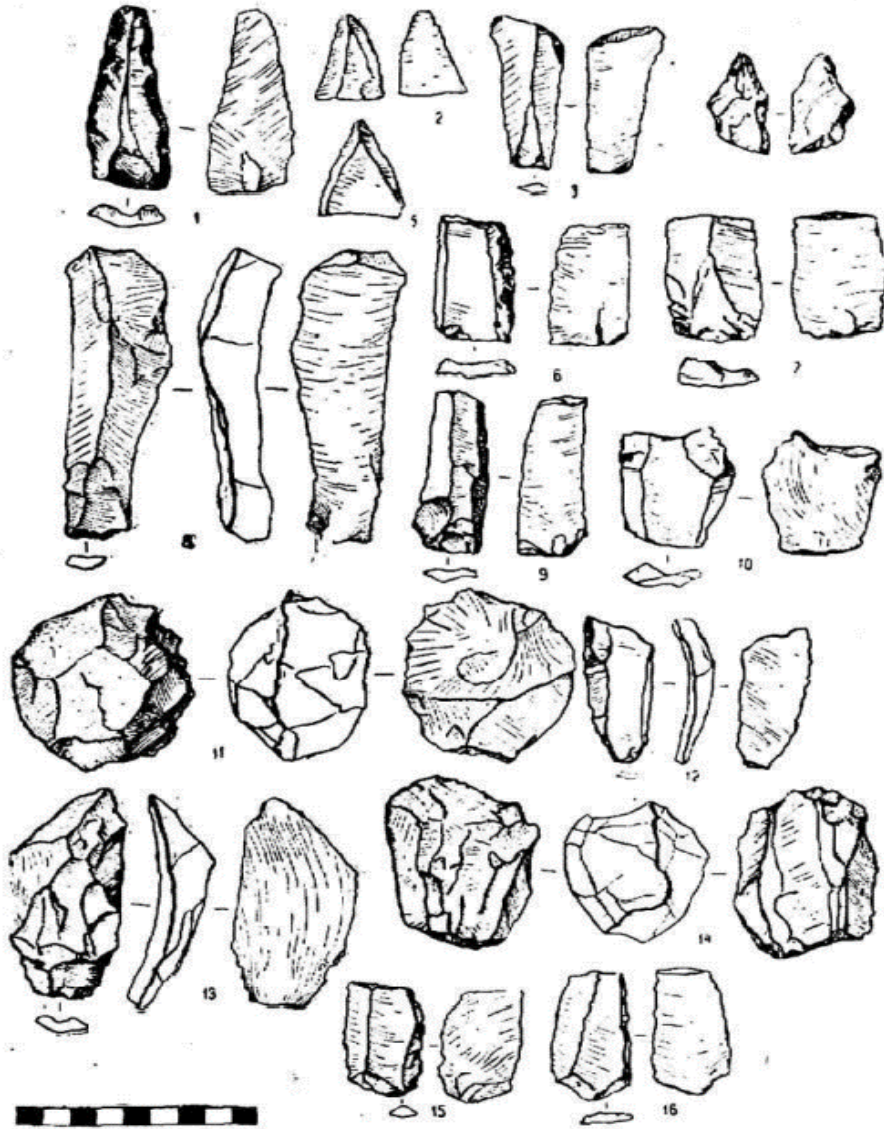
Resim 3.5: Tosor Bölgesinde Yapılan Kazı Çalışması.

Ploskih V. (1981). s.66.

Tosor bölgesindeki yapılan ilk dönem kazılarının ardından uzun bir zaman kazı çalışmaları yapılmamıştır. Aradan geçen zamandan sonra bölgede yapılan son çalışma 2000 yılında başlatılmıştır. 2000 yılında Rus-Kazak ve Kırgız ortak arkeolojik keşif ekibi Tosor bölgesine bir gezi düzenlemişlerdir. Gezi sonucunda jeomorfolojik durumun ön analizi, mevcut verilerin stratigrafisi, lös yataklarının yapısı ve bulunan arkeolojik materyaller yatağının doğası, taş endüstrisinin analizi hakkında tam bilgi vermediğini ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu ileri sürülmüştür. Ekibin yaptığı analizler sonucunda toprakta 6 farklı tabaka keşfedilmiş ve bu tabakalar içindeki materyallerin hepsi tespit edilmiştir. Tespit edilen materyaller üzerine yapılan laboratuvar çalışmaları ile Tosor bölgesindeki bulunan materyallerin Musteryen dönemden başlayıp Üst Paleolitik dönemin başlangıcına kadar uzandığı ifade edilmiştir¹⁷².

¹⁷¹Ploskih. a.g.e, s.11.

¹⁷²Drevyanko A. P. vd. (2001). Novıe Rezultatı İssledovaniya Paleolitiçeskogo Mestonahojdeniya Tosor, Problemy Arheologii Etnografii Antropologii Sibiri i Sobredelnıh Territoriy, 7(1): 76-78.

Şekil 3.7: Tosor Kazılarında Bulunan Taş Aletler.

Kojemyako P. H. ve Vinnik D. F. (1975). s.50.

Genel bir fikir olarak Tosor bölgesinin yaşı, Orta Paleolitik Çağ ile Üst Paleolitik Çağ'ın başına tarihlendirilse de kesin bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Bunun sebebi bulunan materyallerin yetersiz olmasıdır ve sadece arkeolojik materyallere dayanarak Tosor'un yaşını belirlemek hatalı olabilir. Fakat Tosor bölgesinde bulunan materyaller doğrultusunda Paleolitik bir atölye olduğu söylenebilir¹⁷³.

¹⁷³Kojemyako ve Vinnik. a.g.e, s.49.

Resim 3.6: Tosor Bölgesinde 2015 Yılında Tekrardan Birleştirilen Taş Aletler.

Rıbin E. P. vd. (2015). s.124.

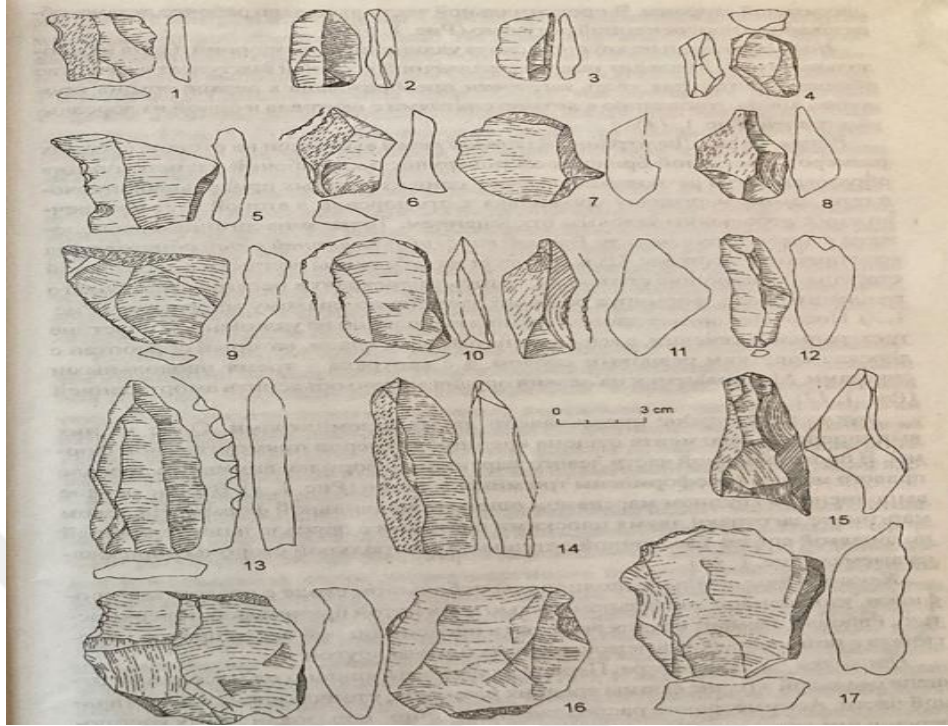
3.3.1.1. Tosor 3 kalıntıları

Tosor 3 olarak isimlendirilen Paleolitik bölge 2001 yılında Sibiry Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nün bilim insanlarıyla birlikte, akademisyen A. P. Derevyanko'nun rehberliğinde Tosor bölgesinde yapılan saha çalışmaları sonucunda keşfedilmiştir. Keşfedilen bölge Tosor bölgesine 350 metre uzaklıkta yer almaktadır. Tosor 3 bölgesinde Kuzey-Doğu bölgesinden geçen geçici su yolları ile Güney-Batı bölgesinden geçen Kodol deresi bulunmaktadır. Bundan dolayı şiddetli seller ve başka doğal olayları nedeni ile ağır tahribata uğramıştır¹⁷⁴.

Tosor 3 bölgesinde yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen materyallerin tamamı yüzeyde bulunmuştur. Bölgedeki materyallerin yüzeyde bulunmasının sebebi şiddetli seller ile üzerlerindeki birikmiş toprağın kayarak akmasıdır. Bu çalışmanın sonucunda elde edilen materyallerin sayısı 151 adettir ve bu taşların çapları birbirlerinden farklıdır. Bulunan taş aletler hammadde bakımında Tosor bölgesinde bulunan taşlar ile aynı özelliktedir. Tosor 3 bölgesinde bulunan taş eserlerin türleri; Nükleuslar, Gaga şeklinde taşlar ve Kazıyıcılar gibi taş türleridir¹⁷⁵.

¹⁷⁴Çağınov T. T. (2010). Paleolit Kırgıztana, Etnosotsialnıe i Etnokultrnıe Protsessı v Tsentralnoy Azii: İstoriya i Sovremennost, s.13-14.

¹⁷⁵Abdikanova A. K. (2002). Paleolitiçeskoe Mestonahojdenie Tosor-3 Kırgıztane, Problemy Arheologii Etnografii Antropologii Sibiri i Sobredelnih Territoriy, 8(1): 6-10.

Resim 3.7: Tosor 3 Bölgesinde Bulunan Taş Aletler.

Abdikanova A. K. (2002). s.7

3.3.2. Salamat-Bulak Kalıntıları

Salamat-Bulak kompleks alan olarak kullanılmış bir Paleolitik bölgedir. Salamat-Bulak bölgesinde bulunan taş aletler birbirlerinden ayrı özellikler göstermektedir. Bölgede bir çok işlenip alet olarak kullanılacak materyal bulunmuştur. Bulunan materyallerden çoğu büyük, kısa ve geniş yapıdadır. Bu materyaller kullanılarak taş aletler oluşturulmuştur. Bulunan materyallerin büyük çoğunluğu Nükleuslar'dan ve bu Nükleuslar'dan oluşturulmuş taş aletlerden ibarettir.

Yapılan aletler çok az sayıda düzeltme işlemine maruz bırakılmıştır. Salamat-Bulak bölgesinde bulunan taş aletlerin imalat şekline bakılınca en yakın örnek Teyak¹⁷⁶ tipi olarak isimlendirilen taş işleme tekniğidir. Bu taş aletle Moldova ve Transkafkasya'nın Alt Paleolitik anıtlarının taş aletlerine benzemektedir.

¹⁷⁶Teyak tipi taş işleme tekniğinin genel ismi gaga tipi taş işleme tekniği olarak isimlendirilmektedir. Teyak tekniği Erken ve Orta Paleolitik'in taş işleme kültürüdür. Bu taş işleme tekniği Musteryen dönemin erken bir formudur. Bkz. Anisytukin N. K. (1957). Orudiya Klyuvovidnih Form v Pannem i Srednem Paleolite Sovyetskaya Arheologiya I, Akademiya Nauk SSSR Institut Arheologii, Moskva.

Fakat taş üretim teknikleri arasında benzerliklerin olması ile bölgeler arası bir bağ bulunduğunu söylemek doğru bir yorum değildir¹⁷⁷.

Salamat-Bulak bölgesinde en detaylı araştırmalar 1976 yılında M. B. Yunusaliev tarafından yapılmıştır. M. B. Yunusaliev'in yaptığı çalışmalar sonucunda bölgede 800 adet taş alet gün yüzüne çıkarılmıştır. Bulunan taş aletlerin ortalama çapları maksimum uzunluk olarak 6,02 santimetre uzunlukta ve 3,26 santimetre genişliğindedir. Bu taş aletlerin bölünme açıları ise 117,5 derecedir. Aletlerin çoğu toprak katmanının hemen altında bulunmuştur. Bulunan taş aletlerin çoğu Musteryen zamanına aittir. Taş aletlerin türü; sivri uçlu sıyrıcılar, kazıyıcı şekilli aletler, kavisli şekillere sahip aletler, girintili aletler ve çok sayıda nükleustur¹⁷⁸. Bu aletlerin bulunması bölgenin zengin ve önemli bir Paleolitik alan olduğunu göstermektedir. Fakat bölge üzerine çalışmalar yetersiz olduğunda üzerine yorum yapılması zorlaşmaktadır.

Resim 3.8: Teyak (Gaga) Tipi Taş Alet Örneği.

https://www.wikiwand.com/ru/Тейякская_культура

3.3.3. Boz-Parmak Kalıntıları

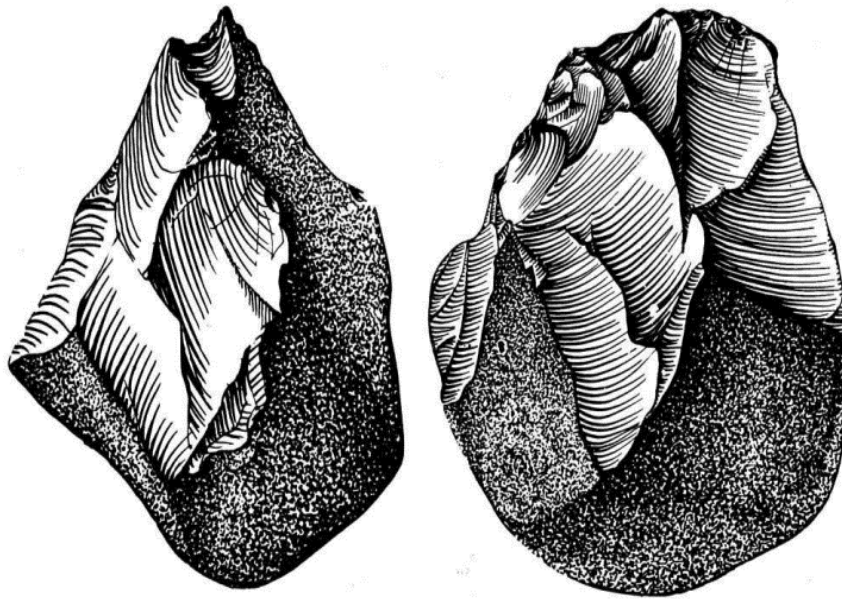
Boz-Parmak bölgesi, Salamat-Bulak kompleksi içerisinde yer alan konaklama yerleri arasında bulunmaktadır. Isık-Göl bölgesinin Paleolitik bölgeleri arasındaki en önemli yerlerden bir tanesidir. Bölgede bulunan ilk arkeolojik veriler 1965 yılında M. A.

¹⁷⁷Karıpkulov A. K. (1984). İstoria Kirgizkoy SSR, Akademia Nauk Kirgizkoy SSR İnstitut İstorii, c.1, Frunze, s.78.

¹⁷⁸Yunusaliev M. B. (1978). Rabotı Na Paleolitičeskom Komplekse Salamat-Bulak, Arheologičeskie Otkrıtya 1976 Goda, Moskva, s.572-573.

Talipov'un bulup M. B. Yunusalieva teslim ettiği birkaç çatlak haldeki taş alettir. Bu materyaller doğrultusunda 1976-1977 yılları arasında M. B. Yunusaliyev materyallerin bulunduğu bölgeye araştırma yapmak için gitmiştir. Bu çalışmalar sonucunda bölgede 1000 adet taş alet bulunmuştur. Bunlar Nükleuslar, Küçük Kazıyıcılar ve Parçalanmış taş aletlerden oluşmaktadır. Bulunan aletler yüzeeye yakın yerlerden çıkartılmıştır. Bölgede bulunan boyutu küçük kazıyıcılar deri, kemik ve ahşap gibi ürünlerin üzerinde işlemler yapmak için kullanılmışlardır¹⁷⁹.

Boz-Parmak bölgesinde bulunan taş aletlerin yaşları üzerine Rus Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Bölümü çalışmalar yapmıştır. Çalışmalar sonucunda Boz-Parmak bölgesinin yaşı Isık-Göl bölgesinde ilk keşfedilen Tosor bölgesinden 120.000 yıl daha eski olduğu kanıtlanmıştır¹⁸⁰.

Şekil 3.8: Boz-Parmak'ta Bulunan Taş Alet.

Ploskih V. (1981). s.65.

Rus Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Bölümünün ulaştığı veriler Boz-Parmak bölgesinin Orta Asya ve Isık-Göl Paleolitiği açısından ne denli önemli olduğunu

¹⁷⁹Ploskih. a.g.e, s.11-13.

¹⁸⁰Umurzakov S. (1983). C Çetireh Ctoron Gorizonta, Oçerki po İstorii Geografiçeskih İssledovaniy Kirgizii, Furunze, s.19.

göstermiştir. Alt Paleolitik Çağ'dan itibaren bir yerleşim yeri olması, Isık-Göl'ün Hominoid gruplar için yaşanılır bir mikroklimatik bölge olduğunu kanıtlar niteliktedir¹⁸¹.

3.3.4. Ak-Ölön (Çiyin Taş) Kalıntıları

Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesi Salamat-Bulak kompleksi içerisinde yer almaktadır. İnsan oğlu yaradılışından itibaren farklı materyallerin yapılarını değiştirerek bu materyallerden elde ettikleri aletleri kullanmıştır. Bu nedenden dolayı çağlar Paleolitik Çağlardan itibaren başlamaktadır. Paleolitik Çağ'larda insanlar alet yapımına uygun taşların bulunduğu bölgeleri keşfederek buralarda yaşamlarını kolaylaştıracak aletler yapmaya çalışmışlardır. Kırgızistan'ın Isık-Göl bölgesinde yer alan Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesi de bu bahsi geçen yerler arasındadır. Ak-Ölön (Çiyin Taş) içinde porfir ve bazalt yapıda kayalar bulundurmaktadır. Bu tür taşlar keskinlik ve hafifliğinden dolayı alet yapımı için tercih edilen taş türleridir. Bölgedeki dağ eteklerinde bu tarz taşlardan bolca bulunmaktadır¹⁸².

Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesindeki taş alet yapımı için kullanılan kayalar açık mavi renkten siyaha doğru gitmektedir. Bu kayaların arasına dikkatlice bakıldığında yapılan taş aletleri kolayca görmek mümkündür. Bulunan materyallerin güneşe bakan tarafları bronz bir renge sahiptir fakat güneşe bakmayan tarafları siyah bir renktedir. Bazı taş aletlerin kenarları sanki erimiş gibi gözükmektedir. Bunun sebebi kayaların aşırı derecede güneşe ve rüzgâra maruz kalarak deformasyona uğramasıdır¹⁸³. Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesinde 1976 yılında M. B. Yunusaliev çalışmalar yapmıştır. Yaptığı çalışmalar sonucunda 40 adetten fazla taş alet keşfetmiştir. M. B. Yunusaliev'in bulduğu taş aletler Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesinin nedenli önemli bir yer olduğunu göstermektedir¹⁸⁴.

Ak-Ölön (Çiyin Taş) tipik bir Yontma Taş atölyesidir. 2001 yılında A. P. Drevyanko öncülüğünde Ak-Ölön'de (Çiyin Taş) önemli bir çalışma yapılmıştır. Bölgede

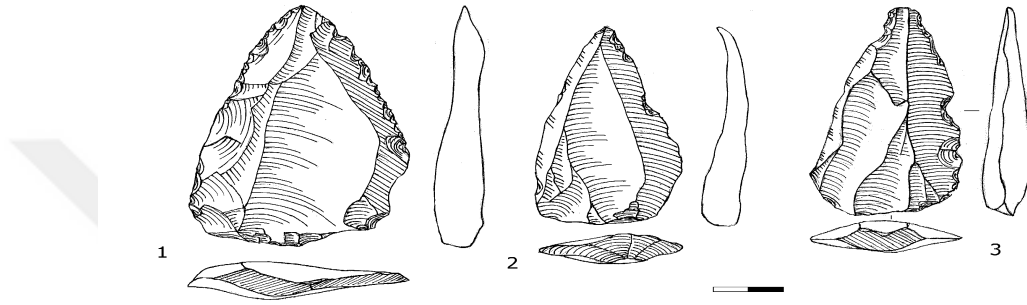
¹⁸¹Boz-Parmak bölgesinde bulunan en önemli taş alet Oldowan tipi olarak isimlendirilen alettir. Oldowan alet teknolojisi, arkeolojik kayıtlara göre 2,6 milyon yıl önce ortaya çıkan ve şu ana kadar bilinen en eski taş alet kültürüdür. Basit çakıl taşlarının düzeltilmesiyle üretilen Oldowan aletler, Hominoidlerin bilinçli bir şekilde alet yapabilme yeteneğine sahip olduklarını göstermektedir. Bkz. İsmail Baykara ve Mustafa T. Oğuz. (2005). İnsanın evrimsel gelişiminde önemli bir aşama Oldowan aletler ve Oldowan öncesi alet yapımı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, (20).

¹⁸²Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi. (2014). Arkeoloji Albümü, Bışkek, ss.84.

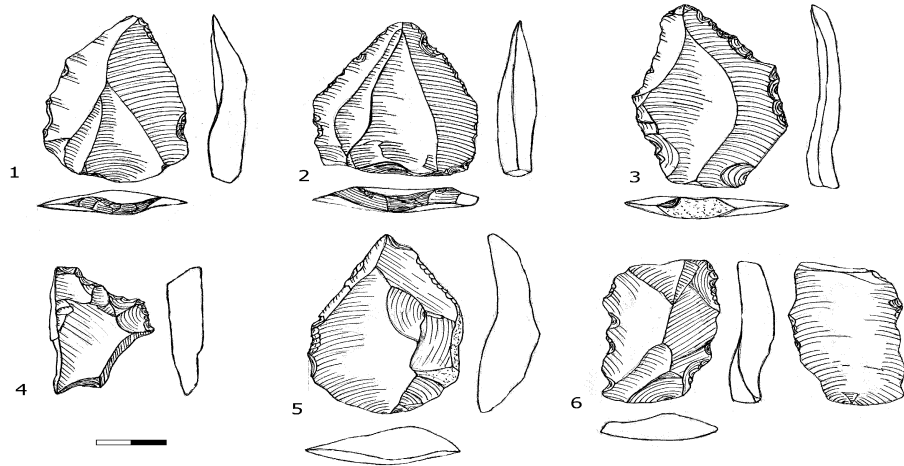
¹⁸³Tabaldiev K. Ş. (2011). Direvnie Pamyarniki Tian Şan, Universitet Tsentralnoy Azii, Bışkek, s.11.

¹⁸⁴Yunusaliev M. B. (1977). İssledovaniya na İssık Kule, Arheologičeskie Otkrıtya 1976 Goda, Moskva, s.585.

yapılan çalışmalar sonucunda 72 adet taş alet ve bu aletlerin yapımından sonra ortaya çıkan atıkları (Nükleus) bulunmuştur. Bulunan taş aletlerin bölünme şekli, çarpma tekniği kullanılarak meydana getirildiği saptanılmıştır. Aletlerin yapımında alet üzerinde pek çok düzeltmeye rastlanılmamıştır bu da Orta Paleolitik dönemde sıkça görülen teknikler arasındadır¹⁸⁵.

Şekil 3.9: Ak-Ölön'ün Çiyin Taş Bölgesinde Bulunan Taş Aletler.
Kırgızistan-Türkiye Üniversitesi Arkeoloji Albümü. (2014). s.86.

Şekil 3.10: Ak-Ölön'ün Çiyin Taş Bölgesinde Bulunan Taş Aletler.
Kırgızistan-Türkiye Üniversitesi Arkeoloji Albümü. (2014). s.86.

¹⁸⁵Drevyanko A. P. vd. (2002). Paleolitičeskaya Masterskaya Ak-Olon (Pobereje oz. Issık Kul, Respublika Kırgıztan), Problemy Arheologii Etnografii Antropologii Sibiri i Sobredelnih Territoriy, 8(7):61-67.

3.3.5. Cergalan Kalıntıları

Cergalan Vadisi, Paleolitik çağlardan itibaren canlı yaşamına uygun bir bölgedir. Bölge üzerinde yapılan kazılar sonucunda; yünlü gergedan, uzun boynuzlu bizon, at, eşek, geyik ve mamut fosilleri bulunmuştur. Bu fosillerin bulunmasından dolayı Isık-Göl'ün hem faunası hakkında önemli çıkarımlar yapılmış hem de araştırmacıların dikkati Cergalan bölgesine toplanmıştır¹⁸⁶. Bölgede M. B. Yunusaliev, M. A. Talipov ve N. Udalov gibi bilim adamları çalışmalar yaparak bölgenin geçmişini incelemişlerdir. Araştırmaları sonucunda, Cergalan Vadisi'nde tarih öncesi insan izlerine rastlanılmış ve vadinin Paleolitik yaşama ev sahipliği yaptığı tasdiklenmiştir. Cergalan nehrinde ilk çalışmalar, 1968 yılında yılın da başlamıştır. Bölgede çalışmaların başlama sebebi Cergalan bölgesinin zengin bir faunasının olmasıdır. Keza bölgenin jeolojik yapısı incelendiğinde eski tabakalar ve tortullar görülmektedir. Cergalan Nehri araştırmacılar tarafında Java adasındaki Solo Nehri'ne benzetilmektedir. Solo adasında yapılan çalışmalar ile elde edilen materyallerin benzerlerini, Cergalan bölgesinde de elde edilebileceklerini düşünmüşlerdir. Fakat yapılan ilk çalışmaların sonucunda bölgede her hangi bir ize rastlanılmışlardır.

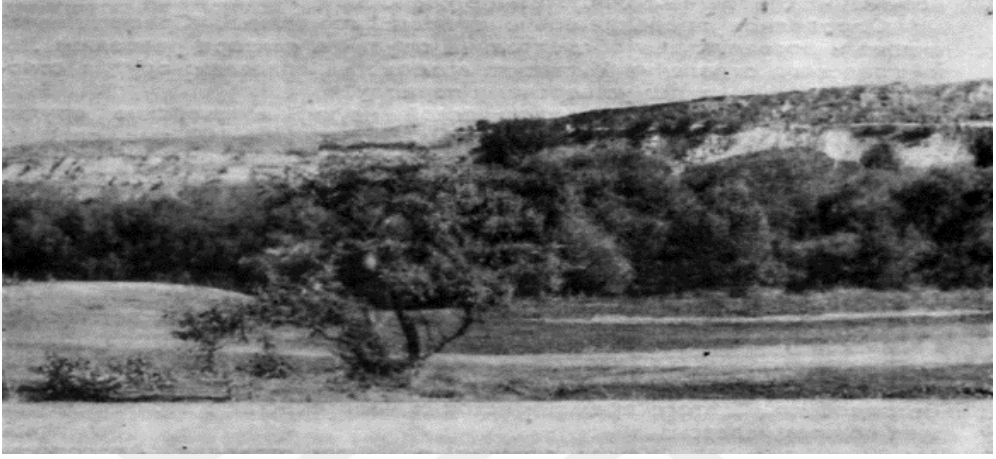
Cergalan'da bulunan tarih öncesi insan izleri, Jeolog M. A. Talipov'un çalışmaları sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Talipov'un yaptığı çalışmalar sonucunda Mikhailovka köyünde bir hayvanın kısmen kömürleşmiş kemik kalıntılarının bulunduğu antik ateş kalıntıları saptamıştır.

M. A. Talipov'un ardından bölgede ikinci önemli keşfin sahibi başka bir jeolog olan N. Udalov'dur. Cergalan'ın sol kıyısında, jeolojik olarak aynı orta dikey döneme ait katmanlarda çalışmış, daha sonra Alt Paleolitik Çağ'a ait olan taş aletler keşfetmiştir. N. Udalov'un yaptığı bu keşif Cergalan bölgesindeki ilk insan izlerinin en net kanıtlarını teşkil etmektedir. Böylece Boz-Parmak ve Salamat-Bulak'tan sonra Alt Paleolitik Çağ'a ait kalıntılar Cergalan bölgesinde de saptanmıştır¹⁸⁷.

¹⁸⁶Yunusaliev M. B. (1977). İssledovaniya na İssık Kule, Arheologičeskie Otkrıtya 1976 Goda, Moskva, s.585.

¹⁸⁷Ploskih. a.g.e, s.13-16.

Bu keşiflerin ardından ünlü arkeolog M. A. Yunusaliev'de bölgede çalışmak yapmak için bir müfreze oluşturmuştur. 1976 yılında düzenledikleri saha ve kazı çalışmalarında her hangi bir alete rastlamasalarda, bölgede bulunan bir kum ocağının 15 m derinliğinde bir mamuta ait diş parçası keşfetmişlerdir¹⁸⁸.

Resim 3.9: Keşiflerin Yapıldığı Cergalan Bölgesi

Ploskih V. (1981). s.14.

3.4. ISIK-GÖL'ÜN PREHİSTORİK DÖNEMLERİ HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Kırgızistan için çok önemli bir yer olan Isık-Göl bölgesindeki Tarih öncesi yaşam izlerine bölgenin güney ve doğu tarafında saptanmıştır. Özellikle güneyde yoğunlaşan Tarih öncesi izlerin temel sebebi bölgeye gelen hominid grupların sıcak bir yer tercih etmelerinden dolayıdır. Doğu bölgesinde ise istisna olarak sadece Cergalan bölgesinde yaşam izlerine rastlanılmıştır. Güney ile Doğu bölgesinde bulunan bu yerler bir birleri ile mesafe olarak uzak yerlerdir. Bu yerleşimlerin bir birlerinden ayrı yerlerde olmaları hakkında çıkarım yapmak zordur fakat bunun iki sebebi olabilir; Birincisi Cergalan bölgesinde M. B. Yunusaliev ve M. A. Talipov'un yaptığı çalışmalar sonucunda Tarih öncesi hayvanlara ait fosilleri bulmaları ve Cergalan'ın zengin bir fauna olmasından dolayı hominid grupların buraya gelerek avlanmalarıdır. İkincisi ise Cergalan bölgesinin istisna bir yer olarak o bölgede bulunmasıdır. Keza bakılınca şu soru akıllara gelmektedir;

¹⁸⁸Yunusaliev. a.g.e, s.585.

Cergalan zengin faunaya sahip bir bölge ise neden Tosor, Boz-Parmak, Salamat-Bulak gibi noktalara hominid gruplar yerleşti de Cergalan'a yakın bölgeleri seçmediler? Ayrıca N. Udalov'un yaptığı çalışmalar sonucunda Cergalan bölgesinde Alt Paleolitik Çağ'a ait taş aletler keşfedilmiştir. Isık-Göl'ün Paleolitik yerleşkelerinin dönemlerine bakıldığında Salamat-Bulak ve Boz-Parmak dışında kalan yerler Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik Çağ'a aittir. Bölgeler arasındaki mesafeler incelendiğinde Isık-Göl'de Alt Paleolitik Çağ ile Orta ve Üst Paleolitik Çağ'da bir Fauna değişimi olduğu akıllara gelmektedir. Alt Paleolitik Çağ'da Salamat-Bulak'tan ve Boz-Parmak'tan hominid gruplar Cergalan'a gelip avlanıp geri dönmüş olabilirler fakat Orta ve Üst Paleolitik Çağ'da Cergalan'ın faunası bozulmuş ve avlanmak için hayvan kalmamış olması muhtemeldir. Bu sebepten dolayı Cergalan bölgesi hominid gruplar için cazibesini kaybetmiş olması mümkündür. Ayrıca bir sebepte, Isık-Göl üzerine yapılan araştırmalarda Pleistosen dönemde Tanrı dağlarında oluşan buzulların Isık-Göl'e kadar ulaşmadığı araştırmalar sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Fakat Isık-Göl'de Orta Paleolitik'te iklimsel değişikliklerin yaşanmasından dolayı Cergalan nehrinin yükselmesi ile bölgenin su altında kalması düşünülebilir. Keza Orta Paleolitik yerleşimi olan Tosor bölgesinin konumuna bakınca bu fikri destekler niteliktedir. Tosor Paleolitik yerleşkesi Tosor nehrinden 100 metre yukarıda bir terastadır. Musteryen dönemde Isık-Göl'ün yükseldiğini düşünmek doğru bir fikir olabilir. Bu dönemde yaşayan hominid gruplar otoparklarını günümüze göre yüksek alanlara kurmuştur. Buda şu fikri öne sürmektedir, Musteryen dönemden günümüze göre daha yaşanılabilir seviyelerdedir. Güneyde daha fazla yerleşim alanının olmasının sebepleri arasında önemli bir faktörde Güney bölgesinde bulunan taş ocakları olması ihtimalidir. Güneyde bulunan Orta Paleolitik Çağ'a ait olan Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesi yüksek potansiyele sahip bir taş ocağı olma niteliği taşımaktadır. Ak-Ölön'ün (Çiyin Taş) yanında Tosor'da da yapılan çalışmalar sonucunda bulunan taşların çok fazla olması Tosor'unda Ak-Ölön (Çiyin Taş) gibi bir Paleolitik alan olduğunu akıllara getirmektedir.

Genel yorumların dışında Isık-Göl bölgesinde yapılan Paleolitik Çağ çalışmaları yetersizdir. Bölgede yapılacak geniş ve detaylı çalışmalar ile başka Paleolitik alanların saptanması muhtemeldir. Ayrıca Isık-Göl paleolitigi hakkında daha çok yorum ve çıkarım yapılmasını yeni yapılacak çalışmalar ve keşifler kolaylaştıracaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırgızistan, Orta Asya'nın tam ortasında sayıla bilecek bir konumda bulunan çoğunluğu dağlık bölgelerden oluşan bir ülkedir. Kırgızistan SSCB arasında yer alan bir ülkedir. SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanmıştır. Ülkenin kuzeyinde Tanrı Dağları, Güneyinde ise Pamir Dağları bulunmaktadır. Ülke 7 bölgeden oluşmaktadır ve dağlık bir ülke olmasından dolayı bu bölgeler arası ulaşım zordur. Ulaşımın zor olmasının yanında iklimsel olarakta karasal iklime sahiptir. Bu sebepten dolayı yazları şiddetli sıcaklıklar, kışları ise şiddetli soğuklar görülmektedir. Ülke Orta Asya'nın ortasında bulunması ve dağlık bir ülke olmasından dolayı denize uzaktır. Fakat ülkede çok sayıda göl bulunmaktadır. Bu göller arasında yer alan ve dünyanın en büyük dağ gölleri arasında bulunan Isık-Göl, ülke sınırları içerisindedir.

Kırgızistan Orta Asya'nın önemli tarihi miraslarını da sınırları içerisinde barındırmaktadır. Ülke içerisinde Prehistorik dönemlerden itibaren yaşam izleri görülmektedir. Ardından İskit, Hun, Göktürk, Uygur, Karahanlı v.b büyük Türk devletlerine ev sahipliği yapmıştır. Kırgızistan'da tarihsel mirasın bu denli çok olmasının temel sebepleri vardır ve bunlar çalışma sonucunda ortaya konan fikirler arasındadır. Bu sebeplerden bazıları ülkenin geniş derin vadilere ve vadiler içerisinden geçen verimli nehir veya akarsuların bulunmasıdır. Prehistorik dönemlerden sonra, izlerine rastlanılan toplulukların çoğu hayvancılık ile uğraşmasından dolayı ülke bu topluluklara büyük avantaj sağlamıştır. Diğer sebeplerden biri ülkenin dağlık bir bölge olmasından dolayı korunaklı bir yer olmasıdır. Topluluklar bu sebepten dolayı oluşan çekişmeler sonucu ülkeye göç etmişlerdir. Ülke içerisinde önemli sayıda eski şehir kalıntısı vardır. Bu şehirlere verilebilecek örnekler arasında Suyab ve Burana şehirleri gösterilebilir. Suyab şehri, Batı Göktürklerin başkentliğini yapan bir şehirdir. Burana şehri ise Karahanlılara başkentlik yapmış önemli bir şehirdir. Ayrıca Kırgızistan'da bu şehirlerin çok sayıda görülmesinin en önemli sebeplerinden biri İpek yolunun ülke sınırları içerisinden geçmesidir.

Tarihte çok sayıda devlete ve topluluğa jeopolitik konumundan dolayı ev sahipliği yapan Kırgızistan, günümüzde de önemli bir konumdadır. Ülke çok sayıda akarsuya ve

buzula sahip olmasından dolayı önemli bir hidro elektrik üretimine sahiptir ve komşu ülkelere ciddi miktarlarda elektrik satmaktadır. Ayrıca önemli derecede Altın yataklarına sahiptir. Fakat ekonomik bakımdan büyük gelişmeler görülmemektedir. SSCB döneminde ve bağımsızlık döneminde hızlı bir gelişme görülmemiştir. Ekonomik gelişmeler yavaş bir şekilde seyretmiştir. SSCB döneminde ülkede sanayi alanında bir gelişim görülmüştür fakat bağımsızlık döneminden sonra sanayi alanındaki gelişimler yavaşlamıştır. Bunun temel sebebi de SSCB dönemindeki üretim modelidir. SSCB dönemindeki üretim modeli üretilecek ürünlerin hammaddelerinin her birinin farklı ülkelerden getirilerek yapılması şeklindeydi. SSCB döneminde yapılan bu sistem bağımsızlık sonrasında hammadde yetersizliği ve fabrikalara yapılacak lojistik aktarımın azalması ile durma aşamasına gelmiştir. Bağımsızlık sonrasında ise ülkedeki ticari faaliyetler uluslar arası bir hal almıştır. Böylece ülkeye yabancı sermaye girmeye başlamıştır. Yabancı sermaye yatırımları, ağırlıkla yer altı kaynaklarının çıkarılıp kullanılması yönünde yapılmıştır.

Kırgızistan'ın içerisinde ekonomik ve tarihsel bakımdan en önemli yerler arasında Isık-Göl gösterilebilir. Isık-Göl, Altay Dağları ve Tanrı Dağları arasında bulunan bir göldür ve bu dağ sistemleri içerisindeki en büyük tektonik göl ünvanına sahiptir. Ayrıca Kırgızistan tarihi açısından en önemli bölgeler arasında yer almaktadır. Isık-Göl kuzeyden ve güneyden olmak üzere iki dağ ile çevrilmiş bir göldür. Bu dağlar, Kuzeyde Kungey Ala too ve Güneyde Terskey Ala too'dur. Isık-Göl oluşumundan itibaren günümüze kadar gelen süreçte çok sayıda değişkenlik göstermiştir. Bu değişkenliklerin başında gölün seviye farkı gelmektedir. Paleolitik yerleşkeler üzerine yapılan araştırmalarda bulunan yerlerin gölün yüksek mevkilerinde olması aslında gölün geçmişte yüksek seviyelerde olduğunu göstermiştir.

Isık-Göl kış aylarında bile ılık olduğu için hiçbir zaman buz tutmamaktadır. Keza adını da buradan almaktadır. Isık-Göl'ü çok sayıda akarsu beslemektedir. 118 adet nehrinden beslenen Isık-Göl ana kaynakları Tanrı Dağlarından göle doğru eriyip akan Buzul kaynaklı nehirlerdir. En büyük nehirler Cergalan ve Tüp nehirleridir. Ayrıca Karakol nehri de bu nehirler arasına eklemek mümkündür.

Isık-Göl, Prehistorik dönemlerden itibaren yaşama ev sahipliği yapmıştır. Isık-Göl hakkında ilk yazılı bilgiler Çinli seyyahların aktardığı bilgilere dayandırılmaktadır. Bölgede İskit, Hun, Wusun, Göktürk, Türgiş gibi toplulukların izlerine sıkça rastlanılmaktadır. 1850'lerden itibaren Rus ve Kırgız araştırmacılar göl üzerine çalışmalara başlamışlardır ve 1856 yılında Isık-Göl ve çevresi üzerine ilk ciddi çalışmalar Semenov Tiyan-Şanski tarafından yapılmıştır. Tiyan-Şanski'nin ardından çok sayıda araştırmacı tarihi ve arkeolojik çalışmalar yapmak için bölgeye gelmişlerdir.

Isık-Göl'ün en önemli özelliklerinden biri de Kırgızistan üzerinden geçen ipek yolu güzergahlarından birinin buradan geçmesidir. Bu yollar sayesinde Isık-Göl gelişmiş ve bölgeye büyük şehirler kurulmuştur. Araştırmalar sonucunda Ortaçağda irili ufaklı 98 adet şehir ve yerleşke kalıntısı tespit edilmiştir. Bu şehirler içerisinde Barskon ve Han Tepe şehirleri gibi şehirler başlıca önemli Isık-Göl şehirleridir.

Tarihsel süreçteki gibi Günümüzde de Kırgızistan'ın en önemli ekonomik bölgelerinden biri Isık-Göl'dür. Kumtör altın madeni gibi en büyük altın madenini sınırları içerisinde bulundurmaktadır. Ayrıca önemli bir turizm merkezi olarak kullanılmaktadır.

İlk iki bölüm tezin ana konusuna hazırlık ve çalışmanın yapıldığı coğrafya hakkındadır. Bu sebeple bu bilgiler sonucunda Kırgızistan'ın tarihi coğrafyası ve Isık-Göl'ün yapısı hakkında önemli çıkarımlar elde edilmiştir.

Prehistorik dönemlerde canlılar genel olarak ılıman, doğa şartlarında kendilerini koruyacak ve hayati faaliyetlerini sürdürebilecekleri yerlere gelmişlerdir. Özellikle Orta Asya'da Prehistorik yaşam izlerine sıklıkla rastlanılmaktadır. SSCB'nin Orta Asya'yı işgalinin ardından bölgede çalışmalara başlanılmış ve çok sayıda paleolitik yerleşke ve bulunan yerleşkelerde çok sayıda farklı türlere ve dönemlere ait materyaller keşfedilmiştir. Bu keşiflerin öncüleri olan araştırmacılara örnek verecek olursak A. P. Okladnikov, V. A. Ranov M. B. Yunusaliev başta gelmektedir. A. P. Okladnikov'un çalışmaları sonucunda keşfettiği Teşik Taş mağarası Orta Asya Prehistorik çalışmaları arasında çok önemlidir. Burada yaptığı çalışmalar sonucunda Homo Neanderthalensis'e ait kafa tası parçaları keşfetmiştir. Ayrıca bulunan parçalar rastgele değil de bir gömme

biçimi ile yapıldığından dolayı Homo Neanderthalensis'in ölü gömme ritüellerine verilebilecek nadir örnekler arasındadır.

Orta Asya'da Prehistorik dönem izleri genel olarak günümüzdeki Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin başlangıç bölgelerinde (Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan) yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun sebebi muhtemelen Pleistosen'den Musteryene geçiş evresinde bölgenin daha yaşanılabilir düzeyde bulunmasıdır. Keza Isık-Göl'deki yaşam izlerine bakılınca bu sonucu net bir şekilde görmek mümkündür. Hominid gruplar daha çok ılıman ve korunaklı yerleri tercih etmiştir.

Kırgızistan Orta Asya içerisinde Prehistorik yerleşim alanları bakımında zengin bir bölgedir. Yukarıda değinildiği üzere ülke dağlık olmasından dolayı çok sayıda mağara, yaşama elverişli vadi ve göl gibi yerler barındırmaktadır. Ülkenin genel Prehistorik yerleşimlerine bakılınca günümüzde ülkenin Güney Batısında (Batken) yoğunluk saptanmaktadır. Bunun sebebi bölgenin verimli ılıman bir yer olmasından dolayıdır. Fakat Kuzey Doğusunda bulunan Isık-Göl bölgesi Pleistosen ve Musteryen dönemlerde yaşama elverişli mikroklimatik özellikler göstermesinden dolayı Alt Paleolitik Çağ'dan itibaren Hominid grupların uğrak alanları arasında yer almıştır. Kırgızistan'da Prehistorik dönem çalışmaları 1953 yılında Kırgız Cumhuriyeti SSCB Bilimler Akademisi'nin Arkeolojik ve Etnografik Keşif ekibinin öncülüğünde başlamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda On Arca'da Alt Paleolitik Çağ'a dönemlendirilen aletler bulunmuştur. Bu keşiflerin ardından hızlı bir şekilde yapılan çalışmalar ile bir çok Paleolitik yerleşke gün yüzüne çıkartılmıştır.

Bu çalışmaların yapılması ile ortaya çıkarılan önemli paleolitik merkezler arasında Isık-Göl yerleşkeleri de vardır. Bu yerleşkeler Tosor, Salamat-Bulak, Boz-Parmak, Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Cergalan yerleşkeleridir. Özellikle Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Tosor yapılan çalışmalar sonucunda önemli birer Taş alet atölyeleri olduğu saptanmıştır. Ayrıca Salamat-Bulak, Boz-Parmak ve Cergalan bölgeleri Alt Paleolitik döneme ait izleri içerisinde bulundurmaktadır. Bu bölgelerde başlıca bulunan materyaller; Antik hayvan Fosilleri, Taş aletler ve Antik ateş kalıntılarıdır. Ayrıca Salamat-Bulak bölgesinde bulunan Taş aletlerin yapım teknikleri de önemli bir unsurdur. Salamat-

Bulak'taki taş teknolojisinin Moldova ve Transkafkasya bölgesinde de görülen Teyak tipi taş üretim teknolojisi olduğu saptanmıştır.

Paleolitik izlerin yanısıra, bölgenin sınırları içerisinde bulunan Mezolitik döneme ait kaya resimleri ve Ok uçları da bulunmuştur. Bu materyallerin bulunması Isık-Göl bölgesinin tarihsel süreç içerisinde sürekli canlılara ev sahipliği yaptığını kanıtlar niteliktedir. Son olarak Isık-Göl'de gerçekleştirilen Paleolitik bölge keşfi, 2001 yılında yapılan kazılar sonucunda Tosor bölgesinin yakınında keşfedilen bir taş alet yatağıdır. Bu keşiften sonra bura Tosor-3 olarak adlandırılmıştır.

Isık-Göl üzerine yapılan çalışmalar çok az ve yetersizdir. Bölgede özellikle On Arca'nın bulunduğu Narın Isık-Göl arası daha iyi incelenmelidir. Bölgede yapılacak kazı çalışmaları daha büyük paleolitik çağ keşiflerine öncülük etmesi muhtemeldir. Ayrıca Isık-Göl'de bulunan Cergalan nehri bölgesi de aynı şekilde üzerinde durulması gereken bölgeler arasındadır. Isık-Göl havzasında şimdiye kadar bulunan materyallerin yapımında kullanılan teknolojilerin farklı coğrafyalarda da saptanılması bölgeler arası bir etkileşimin varlığını kanıtlamak için önemlidir. Böylece Eski Çağlardan itibaren süre gelen güçlü bir tarih yazımı ancak bu şekilde gerçekleştirilebilir.

ÖZET

Kırgızistan Orta Asya içinde yer alan 199.900'km'lik yüz ölçümüne sahip küçük ve dağlık bir ülkedir. Komşu ülkeleri; Kuzeyinde Kazakistan, Batısında Özbekistan, Güney batısında Tacikistan ve Güney doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Ülke Tanrı Dağları ve Pamir Dağları arasında arasın da bulunmaktadır. Dağlık bir ülke olmasından dolayı ülkede çok sayıda Vadi ve Göl bulunmaktadır. Kırgızistan; Narın, Oş, Celal-Abad, Çuy, Isık-Göl, Batken ve Talas olmak üzere 7 bölgeye ayrılmıştır. Ülkenin dağlık olması ülkenin ekonomik gelişimini zorlaştırmaktadır. Başlıca bir sorun olarak ulaşım bu hususta göze çarpmaktadır. Ayrıca karasal iklim özelliklerini barındıran Kırgızistan'ın ilkim olarakta sert olması bu faktörler içerisine dahil edilebilir. Kırgızistan'ın Dünya ticareti içindeki payı 0,02'dir. Kırgızistan'da sınırlı miktarda petrol ve doğal gaz rezervi bulunmakta ve iç talebin ancak %12'sini karşılamaktadır. Ülke önemli yer altı kaynaklarına sahiptir. Bu kaynakların başında da Altın rezervleri gelmektedir. Ekonomik olarak günümüzde ilerlemiş bir ekonomi olmasa da geçmişte çok önemli bir ekonomik hat olan İpek Yolunun iki kolunu topraklarında barındırmaktadır. Günümüzde de Çin tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan Bir yol bir kuşak projesi ile stratejik konumu ön plana çıkmaktadır.

Kırgızistan Ekonomisinin gelişimi incelendiğinde ekonomik gelişimlerin başlaması SSCB döneminden itibaren görülmektedir. SSCB döneminde sanayi gelişimi ön plana çıkmıştır. Özellikle ikinci dünya savaşında SSCB Avrupa'daki sanayi kurumlarını işgal tehlikesi altından korumak için Orta Asya'ya taşımıştır ve SSCB'nin bu hareketinden sonra Kırgızistan'ın ağır sanayisinin temeli oluşmuştur. Fakat daha sonraları SSCB'yi ekonomik krizin vurması ile ilerleme sekteye uğramıştır. Sovyet Sosyalist Komünist Partisi XXVII. Kongresinde alınan karara göre, 1986-1990 yıllarını kapsayan ekonomik ve sosyal gelişmelerin planı yapılmış fakat bu planlama başarılı olmamıştır. Temelde bu planlamanın başarılı olamamasının sebebi Fabrikalaşma ve teknoloji kullanımından çok sadece hedeflenen ürünlerin çoğaltılması yönünde kalmış ve SSCB ekonomisinin çöküşü gibi bu planlamada başarısız olmuştur.

12 Aralık 1991 yılında Kırgızistan bağımsızlığına kavuşmuş ve her alanda SSCB'nin etkileri dışında hareket etmeye başlamıştır. Kırgızistan SSCB'den ayrıldıktan sonra SSCB'nin ekonomik faaliyetlerinin dışında kalmış ve bazı sıkıntılar yaşamıştır. Bağımsızlığın başlangıcından sonra ekonomik sektörlerde durgunluk yaşanmıştır. Bu durgunluk atlatıldıktan sonra Kırgızistan'da bir takım ekonomik reformlar ve atılımlar gerçekleştirilmiştir. Günümüzde gelişmeye devam eden ülkelerden biri olan Kırgızistan sektörel çeşitliliği yüksek olmamasına rağmen gelişen bir ekonomi için yeterli sayılacak durumdadır. Kırgızistan ekonomisi; Tarım ve Hayvancılık, Sanayi, Madencilik, Turizm ve Enerji sektörleri etrafında şekillenmektedir.

Bağımsızlık sonrasında SSCB'nin desteğinin kesilmesi ile bir ekonomik geçiş sürecine giren Kırgızistan bu süreç içerisinde Tarım alanında atılımlarda bulunmuştur. Yaptığı atılımlar ile SSCB'nin dağılmasından sonra tarım alanında ilerleme gösteren tek ülke olma özelliğini kazanmıştır. Bunun temel sebepleri başında, Kırgız toplumunun geçmişte de Tarım ve Hayvancılık ile uğraşması gelmektedir. Tarım ve Hayvancılığın ardından İlk sanayi atılımını SSCB döneminde gerçekleştiren Kırgızistan 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından bu alandaki atılımlarını kendi başına devam ettirmek zorunda kalmıştır. Ancak bağımsızlık sonrası süreçte hammadde tedariğinde yaşanan sorunlar ve teknoloji alanındaki eksiklikler sanayi sektöründeki gelişmelerin yavaş bir şekilde gerçekleşmesine neden olmuştur. Fakat günümüzde yavaş yavaş sanayileşme hız kazanmaya başlamıştır.

Kırgızistan'ın önemli bir gelir kaynağı da Hidroelektrik santralleridir. Ülkenin dağlık olması ve çok sayıda buzula ev sahipliği yapması nedeni ile SSCB döneminden itibaren Hidroelektrik santralleri kurulmuştur. Son olarak Ülkenin önemli bir ekonomik kolu da turizmdir. Barındırdığı tarihi zenginlik ile önemli bir bölge olan Kırgızistan'da Çolpon-Ata, Saymalı Taş, Burana, Isık-Göl, Sarı Çelek gibi noktalar önemli turizm alanlarıdır.

Kırgızistan geçmiş zamanlardan, günümüze kadar Orta Asya toplulukları için önemli bir merkez olmuştur. Günümüzde Kırgız halkının yaşadığı yer olarak isimlendirilen bu bölge, geçmişte bölgede yaşayan topluluklar için doğal bir korunak alanı olma niteliği taşımıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda bir çok topluluğa ait materyal

gün yüzüne çıkarılmıştır ve böylece Kırgızistan'ın tarihi derinliği görülmüştür. Alt Paleolitik Çağ'dan itibaren ülke içinde izlere rastlanılmaya başlanmaktadır ve ardından Saka, Hun, Göktürk vb. toplulukların izleri net bir şekilde gözükmemektedir. Tarihi bir birleşim noktası olan Kırgızistan'ın en önemli tarihi noktaları Isık-Göl ve Fergana bölgeleridir. Bu bölgeler Orta Asya içerisinde az görülen özelliklere sahip bölgeler olmasından dolayı topluluklar tarafından yaşamak için yurt tutulmuştur. Isık-Göl tarihin en eski dönemlerinden itibaren Türk boylarının önemli yaşam alanlarından biri olmuştur. Özellikle Isık-Göl'ü güney ve kuzeyden iki hat halinde çevreleyen Tanrı Dağları hem coğrafi zenginlik sunarken hem de konar-göçer halklara yurt olmuştur. Isık-Göl hakkındaki yazılı bilgiler M.Ö. II. yüzyıla kadar dayanmaktadır. M.Ö. II. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden pek çok Çinli seyyah, Isık-Göl'ü "Sıcak Deniz" olarak kroniklerinde aktarmışlardır. Bölgede İskitler, Hunlar, Wusunlar, Göktürkler ve irili ufaklı birçok boyun yaşam izleri görülmektedir.

Isık-Göl dünyadaki sayılı tektonik dağ gölleri arasında bulunan bir göldür. 1850'li yıllardan itibaren Rus ve Kırgız araştırmacılar tarafından Isık-Göl ve çevresi üzerine araştırmalar başlamıştır. Isık-Göl, onu kuzeyden ve güneyden saran iki dağ arasındadır. Kuzeyde, 4.770 metreye ulaşan yüksek zirvelere sahip Kungey Ala Too ve güneyde 5.200 metreyi aşan zirvelere sahip Terskey Ala Too sıradağları vardır. Gölün sahillerinden 50 m yükseklikte tıra ve 300 m yükseklikte fosillerin bulunması, bir zamanlar seviyesinin daha yüksek ve alanının daha geniş olduğunu göstermektedir. Herhangi bir adanın bulunmadığı gölün sahilleri az girintili olup sadece doğu tarafında iki küçük körfezin arasında Tasma yarım adası teşekkül etmiştir.

Isık-Göl bir dağ gölü olması nedeniyle onu besleyen nehirlerle sahiptir. Yaklaşık 118 nehir göle doğru akmaktadır. Nehirler sularını 22.080 km²'lik bir alanı boşaltır ve yaklaşık olarak 509 km²'lik bir alanı kaplayan kar ve buzullardan gelen erimiş su ile beslenirler. Bu nehirler 4 kategoriye ayrılmaktadır. Buzulların erimesi sırasında temmuz-ağustos aylarında mevsimsel taşkınları olan buzullarla yüksek havza alanlarına sahip nehirler buzul-kar tipindedir. Orta irtifa bölgesindeki karların eridiği haziran ayında mevsimsel su baskınları yaşayan, daha düşük havza alanlarına ve kökenlerinde daha az buzullaşmaya sahip nehirler kar-buzul tipindedir. Karla beslenen nehirlerin 2000-3000 m

yükseklikteki havza alanları ve nisan- mayıs aylarında mevsimsel seller ile oluşan nehirler taşkın nehri tipindedir. Kaynağını yer altı sularından alan nehirler ise yer altı suları ile beslenen nehir tipleridir. Gölün kuzeyinde; Büyük Tamçı nehri, Orta Tamçı nehri, Orta Koy su, Büyük Koy su, Büyük Ak-su, Küçük Ak-su, Doğusunda; Tüp ve Cergalan nehirler, Güneyinde; Karakol nehri, Büyük Kızıl su, Ceti-Oğuz, Ton, Ak-Terek, Tosor, Tura-su, Çiçkak, Barsgan akarsuları bulunmaktadır. Isık-Göl'ün en önemli nehirleri Tüp ve Cergalan'dır.

Coğrafi konumu nedeniyle Orta Asya'nın önemli noktalarından biri olan Isık-Göl, tarihte her zaman aktif bir şekilde kullanılmıştır. Bölgedeki ticari faaliyetlerin artması da İpek Yolu güzergâhlarından birinin göl üzerinden geçmesi ile olmuştur. Çin kaynaklarında aktarılan bilgiler doğrultusunda, Pu-ta Dağları'ndan itibaren kuzeye doğru 1000 li'den fazla yüründüğünde Hsi-shih Vadisine varılır; doğuda sıcak göl denilen Isık-Göl vardır. Isık-Göl'de oturan halk, ipek alım satımıyla uğraşmaktaydı. Bölgede halkın ipek alım ve satımı ile ilgilenmesi bölgenin ticari yönden zengin bir bölge olmasını gösterir. İpek yolunun Isık-Göl üzerinden geçmesine müteakip bölgede çok sayıda şehir kurulmuştur. Bu şehirler; Yar (Balıkçı), Ton (Han Tepe) ve Barshan gibi önemli şehirlerdir.

İnsanın Ortaya çıkışından sonra yazının keşfedilip yaygın bir şekilde kullanılmasına kadar gelen süreç Tarih Öncesi (Prehistorik) dönem olarak adlandırılmaktadır. Dünya üzerinde yapılan Tarih öncesi dönem araştırmalarında eski canlı gruplarına ait çok sayıda materyale rastlanmıştır. Orta Asya coğrafyasının genel yapısına bakınca bölgede iklim şartları oldukça zordur. Bu yüzden bölgenin tamamında yaşamak ve yaşam izlerini rastlamak mümkün değildir. Yer yer bozkır diye isimlendirilen düz ovalara, geniş vadilere, irili ufaklı göllere, büyük ve küçük akarsulara, büyük ve sarp sıradağlara ve geniş çöllere ev sahipliği yapmaktadır. Bu coğrafi çeşitliliğin zengin olmasının yanında Prehistorik çağlarda canlıların yaşamına uygun mikroklimatik bölgeleri de içinde bulundurmaktadır. Bu bölgeler genelde akarsu vadileri, mağaralar ve göl çevreleri gibi yerlerdir.

Orta Asya Paleolitik yerleşim alanları genel olarak Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasındaki bölgelerde yoğunluk göstermektedir. Bu yoğunluğun Tacikistan ve

Özbekistan’da toplanmasının sebebi Ceyhun ve Seyhun Nehirleri’nin bu bölgeden geçmesi ve bölge faunasının Orta Asya’nın geri kalan yerlerine göre daha yaşanabilir olmasıdır. SSCB döneminin önde gelen Rus arkeologları A. P. Okladnikov, M. B. Yunusaliev, V. A. Ranov, tarafından düzenlenen arkeolojik seferler ile Orta Asya’nın bir çok bölgesinde çalışmalar yapılmıştır. Yapılan kazılar sonucunda Paleolitik dönemlere ait birçok materyal gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu keşiflerin başında, 1938 yılında A. P. Okladnikov’un yaptığı Teşik Taş Mağarası keşfi gelmektedir. Teşik Taş Mağarası’nın Orta Asya paleolitigi için bu derece önemli olmasının sebebi bölgede bulunan bir Neandartel çocuğu kalıntısıdır.

Orta Asya’da bulunan Paleolitik yerleşkeler dünyanın diğer Paleolitik bölgelerine nazaran farklı bir ilerleyiş göstermiştir. Bunun sebebi Orta Asya’nın paleolitik dönemleri kendine has özellikler göstermesidir. Muhtemelen yerleşim alanlarındaki yeterlilik veya diğer bölgelerde görülen sert iklimsel geçişlerin Orta Asya Paleolitik yaşam bölgelerinin yoğunlaştığı yerlerde daha hafif yaşanmasıdır. Böyle bir durum yaşanması durumunda bölgede yaşayan tarih öncesi canlılar yaşam şekillerinde hızlı değişikliklere gitmemişlerdir. Bölgeler arası kültürel çeşitliliğin az görülmesi temelde Paleolitik yaşam bölgelerinin Ceyhun ve Seyhun nehirleri arasında yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Orta Asya Prehistorik dönemlerine bakılınca belli bir süreklilikte göze çarpmaktadır. Keza Paleolitik çağların bitiminden sonra Enoloit dönemde gelişen önemli kültürlerde mevcuttur. Bu kültürlerin başında, M. Ö. 4000 ile tarihlendirilen Anav Kültürü gelmektedir. Fakat tartışmalara göre M. Ö. 9000 yıllara kadar uzanmakta olan bir kültür olduğu söylenmektedir. Bu örnek üzerine Prehistorik dönemler ve sonrasında her hangi bir kopukluk olmadığı söylene bilir.

Kırgızistan topraklarında ise ilk yaşama dair buluntular Alt Paleolitik döneme aittir. 1953 yılında On Arça ırmağının sol kıyısında A. P. Okladnikov tarafından yapılan çalışmalar ile Kırgızistan’daki ilk insan izlerini ortaya çıkartılmıştır. Kırgızistan’ın güney bölgesindeki 1953 ila 1966 yılları arasında taş aletler bulunmuş ve bu taş aletler alt paleolitik döneme tarihlendirilmiştir. Ayrıca Paleolitik yerleşkelerin yanında ülkede Mezolitik ve Erken Neolitik yerleşkelerde mevcuttur. Mezolitik dönem açısından Orta Asya içerisinde çok önemli bir yer olarak Ak Çunkur mağarasını örnek vermek

mümkündür. Mağaranın tabanında Mezolitik döneme dönemlendirilen Petroglifler bulunmaktadır. Kırgızistan topraklarının Paleolitik, Mezolitik ve Erken Neolitik döneme ait materyallerin bulunması ülkenin Prehistorik dönemlerde bir yaşam alanı olduğunu vurgulamaktadır. Bunun sebebi ülkenin dağlık olması ve bu dağlar nedeniyle yaşama elverişli birçok vadi, akarsu ve göl bulundurmasıdır. Yukarıdaki Mezolitik ve Erken Neolitik dönem örneklerinin dışında Kırgızistan’da bulunan Mezolitik yerler; May-Tor, Uç-Çat, Kaşka Suu, Kek-Ayğır I-II, Terek I-V, Sarı-İmek, Semetey, Taş-Kumır, Obişir I-V, Çolpon-Ata bölgeleri, Teke-Sekirik, Bayış-Bulak, Alamedin, Son-Kul Erken Neolitik bölgeleridir.

Isık-Göl Kırgızistan’ın en önemli tarihi mekanlarından birisidir. Isık-Göl’ün bu derecede önemli bir tarihi merkez olmasının sebebi Prehistorik dönemlerden itibaren bölgede yaşam izlerine rastlanılmış olmasındandır. Bu bölgeler Tosor, Tosor 3, Salamat-Bulak, Boz-Parmak, Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Cergalan bölgeleridir. Öncelikle Tosor Bölgesi Musteryen dönemi (M.Ö. 40-30 bin yıl) bir yerleşim alanıdır. Bölge Tosor Nehri’nin sağ kıyısında, Isık-Göl’e 4,5 kilometre mesafede bulunmaktadır. Tosor tipik Musteryen Paleolitik yerleşim merkezleri arasında yer alır ve avcı-toplayıcı canlılar için çok uygun bir bölgedir. Tosor bölgesinin bugünkü konumunun yüksek bir terasta bulunmasının temel sebebi Isık-Göl’ün oluşumundan bugüne göl seviyesinin aşağı yukarı inip çıkmasından dolayıdır. Salamat-Bulak, Isık-Göl’ün Balıkçı kasabasından 3 kilometre uzaklığında bulunan bir Paleolitik kompleksi içinde barındıran bir bölgedir. Kompleks; Boz-Parmak, Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Salamat Bulak alanları olarak sınırlandırılmıştır. Dönem bakımından Alt Paleolitik Çağ’a kadar dönemlendirilmektedir. Burada yaşayan kabileler muhtemelen kendileri için yakın ve işlevsel bir bölge oluşturmuşlardır. Salamat-Bulak kompleksi içerisinde yer alan Boz-Parmak bölgesi Balıkçı kasabasından 3 kilometre uzaklıkta bulunmaktadır. Boz-Parmak bölgesi Kırgızistan’ın Alt Paleolitik buluntularının keşfedildiği nadir bölgeler arasındadır. Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesi Salamat-Bulak kompleksi içinde yer alan üçüncü bölgedir. Bu bölge kompleksin taş atölyesi olma özelliğini taşımaktadır. Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesi içinde porfir ve bazalt yapıda taşları bulunduran bir bölgedir. Bu tür taşlar keskinliğinden ve hafifliğinden dolayı tercih edilen başlıca taş türleri arasındadır. Bölgede çok sayıda işlenmiş taş bulunmasının sebebi yaptıkları en iyi taşları yanlarına alarak gitmeleri ve iyi olmayan

taşları ise bırakmalarından kaynaklanmış olması mümkündür. Cergalan vadisi, Isık-Göl'ün en büyük nehirlerinden birini içinde barındırmaktadır ve bölge ismini içinden geçen Cergalan Nehri'nden almaktadır. Jeolojik yapısına bakılınca eski insanların yaşamına elverişli bir yer olarak görülmüştür ve bölgede jeologlar ve arkeologlar çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu çalışmaların doğrultusunda Alt Paleolitik'ten itibaren bir yaşamın olduğu tespit edilmiştir. Isık-Göl'de Alt Paleolitik'ten itibaren hominid gruplar görülmeye başlanmıştır. M. A. Talipov ve N. Udalov bu jeologların başında gelenlerdir. Yaptıkları çalışmalar sonucunda Cergalan nehrinin yataklarında Alt Paleolitik Çağ'a ait antik ateş kalıntıları ve taş aletler bulmuşlardır.

Kısaca Isık-Göl'ün Prehistoryası hakkında açıklamalar yapılacak ise paleolitik yerleşim alanlarının konumlarını ve yapılarını bilmek daha doğru olacaktır. Yukarıda da değindiğimiz ilk önemli paleolitik merkez Tosordur. Bölgede yapılan çalışmalar sonucunda bulunan materyallerin yaşları M.Ö. 40-30 bin yılları arasına tarihlendirilmektedir. Buda bölgenin tipik bir Musteryen dönemi yerleşim alanı olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tosorun bir önemli özelliği de Orta Paleolitik'ten Üst Paleolitik Çağ'a geçiş bölgelerinden biri olmasıdır. Bu tür bölgeler Orta Asya'da nadir görülen paleolitik yerleşim alanlarıdır. Bölgede bulunan taş aletlerin çok sayıda olması bölgenin bir taş ocağı olduğu fikrini de ortaya atmaktadır.

Tosor'da yapılan kazı çalışmaları sonucunda çok sayıda materyale ulaşılmasından dolayı Isık-Göl'de başka Paleolitik yerleşim alanlarının bulunması umudu yükselmiştir. Bu sebepten dolayı 1976 yılında M. B. Yunusaliev'in başlattığı çalışmalar sonucunda Salamat-Bulak kompleks alanı keşfedilmiştir. Bu kompleks alanı Boz-Parmak, Ak-Ölön (Çiyin Taş) ve Salamat-Bulak mevkiilerini içinde bulundurulmaktadır. Bulunan bu bölgelerin önemli olmasının nedeni Salamat-Bulak ve Boz-Parmak bölgelerinde bulunan materyallerin Alt Paleolitik Çağ'a ait olmasından dolayıdır. Keza Tosor'da bulunan materyaller Orta Paleolitik Çağ'a aitti. Bu materyallerin bulunması Isık-Göl'ün Prehistorik dönem geçmişini daha geriye götürmekteydi. Salamat-Bulak'ta bulunan materyaller çok az düzeltme işlemine maruz kalmıştır. Ayrıca bulunan materyaller içerisindeki taş aletlerin yapım teknolojisi incelendiğinde Moldova ve Transkafkasya Alt Paleolitik taş aletlerinde kullanılan teknikler görülmektedir. Salamat-Bulak'ta bulunan

materyallerin sayısı Tosor bölgesinde bulunan materyaller gibi çoktur. M. B. Yunusaliev'in yaptığı kazılar sonucunda 800 adet taş alet ve bu aletler yapılırken çıkan atıklar (Nükleus) ortaya çıkarılmıştır.

Salamat-Bulak kompleksi içerisinde bulunan bir diğer önemli bölgede Boz-Parmaktır. Bölgenin keşfi 1965 yılında M. A. Talipov'un bulup M. B. Yunusaliev'e teslim ettiği birkaç çatlak haldeki taş aletin bulunması ile gerçekleşmiştir. Bu aletlerin bulunmasının ardından 1976-1977 yılları arasında M. B. Yunusaliev bölgede detaylı çalışmalar yapmak için araştırmalara başlamıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda 1000 adet materyalin keşfi yapılmıştır. Boz-Parmakta bulunan materyaller içerisindeki bir alet net bir şekilde Alt-Paleolitik'te kullanılan aletler ile bire bir aynıdır. Bu keşif üzerine Rus Arkeoloji Enstitüsü Leningrad Bölümü çalışmalar yapmıştır ve Çalışmalar sonucunda Boz-Parmak Bölgesinin yaşı Isık Göl bölgesinde ilk keşfedilen Tosor bölgesinden 120.000 yıl daha eski olduğu kanıtlanmıştır.

Boz-Parmaktan sonra Salamat-Bulak kompleksi içerisindeki en önemli bölgeler arasında yer alan bölge Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgesidir. Bu bölge tipik bir taş atölyesidir. Ak-Ölön'ün Çiyin Taş bölgesi içerisinde Bazalt ve Porfirit yapıda olan kayalar bulundurmaktadır. Çiyin Taş bölgesinde bu kayalara çok kolay bir şekilde ulaşılması da bölgeyi daha cazip bir hale getirmiştir. Günümüzde bölgeye gidilince yüzeyde bu kayalara ulaşmak çok kolaydır ve dikkatli bir şekilde bakıldığında işlenmiş taşlara rastlamak mümkündür. Taş alet için kullanılan kayalar genellikle açık mavi renkten siyaha doğru gitmektedir. Salamat-Bulak kompleksinde 1976-1977 yılları arasında araştırmalar yapan M. B. Yunusaliev Çiyin Taş bölgesinde de çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1976 yılında yaptığı çalışmalar sonucunda 40 adetten fazla taş aletin keşfini gerçekleştirmiştir. Çiyin Taş, tipik bir Yontma Taş alet atölyesidir. Bulunan taş aletlerin yapım tekniği incelendiğinde çarpma tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Buda Orta Paleolitik'te sıkça kullanılan bir tekniktir. 2001 yılında A. P. Drevyanko öncülüğünde Çiyin Taş'da önemli bir çalışma yapılmıştır. Bölgede yapılan çalışmalar sonucunda 72 adet taş alet ve bu aletlerin yapımından sonra ortaya çıkan atık (Nükleus) keşfedilmiştir.

Tosor, Tosor-3, Salamat-Bulak, Boz-Parmak ve Ak-Ölön (Çiyin Taş) bölgelerinden uzakta bulunan ve Isık-Göl Prehistorik yerleşkeleri arasında önemli yere sahip olan bir bölgede Cergalandır. Bölge üzerinde yapılan kazılar sonucunda; Yünlü gergedan, Uzun boynuzlu bizon, At, Eşek, Geyik ve Mamut fosilleri bulunmuştur. Bu fosillerin bulunması ile Cergalan bölgesinin Paleolitik çağlardan itibaren canlı yaşamına elverişli bir bölge olmasını kanıtlar niteliktedir. Bu buluntular bulunduğu göre geriye kalan tek nokta Hominid grupların izlerine rastlamaktır. Bu sebepten dolayı Cergalan nehrinde ilk çalışmalar, 1968 yılında yılın da başlamıştır. Bu çalışmaların öncüleri M. B. Yunusaliev, M. A. Talipov ve N. Udalov'un gibi bilim adamlarıdır.

Bölgenin jeolojik yapısı incelendiğinde eski tabakalar ve tortullar görülmektedir. Bu yapının Cergalan'da bulunması çalışmalar sonucunda önemli verilere ulaşılabileceği umidini artırmıştır. Cergalan'da bulunan ilk insan izleri jeolog M. A. Talipov'un çalışmaları sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Fakat bulunan bu Ateş kalıntıları ile sadece burada Hominid gruplar yaşıyordu demek için yetersizdir. Bu sebepten dolayı bir diğer jeolog olan N. Udalov'un çalışmalarının sonuçlarına bakmak mühimdir. N. Udalov Cergalan'ın sol kıyısında, jeolojik olarak aynı orta dikey döneme ait katmanlarda çalışmış ve bu çalışmalar sonucunda Alt Paleolitik Çağ'a ait olan taş aletler keşfetmiştir. Bu iki keşfin ardında bölgeye çalışmalar yapmak için M. B. Yunusaliev keşif ekibi ile gelmiş ve çalışmalar yapmaya başlamışlardır. 1976 yılında başlatılan çalışmalar sonucunda her hangi bir hominid guruba ait izlere rastlayamamışlardır. Fakat yaptıkları çalışmalar sonucunda bölgede bulunan bir kum ocağının 15 m derinliğinde bir mamuta ait diş parçası keşfetmişlerdir. Cergalanda farklı araştırmacıların buldukları materyaller karşılaştırılınca ortaya çıkan fikir şöyledir; Cergalan Hominid gruplar için avlak alanı olarak kullanılmıştır. Bu sebepten dolayı buraya gelen Hominid gruplar avlarını avlayıp, avlarını pişirip yiyerek geri yaşam alanlarına dönüyorlardı. Bölgede kalmama sebeplerinin başında araştırmalar sonucunda yaşama elverişli korunaklı alanların olmamasıdır. Keza Cergalan nehri Isık-Göl'ün en büyük nehirleri arasındadır ve Cergalan nehri Buzul suları ile beslenen bir nehirdir. Dönemsel olarak taşkınlar ve taşkınların yarattığı tahribatlardan uzak olmak isteyecekler ki Hominid gruplar bölgeye yerleşmemişlerdir. Tabi ki yapılan çalışmaların yetersiz olması net bir yorum yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar ile net bir yorum yapmak daha doğru olacaktır.

Genel olarak çalışmanın değeriendirilmesi yapılırsa, Isık-Göl prehistoryası üzerine yazılan ve yapılan çalışmalar çok az sayıdadır. Bu sebepten dolayı Paleolitik bölgeler üzerine yapılacak yorumlarda kısıtlanmaktadır. Yapılan alışmalar belirli dönem aralıklarında yapılmış fakat sürekli bir hale getirilmemiştir. Bunun sebebi Kırgızistan'ın güneyindeki yerleşim alanlarının daha fazla olması ve ilginin o tarafa doğru kaymasından kaynaklanmaktadır.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Байыркы доордо Ысык-Көл аймагы жана анын айланасы

Киришүү

Жер бетинде жашоонун алгачкы издери мындан 6-7 миллион жыл мурун пайда болгон. Бул жандыктар; Оррорин Тугененсис- 6-7 миллион жыл мурун түзүлгөн Сахелантроп Чаденсис жана 4,4 миллион жыл мурунку Ардипитек Рамидус. Бул жандыктар палеолит (плейстоцен) дооруна чейинки гоминид түрүнүн ата-бабалары. Бирок, ал адамдын түпкү атасы катары каралбайт. Палеолит доорунда пайда болгон Хомо Хабилис түрлөрү тарыхтын жүрүшүн өзгөрттү. Хомо Хабилис менен жандыктар куралдарды жасай башташкан. Алгачкы эмгек куралдарынын негизги материалдары ар кандай түрдөгү тектерден жасалгандыктан, алгач палеолит, башкача айтканда, доорлор башталганда таш доору деп аталган. Убакыттын өтүшү менен өнүккөн жандык түрлөрү узак басуу менен ар кайсы аймактарга барышкан жана барган аймактарда из калтырышкан. Африка континентинен чыккан жандыктар бүт дүйнөгө чачырап кеткен. Тарыхка чейинки доор деп аталган бул доорлор дүйнөдө көп изилдене элек.

Бул изилдөөнүн негизги максаты Кыргызстандын түндүк-чыгышында жайгашкан, чындыгында өтө аз изилденген Ысык-Көл аймагынын айланасындагы палеолит доорунун жашоо борборлору. Кыргызстандын палеолиттик конуштарын изилдөө 1953-жылы башталган, бирок убакыттын өтүшү менен бул изилдөөлөр азайган. Мунун көптөгөн себептери бар. Бул себептердин башында аймактын тоолуу табиятынан улам изилдөө жүргүзүүнүн татаалдыгы жана палеолиттик конуштардын ортосундагы тыгыздык айырмачылыктары сыяктуу факторлор өзгөчөлөнүп турат. Бул жыштык Кыргызстандын түштүк-батышында көбүрөөк болгондуктан, аны Түндүк-Чыгышка кызыгуунун азайышы катары түшүнсө болот. Ушул факторлордон улам Ысык-Көл боюнча палеолиттик изилдөөлөр 1965-1976-жылдар арасында калды. Бул изилдөөлөр боюнча акыркы изилдөөлөр 2001-жылы болгон. Изилдөөлөрдүн аздыгы, алардын бири-биринен алыс болушу жана изилдөөлөрдүн натыйжасында жазылган баяндамалар, макалалар жана

китептердин чогуу болбошу Ышык-Көл палеолити боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүүнү кыйындатат. Ошо сыяктуу эле Кыргызстанда Ысык-Көл палеолити боюнча эч кандай жамааттык изилдөөнүн жоктугу чындыгында чоң боштук бар экенин көрсөттү. Бул изилдөө бул боштукту толтуруу жана Кыргызстандын түндүк-чыгышында жайгашкан Ысык-Көл палеолиттик маалыматтарын чогултуу үчүн даярдала баштады.

Кыргызстандын палеолиттик изилдөөлөрү биринчи кезекте Кыргыз Республикасынын, СССР илимдер академиясынын археологиялык-этнографиялык экспедициясынын коллективдери тарабынан демилгеленген. Мына ушундан улам бугунку кунде жазылган кээ бир эмгектер Кыргызстан илимдер Академиясынын архивинде турат. Изилдөө боюнча ресурстарды чогултуу учурунда Илимдер академиясынын архивиндеги Ысык-Көл палеолитине тиешелүү бардык булактар чогултулду. Бул жерде жетишилген эң маанилүү эмгек 1975-жылы П.Х.Кожемяко жана Д.Ф.Винник тарабынан даярдалган «Археологические памятники Прииссиккуля» деп аталган эмгекте жарыяланган макала болуп саналат. Бул макалада Ысык-Көлдүн палеолиттик изилдөөлөрүндө негизги сиңирген эмгеги деп эсептелген В.А.Рановдун жана М.Б.Юнусалиевдин Тосор аймагындагы алгачкы казууларынын баяндамалары жана алынган маалыматтар берилген. Бул эмгектен кийин архивден кирүүгө мүмкүн болгон дагы бир эмгек — 1970-жылы М.Б.Юнусалиев тарабынан жазылган «В Глуб Тыщелетный по Долинам Киргизтана».

Бул эмгекте жалпы эле Кыргызстандын палеолиттик борборлору тууралуу маанилүү баа берилген. Акырында, илимдер академиясынын архивинен алынган эмгек — 1981-жылы В.Плоских тарабынан басылып чыккан «Исик Кул: Путешествие в историю». Бул эмгек Ысык-Көл палеолитине байланыштуу маанилүү маалыматтарды камтыйт. Тактап айтканда, анда Чергалан, Саламат-Булак жана Боз-бармак боюнча баа берилген. Бул эмгекте өтө маанилүү эки геолог М.А.Талипов менен Н.Удаловдун Ысык-Көл палеолиттик изилдөөлөрү жөнүндөгү изилдөөлөрү берилген. Адабияттарды карап чыгуудан баштап изилдөөнүн аягына чейин М.А.Талиповдун жана Н.Удаловдун изилдөөлөрүнүн түз басылмалары

табылган эмес. Ушул себептен улам, Плоскихтин бул эмгеги изилдөө үчүн абдан маанилүү. Ысык-Көлдүн палеолит доорунун изилдөөлөрү айтылганда эки ысым эске түшөт. Булар атактуу палеолит аалымы В.А.Ранов жана анын аспиранты М.Б.Юнусалиев жана негизги эмгеги алардын эмгегине таандык. Бул изилдөөнүн так жана так булактарга негизделиши үчүн бул илимпоздордун жазган баяндамаларына жана макалаларына жетишүү маанилүү маселе. Ошол себептүү адабияттык кароодон М.Б.Юнусалиевдин казуу иштери боюнча баяндамалары жана макалалары табылган. Бул эмгектер 1976—1978-жылдар аралыгында Москвада басылып чыккан «Археологические открытия» журналында бар. Бул журналдардын электрондук форматтары барлары Орусиядан алынып келинген, ал эми интернетте жоктору бар. Ошо сыяктуу эле, Ысык-Көлдүн палеолит доорун изилдегениз келсе, бул экспонаттарды алуу керек. Андан кийин В.А.Рановдун эмгектери жыйналды. Жогоруда айтылган бул эмгектерден тышкары, көмөкчү булактарда да чогултулган. Бул ресурстар; С Четырех Сторон Горизонта С. Умурзаков, К. Ш. Табалдиевдин «Древние Памятники Тянь Шан», «История Киргизской ССР энциклопедиясы» СССР мезгилинде басылып чыккан, Е. Р. Рыбин et al. Технология Расщепления Камня жана Среднем палеолиттик Кыргызстан (По Материалам Местонахождения Тосор) пайдалуу ресурстар. Бул көмөкчү булактардан тышкары 2001-2002-жылдары Сибирь археология жана этнография институту тарабынан Ысык-Көл палеолити боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр (Палеолитическая Мастерская Ак-Олон (Побережье оз. Ысык-Көл, Республика Кыргызстан), (Палеолитическое Местонахождение), (Палеолитическое Местонахождение), (Новые Результаты Исследования Палеолитического Местонахождения Тосор (Кыргызстан) чогултулуп, изилдөөгө киргизилген.

Ысык-Көл боюнча жогоруда айтылган негизги эмгектер чогултулгандан кийин бул эмгектердин котормо процесси башталып, алар Борбордук Азиядагы башка палеолит изилдөөлөрү менен кеңири салыштырылып, аннотацияланып, жазылып алынган. Бул булактар боюнча салыштыруулардан кийин Ысык-Көлдүн кантип пайда болгондугу жана төртүнчүлүк доорунан бери кандайча пайда болгондугу тууралуу түшүнүк пайда болду. Андан соң Ысык-Көлдүн плейстоцен жана мустариан доорунда кандай өзгөргөндүгү түшүндүрүлөт. Бул түшүндүрмөлөр

эмне үчүн Ысык-Көл гоминиддердин топтору үчүн жашоо борбору болгонун түшүндүрөт.

Изилдөөдөгү дагы бир маанилүү маселе гоминиддик топтордун Ысык-Көл облусуна кантип келип, эмне иш кылгандыгы жөнүндө. Ошо сыяктуу эле Ысык-Көл боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр анын төмөнкү, орто жана жогорку палеолит доорлорунда гоминид топторун жашаганын көрсөттү. Изилдөөлөрдүн натыйжасында аймактан төмөнкү палеолитке таандык үч отурукташуу жери табылган. Төмөнкү палеолиттин конуштарынан кийин орто палеолиттин эки конушу жана эрте жогорку палеолиттин бир отурукташкан аймагы аныкталган. Изилдөөнүн предмети Ысык-Көлдүн түздөн-түз тегерегиндеги палеолит конуштары жана Ысык-Көл аймагынын чектеринде жайгашкан мезолит жана эрте неолит конуштары тууралуу түшүндүрмөлөр. Ошо сыяктуу эле, бул түшүндүрмөлөр менен аймактын тарыхка чейинки уландысы жөнүндө жамааттык булак түзүү максатталган.

Ысык-Көл боюнча археологиялык изилдөөлөр талаа жана казуу иштери катары гана калды. Бирок аймактын тарыхка чейинки түзүлүштөрү тууралуу эч кандай пикир айтыла элек. Ушул себептен тарыхка чейинки конуштардын гоминид топтору тарабынан эмне үчүн тандалып алынганы жөнүндө түшүнүк берүү изилдөөнүн негизги максаттарынын бири. Өзгөчө Cergalan дарыясынын аймагында жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында алынган маалыматтар боюнча түшүндүрмөлөрдү жасап, башка палеолит аймактарынын өзгөчөлүктөрүнүн ортосундагы байланышты түзүү изилдөөнүн башында турат. Ысык-Көлдүн палеолиттик отурукташкан жерлеринин ортосундагы бул байланыштын түзүлүшү менен Ысык-Көлдүн палеолит доорлору жөнүндө системалуу бир булак түзүлөт деп болжолдонууда.

Кыргызстан Жана Борбордук Азиядагы Географиясы

Кыргызстан Борбордук Азияда жайгашкан 199 900 км аянтты ээлеген чакан жана тоолуу өлкө. коңшу өлкөлөр; Түндүгүнөн Казакстан, батышынан Өзбекстан, түштүк-батышынан Тажикстан, түштүк-чыгышынан Кытай Эл Республикасы менен чектешет. Жалпысынан өлкө тоолуу түзүлүшкө ээ. Өлкө Тянь-Шань менен

Памир тоолорунун ортосунда жайгашкан. Тоолуу өлкө болгондуктан өлкөдө өрөөндөр жана көлдөр көп. Кыргызстан; Нарын, Ош, Желал-Абад, Чуй, Ысык-Көл, Баткен жана Талас болуп 7 аймакка бөлүнөт. Өлкөнүн тоолуу жаратылышы өлкөнүн экономикалык өнүгүүсүн кыйындатат. Бул жагынан транспорт негизги көйгөй болуп саналат. Кошумчалай кетсек, бул факторлорго континенттик климаттык өзгөчөлүктөргө ээ болгон Кыргызстандын катаал климатын кошууга болот. Кыргызстандын дүйнөлүк соодадагы үлүшү 0,02. Кыргызстандын мунайдын жана жаратылыш газынын запасы чектелүү жана ички керектөөнүн 12% гана камсыздайт. Өлкөдө маанилүү жер астындагы ресурстар бар. Бул ресурстардын башында алтындын запасы турат. Бүгүнкү күндө экономикалык жактан өнүккөн экономика болбосо да, мурда өтө маанилүү экономикалык линия болгон Жибек Жолунун эки бутагы бар. Анын стратегиялык орду Кытай тарабынан бүгүн да ишке ашырылууга аракет кылынган «Бир жол жана бир алкак» долбоору менен алдыңкы планга чыгат.

Кыргызстандын экономикасынын өнүгүүсүн карап чыкканда, экономикалык өнүгүүнүн башталышын СССР мезгилинен көрүүгө болот. СССР мезгилинде өнөр жай өнүгүүсү биринчи планга чыккан. Айрыкча экинчи дүйнөлүк согушта СССР басып алуу коркунучунан коргоо үчүн Европадагы өнөр жай мекемелерин Орто Азияга көчүрүп келген жана СССРдин бул жылышынан кийин Кыргызстандын оор өнөр жайынын пайдубалы түптөлгөн. Бирок кийинчерээк СССРде экономикалык кризистин башталышы менен прогресс үзгүлтүккө учурады. Бул жетишкендиктерден кийин прогресс СССРди каптаган экономикалык кризис менен үзгүлтүккө учурады. Сов.ИКП XXVII. Съездде кабыл алынган чечимге ылайык 1986—1990-жылдардагы экономикалык жана социалдык өнүгүүнүн планы тузулду, бирок бул пландаштыруу ийгиликтуу болгон жок. Негизинен бул пландаштыруунун ийгиликсиз болушунун себеби заводдук жана технологияны колдонуу эмес, максаттуу продукцияны кайра өндүрүү гана болгон жана бул пландаштыруу СССРдин экономикасынын кыйрашы сыяктуу ишке ашпай калган.

1991-жылдын 12-декабрында Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болуп, СССРдин таасиринен тышкаркы бардык тармактарда аракет кыла баштаган. Кыргызстан СССРдин курамынан чыккандан кийин СССРдин чарбалык ишмердүүлүгүнөн четтетилип, айрым кыйынчылыктарды башынан өткөргөн. Эгемендүүлүк алгандан кийин экономика тармактарында сенектик өкүм сүргөн. Бул рецессиядан кийин Кыргызстанда айрым экономикалык реформалар жана жылыштар болду. Бүгүнкү күндө өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдүн катарына кирген Кыргызстандын тармактык көп түрдүүлүгү жогору болбосо да, өнүгүп келе жаткан экономика үчүн жетиштүү деп эсептелген абалда. Кыргызстандын экономикасы; Ал айыл чарба жана мал чарба, өнөр жай, тоо-кен, туризм жана энергетика тармактарынын айланасында калыптанган.

Эгемендүүлүк алгандан кийин СССРдин колдоосунан баш тартуу менен экономикалык өткөөл мезгилге кирген Кыргызстан бул процессте айыл чарба тармагында жылыштарды жасады. Ал өзүнүн жетишкендиктери менен СССР тарагандан кийин айыл чарба тармагында прогресске жетишкен жападан жалгыз өлкө деген өзгөчөлүккө ээ болгон. Мунун негизги себептеринин катарына кыргыз коому илгери дыйканчылык жана мал чарбачылыгы менен алектенген болушу мүмкүн. Дыйканчылык менен мал чарбачылыгынан кийинки биринчи индустриалдык жылышты СССР учурунда жасаган Кыргызстан 1991-жылы эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин бул тармактагы жетишкендиктерин өз алдынча улантууга аргасыз болду. Бирок эгемендүүлүк алгандан кийинки мезгилде чийки зат менен камсыз кылууда пайда болгон көйгөйлөр жана технология тармагындагы кемчиликтер өнөр жай тармагындагы өнүгүүлөрдүн жай жүрүшүнө алып келди. Бирок бүгүнкү күндө индустриялаштыруу акырындык менен ылдамдай баштады.

Кыргызстан үчүн дагы бир маанилүү киреше булагы – ГЭСтер. Өлкө тоолуу жана көп мөңгүлөрдүн мекени болгондуктан, СССР маалында ГЭСтер курулган. Акыр-аягы, өлкөнүн маанилүү экономикалык тармагы туризм болуп саналат. Тарыхый байлыгы менен маанилүү аймак болгон Кыргызстанда Чолпон-Ата,

Саймалы Таш, Бурана, Ысык-Көл, Сары Челек сыяктуу пункттар Кыргызстандын маанилүү туризм аймактары болуп саналат.

Кыргызстан өткөн мезгилден азыркыга чейин Борбордук Азия коомчулугу үчүн маанилүү борбор болуп келген. Азыркы кыргыздар жашаган жер аталган бул аймак илгери аймакта жашаган жамааттардын табигый баш калкалоочу жайы болгон. Изилдөөлөрдүн натыйжасында көптөгөн жамааттарга таандык материалдар табылып, Кыргызстандын тарыхый тереңдиги байкалды. Өлкөдө төмөнкү палеолит доорунан баштап издер табылган, андан кийин сак, хунн, көктүрк ж.б. жамааттар ачык көрүнүп турат. Тарыхый түйүн болгон Кыргызстандын эң маанилүү тарыхый чекиттери Ысык-Көл жана Фергана аймактары болуп саналат. Бул чөлкөмдөр Борбордук Азияда сейрек кездешүүчү өзгөчөлүктөргө ээ аймактар болгондуктан, аларды жамааттар мекен катары сактап келишкен. Ысык-Көл тарыхтын эң алгачкы доорлорунан бери түрк урууларынын маанилүү жашоо аймактарынын бири болгон. Айрыкча Ысык-Көлдү түштүк жана түндүктөн эки линия менен курчап турган Тянь-Шань тоолору географиялык байлык гана бербестен, көчмөн элдердин мекенине айланган. Ысык-Көл жөнүндө жазылган маалыматтар б.з.ч. II. Ал кылымга таандык. Б.з.ч. II. 19-кылымда бул аймакка келген кытайлык саякатчылардын көбү Ысык-Көлдү өз жылнаамаларында «Ысык деңиз» деп атап келишкен. Аймакта скифтердин, хунндардын, усундардын, көктүрктөрдүн жашоосунун издери жана көптөгөн чоң-кичине моюндар көрүүгө болот.

Ысык-Көл – дүйнөдөгү саналуу тектоникалык тоо көлдөрүнүн бири. 1850-жылдардан баштап орус жана кыргыз изилдөөчүлөрү Ысык-Көл жана анын айланасын изилдөөгө киришти. Ысык-Көл түндүктөн жана түштүктөн аны курчап турган эки тоонун ортосунда. Түндүгүндө эң бийик чокулары 4770 метрге жеткен Күнгөй Ала Тоо жана түштүктө 5200 метрден ашкан Тескей Ала Тоо кыркалары жайгашкан. Көлдүн жээгинен 50 м бийиктикте террасанын жана 300 м бийиктикте табылган калдыктардын табылышы анын деңгээли бир кезде жогору болуп, аянты кең болгондугун айгинелейт. Көлдүн аралы жок жээги бир аз ийилип, Тасма жарым аралы чыгыш тарабында гана эки кичинекей булуңдун ортосунда пайда болгон.

Ысык-Көл тоо көлү жана аны дарыялар суусу менен камсыз кылат. Көлгө 118ге жакын дарыя куят. Дарыялар 22 080 км² аянтка сууларын агызышат жана болжол менен 509 км² аянтты ээлеген кар жана мөңгүлөрдүн эриген суулары менен азыктанышат. Бул дарыялар 4 категорияга бөлүнөт. Мөңгүлөрдүн эрүү мезгилинде июль-август айларында мезгилдүү суу ташкыны болгон мөңгүлөр жана бийик бассейндик дарыялар мөңгү-кар тибине кирет. Июнь айында орто бийиктиктеги кар эриген мезгилде мезгилдүү суу ташкындарына дуушар болгон дарыялар бассейндик аймактары азыраак жана башатында мөңгү азыраак болгон дарыялар кар-мөңгү тибине кирет. 2000-3000 м бийиктикте кар жааган дарыялардын бассейндик аймактары жана апрель-май айларындагы мезгилдүү суу ташкындарынан пайда болгон дарыялар ташкын дарыя тибине кирет. Булагын жер астындагы суулардан алган дарыялар – жер астындагы суулар менен азыктанган дарыялардын түрлөрү. көлдүн түндүгү; Чоң Тамчы суусу, Орто Тамчы дарыясы, Орто-Булун суусу, Чоң Ак-суу, Кичи Ак-су, Чыгышта; Туб жана Жергалан дарыялары, анын түштүгүндө; Каракол суулары, Бүйүк Кызылсу, Чети-Огуз, Тон, Ак-Терек, Тосор, Тура-су, Чичкак, Барсган суулары бар. Ысык-Көлдүн эң маанилүү дарыялары Түп жана Жергалан.

Географиялык абалы боюнча Борбордук Азиянын маанилүү чекиттеринин бири болгон Ысык-Көл тарыхта ар дайым активдүү колдонулуп келген. Аймакта коммерциялык иш-аракеттердин көбөйүшүнө Жибек Жолунун бир багытынын көлдүн үстүнөн өтүшү да себеп болгон. Кытай булактарында келтирилген маалыматтарга караганда, Пу-та тоолорунан түндүккө карай 1000 лиден ашык басып өткөндө Сси-ших өрөөнүнө жетесиң; Чыгышта Ысык-Көл бар, аны ысык көл деп аташат. Ысык-Көлдүн тургундары жибекти алып-сатуу менен алектенишкен. Аймактын элинин жибекти алып сатууга кызыкдар болушу бул аймактын соода жагынан бай аймак экенинен кабар берет. Жибек жолу Ысык-Көлдүн үстүнөн өткөндөн кийин аймакта көптөгөн шаарлар курулган. Бул шаарлар; Яр (Балыкчы), Тон (Хан Тепе) жана Баршан сыяктуу маанилүү шаарлар.

Адамдын пайда болушунан жазуунун ачылышына жана кеңири таралышына чейинки процесс тарыхка чейинки мезгил деп аталат. Дүйнө боюнча тарыхка

чейинки изилдөөлөрдө байыркы тирүү топко таандык көп сандагы материалдар табылган. Борбордук Азия географиясынын жалпы түзүлүшүн эске алганда, аймактагы климаттык шарттар бир топ татаал. Демек, бүтүндөй аймакта жашап, тиричиликтин изин табуу мүмкүн эмес. Анда тегиз түздүктөр, кең өрөөндөр, чоң-кичине көлдөр, чоң-кичи суулар, чоң жана тик тоо кыркалары, кээде талаа деп да аталып калган кең чөлдөр жайгашкан. Бул географиялык көп түрдүүлүккө бай болуу менен бирге тарыхтан мурунку доорлордо жандыктардын жашоосуна ылайыктуу микроклиматтык аймактарды да камтыйт. Бул аймактар көбүнчө дарыя өрөөндөрү, үңкүрлөр жана көлдүн айланасы сыяктуу аймактар болуп саналат.

Тарыхка Алгачкы Мезгил Жана Ысык-Көл

Орто Азия палеолиттик конуштары негизинен Тажикстан, Өзбекстан жана Кыргызстандын ортосундагы аймактарда топтолгон. Бул жыштыктын Тажикстан менен Өзбекстанда топтолушунун себеби, бул аймактан Жейхун жана Сейхун дарыяларынын өтүшү жана аймактын фаунасы Борбор Азиянын калган аймактарына караганда жашоого ыңгайлуу. СССР мезгилиндеги алдыңкы орус археологдору А.П.Окладников, М.Б.Юнусалиев, В.А.Ранов археологиялык экспедициялар менен Орто Азиянын көптөгөн аймактарында изилдөө иштерин жүргүзүшкөн. Казуулардын натыйжасында палеолит дооруна таандык көптөгөн материалдар табылган. Бул ачылыштардын башында 1938-жылы А.П.Окладников тарабынан жасалган Тесик таш үңкүрүнүн ачылышы турат. Тесик таш үңкүрүнүн Орто Азия палеолит доору үчүн абдан маанилүү болушунун себеби, аймакта табылган неандертал баласынын калдыктары.

Борбор Азиядагы палеолиттик конуштар дүйнөнүн башка палеолит чөлкөмдөрүнө салыштырмалуу башкача прогрессти көрсөткөн. Мунун себеби, Орто Азиянын палеолит доорлору кайталангыс өзгөчөлүктөргө ээ болгон. Борбордук Азиянын палеолиттик чөйрөсү топтолгон жерлерде калк жашаган аймактардын адекваттуулугу же башка региондордо байкалган катаал климаттык өтүүлөр жумшак сезилет. Мындай шартта аймакта жашаган тарыхка чейинки жандыктар жашоо образында тез өзгөрүүгө дуушар болгон эмес. Аймактар арасындагы маданий ар түрдүүлүктүн жоктугу, негизинен, Жейхун жана Сейхун

дарыяларынын ортосунда палеолит дооруна таандык жашоо аймактарынын топтолушу менен шартталган.

Борбордук Азиянын тарыхка чейинки доорлоруна көз чаптырсак, ал континуумда турат. Палеолит доору аяктагандан кийин энеолит доорунда өнүккөн маанилүү маданияттарда да бар. Бул маданияттардын башында б.з.ч. Биздин заманга чейинки 4000-жылга таандык Анав маданиятын көрүүгө болот. Бирок талкууларга Караганда, б.з. Бул 9000 жылдык тарыхы бар маданият экени айтылат. Бул мисал боюнча, тарыхка чейинки мезгилдердин ортосунда жана андан кийин эч кандай ажырашуу жок деп айтууга болот.

Кыргызстандын аймагында алгачкы турмуштук табылгалар төмөнкү палеолит дооруна таандык. 1953-жылы А.П.Окладниковдун Он Арча дарыясынын сол жээгинде жүргүзгөн изилдөөлөрүндө Кыргызстанда биринчи жолу адамдын издери аныкталган. Таш куралдар Кыргызстандын түштүк аймагынан 1953-1966-жылдары табылган жана бул таш куралдар төмөнкү палеолит дооруна таандык. Өлкөдө ошондой эле мезолит жана эрте неолит дооруна таандык конуштар, ошондой эле палеолиттин конуштары бар. Орто Азияда мезолит доору боюнча өтө маанилүү орунда турган Ак Чуңкур үңкүрүн мисал келтирсек болот. Үңкүрдүн түбүндө мезолит дооруна таандык петроглифтер бар. Кыргызстандын кыртышынан палеолит, мезолит жана эрте неолит доорлорунун материалдарын табуу тарыхка чейинки жашаган жери экендиги аныкталган. Мунун себеби, өлкө тоолуу болгондуктан, бул тоолордон улам жашоого ылайыктуу өрөөндөр, суулар жана көлдөр көп. Жогорудагы мезолит жана эрте неолит мезгилинин мисалдарынан тышкары Кыргызстандагы мезолиттин жерлери; Май-Төр, Уч-Чат, Кашка Суу, Кек-Айгыр I-II, Терек I-V, Сары-Имек, Семетей, Таш-Көмүр, Обишыр I-V, Чолпон-Ата райондору. Неолиттик жерлер; Теке-Секирик, Байыс-Булак, Аламүдүн, Соң-Көл райондору.

Ысык-Көл Кыргызстандын эң маанилүү тарыхый жерлеринин бири. Ысык-Көлдүн мынчалык маанилүү тарыхый борбор болушунун себеби, аймакта жашоонун издери тарыхтан мурунку доорлордон бери табылып келет. Бул аймактар: Тосор, Тосор 3, Саламат-Булак, Боз-Бармак, Ак-Өлөң (Чыйын Таш) жана

Жергалан. Биринчиден, Тосор чөлкөмү мустериан дооруна таандык (б. з. ч. 40-30-миң жылдар) конуш аймагы. Аймак Тосор дарыясынын оң жээгинде Ысык-Көлдөн 1,5 чакырым алыстыкта жайгашкан. Тосор типтүү мустариандык палеолит конуштарынын бири жана мергенчи-жыйноочу жандыктар үчүн абдан ылайыктуу аймак. Тосор аймагынын азыркы кездеги бийик террасада болушунун негизги себеби Ысык-Көл пайда болгондон бери көлдүн деңгээли көтөрүлүп, ылдыйлап бара жаткандыгы. Саламат-Булак-Ысык-Көлдүн Балыкчы шаарынан 3 чакырым алыстыкта жайгашкан палеолит комплексинин ичиндеги аймак. комплекстүү; Боз-бармак, Ак-Өлөң (Чыйын таш) жана Саламат Булак аймактары менен чектелет. Мөөнөтү жагынан Мустериан мезгилине чейин мезгилдүү. Бул жерде жашаган уруулар, кыязы, өздөрүнө жакын жана функционалдык аймак түзүп алышкан. Саламат-Булак комплексинин ичинде жайгашкан Боз-Манжа аймагы Балыкчы шаарынан 3 чакырым алыстыкта жайгашкан. Боз-бармак аймагы Кыргызстандын төмөнкү палеолиттик табылгалары табылган сейрек аймактардын катарына кирет. Боз-бармак казууларынын натыйжасында жасалган баалоодо комплекстеги эң байыркы таш куралдар табылган. Ушундан улам Саламат-Булак палеолит комплексинин курамындагы биринчи отурукташкан аймак Боз-бармак болгон деп айтсак туура болот. Ак-Өлөң (Чыйын Таш) аймагы Саламат-Булак комплексинин курамындагы үчүнчү аймак. Бул участок комплекстин таш цехи. Ак-Өлөң (Чыйын Таш) аймагы порфирит жана базальт таштары бар аймак. Бул таш түрлөрү, алардын курчутуу жана жеңилдиги үчүн артыкчылык берилген негизги таш түрлөрү болуп саналат. Аймакта иштетилген таштардын көп болушунун себеби, алар өздөрү жасаган эң жакшы таштарды алып, жакшы эмес таштарды таштап кетишкен болушу мүмкүн. Жергалан өрөөнүндө Ысык-Көлдүн эң чоң дарыяларынын бири жайгашкан жана аймак өз атын ал аркылуу өткөн Жергалан дарыясынан алган. Геологиялык түзүлүшүн эске алуу менен байыркы адамдардын жашоосуна ылайыктуу жер катары каралып, аймакта геолог-археологдор иштеген. Бул изилдөөлөргө ылайык, төмөнкү палеолит доорунан бери жашоо бар экени аныкталган. Ысык-Көлдө гоминид топтору төмөнкү палеолиттен бери көрүнө баштаган. Аймак боюнча изилдөөлөрдүн башталышы 1965-жылдан бери өнүккөн. 1965-жылы В.А.Ранов жана анын аспиранты М.Б.Юнусалиев тарабынан алгачкы

изилдөөлөр жүргүзүлүп, Тосор жана Ак-Өлөң (Чыйын Таш) аймактарынан көптөгөн материалдар табылган. Казуулардын диаметри кичине болгонуна карабастан, мынчалык көлөмдөгү материалдын болушу изилдөөчүлөрдүн көңүлүн буруп, көбүрөөк казуулар башталган. Аймакта археологдордон тышкары геологдор да изилдөөлөргө катышып, ачылыштарды жасашкан. М.А.Талипов жана Н.Удалов бул геологдордун алдыңкылары. Изилдөөлөрдүн натыйжасында алар Жергалан дарыясынын жээгинен төмөнкү палеолит дооруна таандык отко каршы калдыктарды жана таш куралдарды табышкан.

Кыскача айтканда Ысык-Көлдүн тарыхка чейинки тарыхы тууралуу түшүндүрмөлөр жасала турган болсо, палеолит доорундагы отурукташуулардын жайгашкан жерлерин жана түзүлүштөрүн билүү туурараак болмок. Биз жогоруда айткан биринчи маанилүү палеолит борбору Тосор. Аймакта жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында табылган материалдардын жашы б.з.ч. Ал мындан 40-30 миң жыл мурункуга таандык. Бул аймактын типтүү Мустериан конуш аймагы болгондугун көрсөтөт. Кошумчалай кетсек, Тосордун маанилүү өзгөчөлүгү орто палеолиттен жогорку палеолит дооруна өтүүчү аймактардын бири болуп саналат. Мындай аймактар Орто Азиядагы сейрек палеолиттик конуштар болуп саналат. Аймактан табылган таш куралдардын көптүгү да бул аймактын карьер болгондугун ойго салат.

Карьер идеясын колдогон ачылыш 2001-жылы академик А.П.Деревянконун жетекчилиги менен Тосор аймагындагы илимпоздор менен биргеликте жүргүзүлгөн талаа изилдөөлөрүнүн натыйжасында Тосордон 350 метр алыстыкта жаңы палеолиттик материалдар камтылган жер табылган. Сибирь археология жана этнография институту. Изилдөөчүлөр тарабынан Тосор-3 деп аталган бул аймактын ачылышы жана аймакта 151 материалдын табылышы Тосордун карьер деген ойду бекемдейт. Тосордогу казуу иштеринин натыйжасында көп сандагы материалдардын табылышынан улам Ысык-Көлдө башка палеолиттик отурукташкан жерлерди табуу үмүтү күчөдү. Ошол себептен Саламат-Булак комплексинин аймагы 1976-жылы М.Б.Юнусалиев баштаган изилдөөлөрдүн натыйжасында ачылган. Бул комплекстүү аймак Боз-Бармак, Ак-Өлөң (Чыйын

Таш) жана Саламат-Булак аймактарын камтыйт. Бул аймактардын маанилүүлүгүнүн себеби Саламат-Булак жана Боз-Бармак аймактарынан табылган материалдар төмөнкү палеолит дооруна таандык. Ошо сыяктуу эле Тосордон табылган материалдар орто палеолит дооруна таандык. Бул материалдардын табылышы Ысык-Көлдүн тарыхка чейинки доорун дагы да артка алып кетти. Саламат-Булактан табылган материалдар бир аз оңдоодон өткөн. Мындан тышкары, табылган материалдардагы таш куралдардын жасалуу технологиясы каралса, Молдова жана Закавказьенин төмөнкү палеолит доорундагы таш куралдарында колдонулган ыкмалар байкалат. Саламат-Булактан табылган материалдардын саны Тосор аймагынан табылгандай көп. М.Б.Юнусалиев жүргүзгөн казуу иштеринин натыйжасында 800 таш куралдар жана бул куралдарды жасоодо пайда болгон калдыктар (ядро) табылган.

Саламат-Булак комплексинин ичиндеги дагы бир маанилүү аймак – Боз-бармак. Аймактын ачылышы 1965-жылы М.А.Талипов таап, М.Б.Юнусалиевге тапшырган бир нече жаракалуу таш куралдардын табылышы менен жасалган. Бул куралдар табылгандан кийин М.Б.Юнусалиев 1976-1977-жылдары аймакта деталдуу изилдөөлөрдү жүргүзүү максатында изилдөө иштерин баштаган. Изилдөөлөрдүн натыйжасында 1000 материал табылган. Боз-бармактан табылган таш куралдар аймактын эң байыркы жана төмөнкү палеолиттик отурукташкан жеринин бар экенин ачыкка чыгарды. Ошо сыяктуу эле, Боз манжада табылган материалдардагы курал төмөнкү палеолитте колдонулган куралдар менен так окшош. Бул табылгандан кийин Россиянын Археология институтунун Ленинград бөлүмү тарабынан изилдөөлөр жүргүзүлүп, изилдөөлөрдүн натыйжасында Боз-бармак аймагынын жашы Ысык-Көлдө биринчи жолу табылган Тосор аймагынан 100 миң жылга улуу экени далилденген. аймак. Мындан тышкары Саламат-Булак менен Боз-бармактын ортосунда кыскача баа берүү эки аймактын ортосундагы айырмачылыктар үчүн маанилүү. Саламат-Булак аймагынан табылган материалдардагы аспаптардын техникасы каралса, теяк тибиндеги шаймандардын технологиясы алгачкы мустериан мезгилине таандык. Ушул себептен улам, ал так төмөнкү палеолиттик отурукташуубу же жокпу талаштуу маселе. Бирок Боз-бармак аймагынан табылган таш курал түздөн-түз төмөнкү палеолит

технологиясына таандык. Мына ушул себептерден улам Боз-бармак ачык эле төмөнкү палеолиттик отурукташуу деп айтууга болот.

Боз-бармактан кийин Саламат-Булак комплексиндеги эң маанилүү аймактардын катарына Ак-Өлөң (Чыйын Таш) аймагы кирет. Бул аймак типтүү таш устакана болуп саналат. Ак-Өлөң (Чыйын Таш) чөлкөмүндө базальт жана порфирит структураларындагы тектер бар. Ак-Өлөң (Чыйын Таш) аймагындагы бул аскаларга оңой жетүү да аймакты жагымдуураак кылды. Бүгүнкү күндө аймакка барганда жер үстүндөгү бул таштарга жетүү абдан оңой жана кылдаттык менен караса иштетилген таштарды кездештирүүгө болот. Таш аспап үчүн колдонулган таштар көбүнчө ачык көктөн кара түскө чейин барат. 1976-1977-жылдары Саламат-Булак комплексинде изилдөө иштерин жүргүзгөн М.Б.Юнусалиев Ак-Өлөң (Чыйын Таш) аймагында да изилдөөлөрдү жүргүзгөн. 1976-жылдагы изилдөөлөрүнүн натыйжасында 40тан ашык таш куралдарды ачкан. Ак-Өлөң (Шүдүрүм таш) — сынык таштарды жасоочу устакана. Табылган таш куралдардын курулуш техникасы каралса, согуу техникасы колдонулганы байкалат. Будда-Орто палеолитте көп колдонулган ыкма. 2001-жылы А.П.Древянконун жетекчилиги астында Ак-Өлөңдө (Чыйын Таш) маанилүү изилдөө жүргүзүлгөн. Аймакта жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында бул куралдар курулгандан кийин пайда болгон 72 таш куралдар жана алардын калдыктары (Nucleus) табылган

Жергалан Тосор, Тосор-3, Саламат-Булак, Боз-Манжа жана Ак-Өлөң (Чыйын Таш) аймактарынан алыс жерде жайгашкан жана Ысык-Көлдүн тарыхка чейинки отурукташуулардын арасында маанилүү орунга ээ. Аймакта жүргүзүлгөн казуу иштеринин натыйжасында; Жүндүү керик, узун мүйүз бизон, керик, жылкы, эшек, бугу жана мамонттун калдыктары табылган. Бул фоссилдердин табылышы Sergalan аймагынын палеолит доорунан бери жашоого ылайыктуу аймак болгонун далилдейт. Бул табылгалар табылгандыктан, бир гана нерсе гоминид топторунун издерин табуу болуп саналат. Ушул себептен улам, Sergalan дарыясында биринчи изилдөөлөр 1968-жылы башталган. Бул изилдөөлөрдүн баштоочулары М.Б.Юнусалиев, М.А.Талипов, Н.Удалов сыяктуу окумуштуулар.

Аймактын геологиялык түзүлүшүн изилдегенде эски катмарлар жана чөкмөлөр көрүнөт. Бул түзүмдүн Cergalan болушу изилдөөлөрдүн натыйжасында маанилүү маалыматтардын алынат деген үмүттү арттырды. Жергаланда табылган алгачкы адамдын издери геолог М.А.Талиповдун эмгегинин натыйжасында ачылган. Бирок, бул өрт калдыктары бул жерде бир гана гоминиддер топтору жашаган деп айтууга жетишсиз маалымат. Мына ушундан улам дагы бир геолог Н.Удаловдун изилдөөлөрүнүн жыйынтыгына көңүл буруу зарыл. Н.Удалов Жергаландын сол жээгинде геологиялык жактан ошол эле орто вертикалдык мезгилге таандык катмарларда иштеп, бул изилдөөлөрдүн натыйжасында төмөнкү палеолит дооруна таандык таш куралдарды ачкан. Бул эки ачылыштан кийин М.Б.Юнусалиев өзүнүн экспедициялык тобу менен облуска келип, ишке киришет. 1976-жылы башталган изилдөөлөрдүн натыйжасында алар бир да гоминид тобунун издерин таба алышкан эмес. Бирок, изилдөөлөрдүн натыйжасында аймактагы кум карьеринен 15 метр тереңдиктен мамонттун азусун табышкан.

Жергаланда түрдүү изилдөөчүлөр тарабынан табылган материалдар салыштырылганда төмөнкүдөй ой пайда болот. Cergalan гоминиддердин топтору үчүн аңчылык жайы катары колдонулган. Ушул себептен улам, бул жерге келген гоминид топтору олжосуна аңчылык кылып, тамак жасап, жемдерин жеп жашап жаткан жерлерине кайтып келишкен. Аймакта калбоосунун негизги себеби, изилдөөлөрдүн натыйжасында жашоого ылайыктуу баш калкалоочу аймактардын жоктугу. Ошол сыяктуу эле, Жергалан дарыясы Ысык-Көлдүн эң чоң дарыяларынын бири болуп саналат, ал эми Жергалан дарыясы мөңгү суулары менен азыктанган дарыя. Алар мезгил-мезгили менен болгон суу ташкындарынан жана суу ташкындарынан келип чыккан кыйроолордон алыс болууну каалашат, ошондуктан гоминиддик топтор аймакка отурукташкан жок. Албетте, изилдөөлөрдүн жетишсиздиги так чечмелөөнү кыйындатат. Келечектеги изилдөөлөр менен так комментарий берсек туура болмок.

Изилдөөгө жалпысынан баа бериле турган болсо, Ысык-Көлдүн тарыхка чейинки тарыхы боюнча өтө аз изилдөөлөр бар. Ушул себептен улам, палеолит аймактары боюнча жоромолдор чектелүү. Изилдөөлөр белгилүү интервалдар

менен жүргүзүлдү, бирок алар үзгүлтүксүз жүргүзүлгөн. Мунун себеби Кыргызстандын түштүгүндө конуштар көбөйүп, кызыгуу ошол тарапка оойт.

KAYNAKLAR

- Abdikanova A. K., Zenin A. N., Sultanov E. K. (2002). Paleolitičeskoe Mestonahojdenie Tosor-3 Kırgıztane, Problemı Arheologii Etnografii Antropologii Sibiri i Sobredelnih Territoriy, 8(1): 6-10.
- Abduldaeva S. Z. ve Özbay İ. (2018). Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan, Asya Araştırmaları Dergisi, 3(2): 317-328.
- Abduldaeva Z. (2019). Orta Asya Jeopolitiği ve Jeoeconomisinde Kırgızistan'ın Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Abetekov A. K., Gavryuşenko P. P., Zaurova E. Z., Kojemyako P. P., Kojomverdiev İ. K., Yunusaliev M. B. (1968). Arheologičeskie Rabotı v Kirigizii, Arheologičeskie Otkrıtya 1967 Goda, Moskva, ss. 356-361.
- Abramzon S. M. (1946). Oçerk Kulturi Kirgizkogo Haroda, Kirgizkiy Filial Akademii Hauk S.S.S.R İstitut Yazıka, Literaturı i İstorii, Frunze.
- Abramzon S. M. (1990). Kirgizler i ih Etnogenetičeskie i İstoriko-Kulturnıe Svyazi, Frunze.
- Abramzon S. M. (1999). Kırgız cana Kırgıztan Tarihı Boyunca Tandalma Emgekter, Bişkek.
- Abulkulova R. (2018). Kırgızistan Cumhuriyeti, Asya Araştırmaları Dergisi, 2(2): 207-216.
- Adana Ticaret Odası. (2021). Kırgızistan Ülke Raporu.
- Akademia Hauk Kirgizkoy İstitut İstorii. (1984). İstoria Kirgizkoy S.S.R., Frunze, Kırgızistan.
- Akgöz E. ve Korkmaz A. (2020). Kırgızistan'ın Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Etkinliğine Yönelik Bir Araştırma, Bilge International Journal of Social Research, 4(1): 12-21.
- Akkan E. (2002). Kırgızistan, TDV İslam Ansiklopedisi, 0(25): 442-445.
- Alieva C. (2019). Kırgızistan Çolpon-Ata Bölgesindeki Petroğlifleri Çevresi ile Birlikte Koruma Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Fakültesi Mimarlık Fakültesi, Kayseri.
- Alpaslan F. (2006). Kırgızistan Turizm Coğrafyası, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Türk Dünyası Coğrafyası Anabilim dalı, İstanbul.
- Anisyutkin N. K. (1957). Orudiya Klyuvovidnıh Form v Pannem i Srednem Paleolite, Sovyetskaya Arheologiya I, Akademiya Nauk SSSR İstitut Arheologii, Moskva.
- Arık M. (2008). Eski Kurganı, Buluntuları ve Kültür Tarih Açısından Değerlendirilmesi, Yüksel Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eski Çağ Tarihi Bilimdalı, Ankara.
- Arslan H. (2015). Sscb Sonrası Kırgızistan'da Demografik ve Siyasi Durum, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Karabük.

- Arslantaş Y. (2014). Paleolitik ve Mezolitik (Epi-Paleolitik) Çağ'da Barınma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(2): 319-343.
- Aşçı A. S. (2017). Kırgızistan'ın Bağımsızlık Sonrası Ekonomik Gelişimine Yönelik Öneriler, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 2(2): 29-44.
- Âşık A. (2012). Kırgızistan Şehir Kalıntıları (Nevaket-Suyab-At Başı-Balasagun-Han Tepe), Doktora Tezi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Bişkek.
- Âşık A. (2013). Yeni Bir Arkeolojik Buluntu: Tuura Suu Balbalı, Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 1(12): 155-165.
- Âşık A. (2015). Kırgızistan'ın İpek Yolu Üzerindeki Yollar, İpek Yolu, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, ss.109-133.
- Atay G. N. (2012). Altın Madenciliğinin Kırgızistan Ekonomisindeki Yeri, Eko Avrasya Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(17): 58-59.
- Azhimadina R. (2012). Kırgızistan'da Turizm Sektörünün Gelişmesinde Halkla İlişkilerin Rolü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, İstanbul.
- Badak A. N., Voyniç İ. E., Volçek N. M. (2002). Neolit v Sredney Azii, Vsemirnaya İstoriya: Kamenniy Vek, Moskva, ss. 187-193.
- Bakirov N. B., İsaev A. İ., Kartavov M. M. (1992). Geografiya Respubliki Kırgıztan, Bişkek.
- Barthold V. V. (1991). Kirgizi, Bişkek.
- Başoğlu O. (2010). Evrimsel Gelişim Sürecinde İnsan Ailesinin Paleodemografik Yapısı, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9(32): 341-349.
- Bataraliev Ö. (2004). Kırgıztandın Geografiyası, Entsiklopediyalık Okuu Kitebi, Kırgız Uluttuk Entsiklopediyasının Başkı Redaktsiyası, Mamlekettik Til cana Entsiklopediya Borboru, Bişkek.
- Batist D. M., Imbo Y., Vermeesch P., Klerkx J. (2002). Bathymetry And Sedimentary Environments Of Lake Issyk-Kul, Kyrgyz Republic (Central Asia): A Large, High-Altitude, Tectonic Lake, ss. 100-122.
- Bayışoviç U. T. (2014). İstoriçeskie Kornı Arhitekturi Kırgıztana, Magistiratura Dissertatsiya, Kırgızskiy Gosudarstvennyy Universitet Stroitelstva Transporta i Arhitekturi, Bişkek.
- Baykara İ. ve Oğuz M. T. (2005). İnsanın evrimsel gelişiminde önemli bir aşama Oldowan aletler ve Oldowan öncesi alet yapımı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, 0(20):59-88.
- Bernştam N. A. (1941). Arheologičeskiy Oçerk Severnoy Kirgizii, Komitet Nauk Pri Snk Kirgizkoy SSR, Frunze.
- Bernştam N. A. (1946). Oçerk Kulturi Kirgizkogo Haroda, Frunze.

- Bernštam N. A. (2004). Kırgızların Cana Kırgızistanın Tarihi Cana Arheologiası Boyunça Tandalma Emgekter, Kırgız Respublikasında Cogorugu Bilim Berinü Koldo Programası, Bişkek.
- Bingöl A. (2003). En Eski Çağlarda Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- Borisovich L. V. (1999). The Paleolithic of Central Asia, *Journal of World Prehistory*, 13(1): 69-122.
- Bostan A., Yılmaz A., Ravanoğlu A. G. (2015). Kırgızistan Enerji Tüketiminin Ayırıştırma Yöntemiyle Analizi (2002-2011), *Ege Akademik Bakış*, 15(1): ss. 39-51.
- Braidwood J. R. (1995). Tarihöncesi insanlar, Altınok B. (Çev), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bulduk Ü. ve İsakov A. (2019). Bahaeddin Ögel ve Kırgızlar Hakkındaki Düşünceleri (Tarih, Şecere, Mit ve Destanlar), *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1): 124-142.
- Ceylan N. (2015). Kuzeybatı İran'da Urartu Yerleşmeleri, Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Bilim Dalı, Kars.
- Chotaeva C. (2021). Geography of Kyrgyzstan: Lectures for students of undergradu ate educational programs, Bişkek.
- Çağınov T. T. (2007). Mhogosloynny Stratifitsirovannyy Paleolitiçeskiy Pamyatnik Yutaş Say, Materyali po Arkeologii Kırgıztana, c.2, Bişkek, ss.3-15.
- Çağınov T. T. (2010). Paleolit Kırgıztana, Etnosotsialnıe i Etnokultırnıe Protsessi v Tsentralnoy Azii: İstoriya i Sovremennost, Bişkek, ss.1-27.
- Çağınov T. T. (2013). Kırgıztan v Epohu Paleolita, Bişkek.
- Çupahin V. M. (1964). Fiziçeskaya Geografiya Tyan-Şan, Alma Ata.
- Davis R. S., Ranov V. A., Dodonov E. A. (1980). Early Man in Soviet Central Asia, *Scientific American*, 243(6):
- Deik Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu. (2012). Kırgızistan Ülke Bülteni.
- Drevyanko A. P., Zenin A. N., Rıbin E. L. (2002). Paleolitiçeskaya Masterskaya Ak-Olon (Pobereje oz. Issık Kul, Respublika Kırgıztan), Problemy Arheologii Etnografii Antropologii Sibiri i Sobredelnih Territoriy, 8(7): 61-67.
- Drevyanko A. P., Zenin A. N., Tabaldiev K. Ş., Rıbin E. P., Slovinskiy V. S., Tsbankov A. A. (2001). Novie Rezultaty İssledovaniya Paleolitiçeskogo Mestonahojdeniya Tosor, Problemy Arheologii Etnografii Antropologii Sibiri i Sobredelnih Territoriy, 7(1): 76-78.
- Ercilasun K. (2015). Türk Tarihinde Yeni Bir Dönem Başlatan Merkez: İli-Isık Göl Bölgesi, Kaşgarlıının Tarihçi Torunu Reşat Genç Armağanı, *Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara, ss. 187-194.
- Fedeneva İ. N. ve Dergaçeva M. İ. (2003). Himiçeskie i Fiziko-Himiçeskie Svostva Osadkov Paleolitiçeskogo Mestonahijdeniya Tosor, Problemy Arheologii Etnografii Antropologii Sibiri i Sobredelnih Territoriy, 9(1): 227-232.

- Giralt S. (2001). Lake Issyk-Kul (Rep. Of Kyrgyzstan): an example of recent evolution in a continental environment, Workshop Sewg Eldp, 2(3): 30-36.
- Giralt S., Leroy S., Buchaca T., Riera S. (2003). 1,000-Year Environmental History Of Lake Issyk-Kul, dying and death: climatic versus anthropic causes (proceedings of the Nato advanced research Workshop on dying and death seas Workshop on dying and death seas- climatic versus anthropic causes, Leige, Belgium, ss. 253-258.
- Gürbüz E. Y. (2011). Orta Asya'nın Ortasında Bir Ada: Kırgızistan, Hacettepe Dergisi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 8 (15): 419-447.
- <http://www.stat.kg/> (30.05.2022).
- İvanov P. P. (1957). Materyalı po Arheologii Kotlovını İssık-Kulya, Frunze.
- Kabilbekova T. (1997). Kırgız Halkının Ortaya Çıkışı, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 4(97): 32-48.
- Kalambekova B. (1996) Kırgızistan Nereden Nereye ve Nasıl, Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(96): 7-10.
- Karıpkulov A. K. (1984). İstoria Kirgizkoy SSR, Akademia Nauk Kirgizkoy SSR İnstitut İstorii, c.1, Frunze, ss.77-105.
- Karluk S. R. (2011), Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkisi ve Türkiye Kırgızistan Ekonomik İlişkilerindeki Gelişmeler, International Conference On Eurasian Economies, 0(1): 47-56.
- Kelleci Ü. S. ve Bostancı A. (2014). Kırgızistan Altın Sektörünün Rekabet Gücü, Reforma Dergisi, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, 1(64): 56-65.
- Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi. (2014). Arkeoloji Albümü, Bişkek
- Kızlasov L. R. (2008). Dva Ak-Beşimskih Syujeta, Ruskaya Arheologiya, 0(2): 40-48.
- Koca S. (2017). Eski Orta Asya'da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru, Asya Araştırmaları Dergisi, 1(1): 1-18.
- Kojemyako P. H. ve Vinnik D. F. (1975). Predvaritelnie Rezultatı İssledovaniya Musterskoy Styonki Tosor, Arheologičeskie Pamyatniki Priissıkkulya, Akademiya Nauk Kirgizkoy SSR İnstitut İstorii, Frunze.
- Kurbansahatov K. (1987). Enolit Anau, Akademia Nauk Turkmenskoy CCP İnstitut İstorii, Aşhabad.
- Kurt H. (2021). The Times Gazetesinde Gorbaçov'un Glasnost ile Perestroyka Politikalarını Uygulaması, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 8(4): 1350- 1381.
- Kurulay O. S. (2007). Hudûd El-Âlem'e Göre 10.Asırda Türk Boyları, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.

- Kustareva L. A. ve Aleksandra N. (2015). Fish diversity in Kyrgyzstan: Species composition, fisheries and management problems, *Aquatic Ecosystem Health & Management*, 18(2): 149-159.
- Maslova L. M. (1987). Drevneyšie Antropomorfie İzoprajeniya Kirgizii, Antropomorfie İzoprajeniya, Novosibirsk İzdatelstvo Hauka Cibirskoe Otdelenie, Novosibirsk, ss. 216-223.
- McDermott L. (1996). Self-Representation in Upper Paleolithic Female Figurines, *Current Anthropology*, 37(2): 227-275.
- Oçerki Po İstorii Kirgizkoy SSR. (1952). Kirgizkiy Filial Akademii Nauk SSSR İstitut Yazıka, Literaturı i İstorii c.1.
- Okladnikov A. P. (1959). Ancient Population Of Siberia And Its Cultures, Russian Translation Series Of The Peabody Museum Of Archaeology And Ethnology, Harvard University 1(1), Massachusetts, U.S.A.
- Okladnikov A. P. (2003). Arheologiya Severnoy, Tsentralnoy i Vostochnoy Azii (Sbornik), Novosibirsk.
- Osmanov O. C. (2017). Kırgıztan Tarihi (Bayırkı Doorudon Azırkı Mezgile Çeyin), Akademik 100 Suroogo Coop, Bişkek.
- Özdöl S. (2011). Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı, Tarih İncelemeleri Dergisi, 26(1): 173-199.
- Pashalieva M. ve Kahrıman H. (2016). Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Orta Asya Ülkeleri ile Kıyaslanması, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 23(1): 163-188.
- Ploskih V. (1981). İssik Kul: Puteşestvie v İstoriyu, Furunze.
- Ranov V. A. (1972). Srednyaya Aziya i İndiya v Epohu Paleolita, Stranı i Harodı Vostoka, Akademiya Nauk SSSR Vostochnaya Komissiya Geografiçeskogo Obşestvo SSSR, 12(2): 275-297.
- Ranov V. A. (1988). Drevneyšie Ctranitsı İstorii Çeloveçestva, Moskva.
- Rıbin E. P., Slavinskiy V. S., Tsbankov A. A. (2015). Tehnologiya Rasşepeniya Kamnya v Srednem Paleolite Kırgıztana (Po Materialam Mestonahojdeniya Tosor), Coming Back To Beginnings In memory of an outstanding archaeologist Vadim Ranov, Federal Agency Of Scientific Organizations Institute Of Archaeology And Ethnography Of Siberian Branch Of Russian Academy Of Sciences, Novosibirsk, ss.120-128.
- Semenov Tıyan-Şanski P. P. (2009). Puteşestvie v Tyan-Şan, Sibiri.
- Sevim V. (2003). Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar, Atlaslı Büyük Uygarlık Ansiklopedisi, İstanbul.
- Somuncuoğlu T. (2011). Kırgızistan Ülke Raporu.

- Şadınova E. (2006). Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri, *Journal of Economy Culture and Society*, 0(33): 1-22.
- Şenol F., Tokmak C., Gnira M. (2016). Dağ Turizmi ve Gelişmesinin Önündeki Engeller: Kırgızistan Örneği, *Manas Sosyal Araştırma Dergisi*, 5(2): 139-156.
- Şer Y. A. (1966). Kamennie İzvayaniya Semireçya, Akademiya Nauk SSR, Moskva.
- Tabaldiev K. Ş. (2011). Direvnie Pamyarniki Tian Şan, Universitet Tsentralnoy Azii, Bişkek.
- Tabışaliev S. T. (1992). Kırgıztan Na Velikom Şelkovom Puti, Obşestvo Ohranı Pamyatnikov İstorii i Kulturu Respubliki Kırgıztan, Bişkek.
- Tasbaeva S., Romanovsky V. V., Cretaux J. F., Calmant S., Drolon V. (2013). The closed Lake Issyk-Kul as an indicator of global warming in Tien-Shan, *Natural Science*, 5(5): 608-623.
- Taşagıl A. (1999). Isık Göl, *İslam Ansiklopedisi*, 19: 135-137.
- Taşagıl A. (2013). Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M. Ö III – M. S. X. Asır), 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Taşagıl A. (2021). Eski Türk Boyları Çin Kaynaklarına Göre (M. Ö III – M. S. X. Asır), Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.
- Tekin A. (2010). Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elâzığ.
- Toprak A. (2008). Doğu- Batı Kültürel Etkileşiminde İpek Yolu (Başlangıçtan Göktürk Dönemi Sonuna Kadar), Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
- Umurzakov S. (1983). C Çetireh Ctoron Gorizonta, Oçerki po İstorii Geografiçeskih İssledovaniy Kirgizii, Furunze.
- Usubaliev T. U. (1998). Voda – Doroje Zlata (Vodnie Resursı Kırgıztana – Eto Ego Natsionalnoe Bogatstvo, Bişkek.
- Valihanov Ç. Ç. (1985). Sobranie Soçineniy v Pyat Tomah, Akademiya Hauk Kazahckoy sssr Institut İstorii, Arheologii i Etnografii, Alma-Ata.
- Yalçinkaya A. (2006). Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, İstanbul.
- Yeritsian B. G. (1979). On the Paleolithic of Central Asia, *Current Anthropology*, 20(3): 603-604.
- Yıldırım E. (2017). Andronovo Kültürü, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, İstanbul.
- Yıldırım R. (2011). Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıklar, Saray Matbaacılık, İzmir.
- Yılmaz A. (2015). Göktürk Tarihi Coğrafyası, *Cihannüma Tarih Coğrafya Dergisi*, 1(1): 27-65.
- Yılmaz Y. (2021). Tarihöncesinde Sanat ve Bağlamları, *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6(11): 178-215.

- Yunusaliev M. B. (1970). V Glub Tıcyäçeletniy po Dolinam Kirgiztana, Kirgizskoe Respublikanskoe Obşetvo Ohranı Pamyatnikov İstorii i Kulturi, Frunze.
- Yunusaliev M. B. (1976). Poiski Paleolita na ozere İssık Kul, Arheologiçeskie Otkrıtya 1975 Goda, Moskva, ss.578.
- Yunusaliev M. B. (1977). İssledovaniya na İssık Kule, Arheologiçeskie Otkrıtya 1976 Goda, Moskva, ss.585.
- Yunusaliev M. B. (1978). Rabotı Na Paleolitiçeskom Komplekse Salamat-Bulak, Arheologiçeskie Otkrıtya 1976 Goda, Moskva, ss.572-573.
- Yunusaliev M. B. (1979). Kamenniy Vek Kirgizii, Kirgizskoe Respublikanskoe Obşetvo Ohranı Pamyatnikov İstorii i Kulturi, Frunze, ss.1-11.
- Zima B. M. (1941). İssık-Kulskie Jertvenniki, Frunze.

EKLER

EK 1: Killi Yaprak Taşı Ham Maddesi (Şeyl)

<https://tr.wikipedia.org/wiki/%C5%9Eeyl>

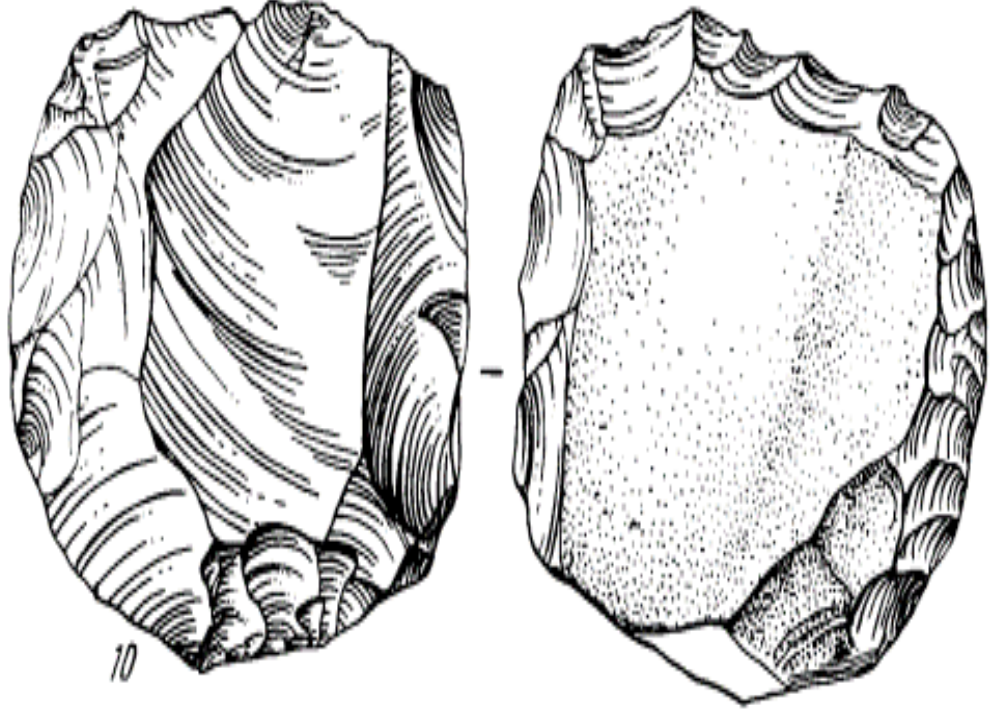
EK 2: Porfirit Taşı Hammaddesi

<https://az.wikipedia.org/wiki/Porfirit>

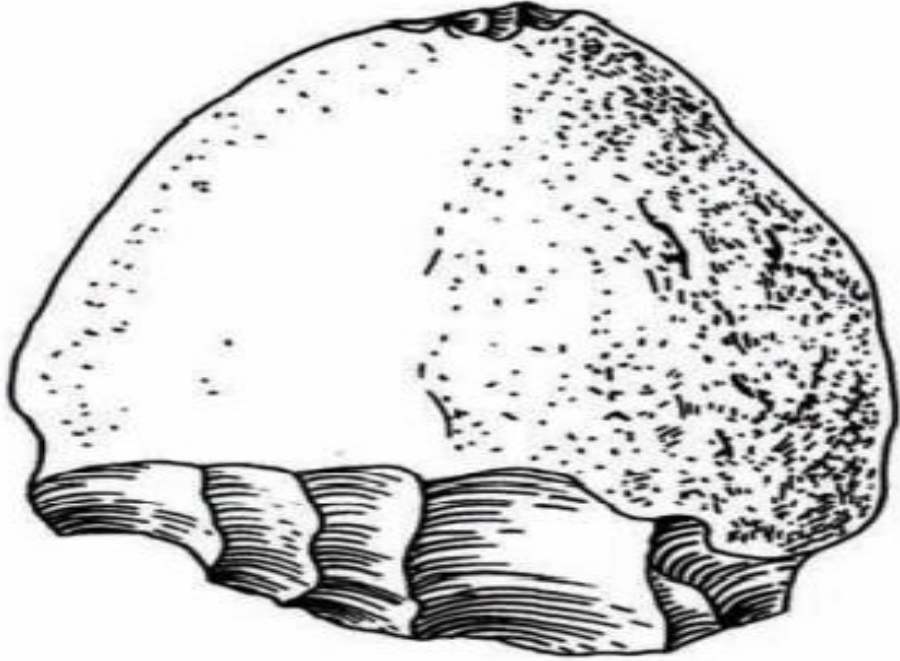
EK 3: Jasper Taşı Hammaddesi

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Jasper_\(ta%C5%9F\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Jasper_(ta%C5%9F))

EK 4: Nükleus

Paleolit SSSR. (1984). s.130.

Ek 5: Kıyıcı Taş
A. P. Okladnikov. (1981). s.153.

EK 6: Cergalan Vadisi.
2 Mayıs 2022.

EK 7: Cergalan Nehri.

2 Mayıs 2022.

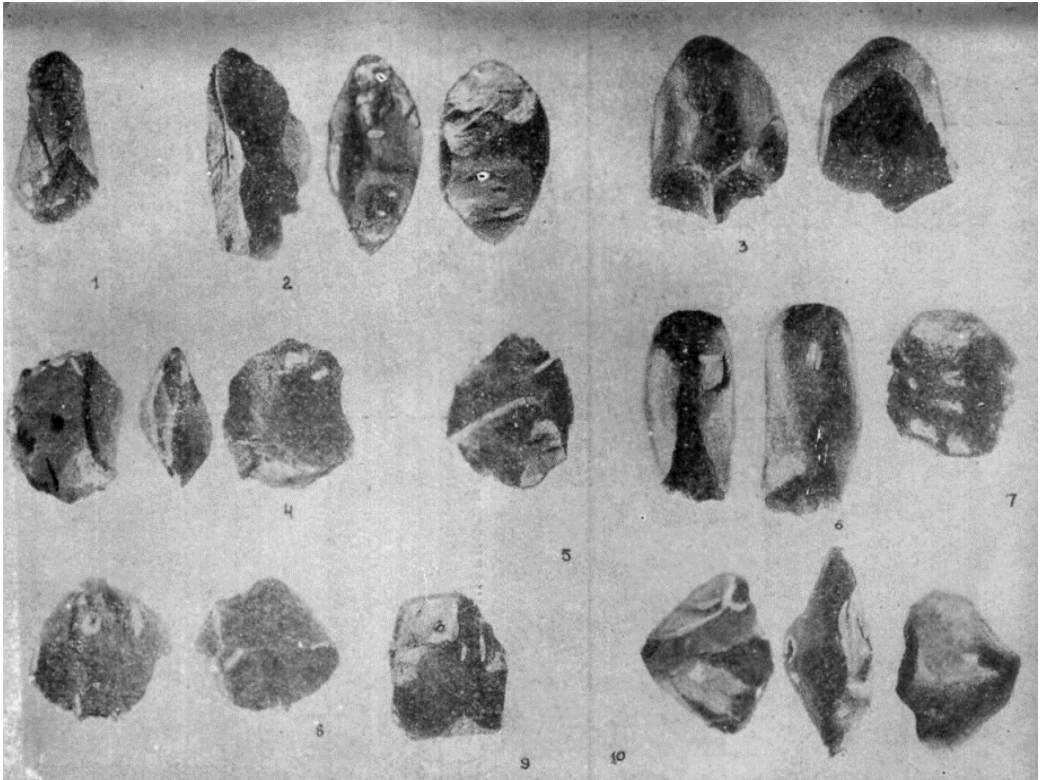
EK 8: Ak-Ölün Bölgesinin Tepeden Fotoğrafı.

4 Mayıs 2022.

EK 9: Ak-Ölün Bölgesinin Tepeden Fotoğrafi 2.

4 Mayıs 2022.

EK 10: Isık-Göl Kıyılarında Bulunan Taş Aletler.

M.B. Yunusaliev. (1970). 33.

EK 11: Tosor Bölgesindeki Orta Paleolitik Çağ Taş Atölyesi

Alpaslan Aşık Arşivi

EK 12: Tosor Bölgesindeki Orta Paleolitik Çağ Taş Atölyesi 2

Alpaslan Aşık Arşivi